

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ -ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
Δ.Π.Μ.Σ “ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ- ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ”
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ Β’ “ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ-ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ”
ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
“ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΩΝ ΤΟΥ
ΝΟΤΟΥ:ΟΙ ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΤΟΙΚΗΣΗΣ”

ΕΚΠΟΝΗΣΗ: ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΑ ΔΟΥΚΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ : ΜΑΡΙΑ ΜΑΡΚΟΥ

ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ, 2017

Ευχαριστώ ιδιαίτερα τους Ermes, Jacopo, Josef, Αναστάση, Αντρέα, Κωνσταντίνο, Λίνα, και Μυρτώ για την συμμετοχή τους στην έρευνα, καθώς και τη Χριστίνα για την πολύτιμη βοήθεια της στην συγκρότηση αυτού του τεύχους.

Περιεχόμενα

“Εισαγωγικά”

Περίληψη.....	5
Abstract.....	6
Αντί ευχαριστιών.....	7
Μεθοδολογικά ζητήματα.....	8
Εισαγωγή.....	9-10

Κεφάλαιο 1ο : “η κρίση στην Ευρώπη”

1. Η επιρροή της κρίσης στον ευρωπαϊκό κόσμο.....	12-13
1.1 Η διεύρυνση της ύφεσης στη Μεσόγειο.....	14-16
1.2 Εντοπίζοντας τα διακυβεύματα στην Ευρώπη του σήμερα.....	17

Κεφάλαιο 2ο : “Η μετανάστευση στο χθές”

2. Το φαινόμενο της μετανάστευσης: προσέγγιση των παραμέτρων του.....	19-20
2.1 Η μετανάστευση στο παρελθόν- καταγραφή των τάσεων και μεθοδολογικά ζητήματα για τον ευρωπαϊκό χώρο.....	21-23
2.1.1 Η παράδοση στη μετακίνηση: η ιταλική αφήγηση.....	24-25
2.1.2 Η ελληνική περίπτωση.....	26-27
2.2 Συγκλίσεις και Αποκλίσεις των δύο ρευμάτων: η σύνδεση με το παρόν.....	28

Κεφάλαιο 3ο: “Ζώντας στην εποχή του brain drain”

3. Η μετάβαση στο σήμερα: ανακαλύπτοντας τα νέα συνώνυμα για τη μετανάστευση.....	30-31
3.1 Η σημασία των νέων όρων για την ανάλυση.....	32-34
3.2 Οι διαστάσεις του φαινομένου στον χώρο της πόλης.....	35-36

Κεφάλαιο 4ο : “Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας”

4. Μεταξύ brain drain και brain gain: ανάλυση των αποτελεσμάτων της ποιοτικής έρευνας.....	38
4.1 Το προφίλ των μετακινούμενων.....	39
4.2 Ο κύκλος της μετανάστευσης: σκέψεις για φυγή.....	40-42
4.2.1 Το ιταλικό δίπολο : μετακίνηση δύο ταχυτήτων.....	43-44
4.2.2 Η διαφυγή των επισφαλώς εργαζομένων.....	45-46
4.3 Η στιγμή της φυγής.....	47
4.4 Η ενσωμάτωση στον νέο χώρο: η αναζήτηση κατοικίας.....	48-50
4.5 Η διεκδίκηση επαγγελματικής αποκατάστασης: νέες προκλήσεις και δεδομένα.....	51-52
4.6 Η επαφή με τον δημόσιο χώρο και την κοινωνία: μια παράξενη συνύπαρξη.....	53-55
4.7 Σύντομη σύνοψη.....	56-57

Κεφάλαιο 5ο: “αντί επιλόγου”

5. Νέα ερωτήματα για το μέλλον.....	59-61
-------------------------------------	-------

Κεφάλαιο 6ο : “ παράρτημα”

6.1 καταγραφή απαντήσεων.....	63
6.2 σκιαγραφώντας τις μετακινήσεις (χαρτογράφηση περιοχών).....	64-65

Βιβλιογραφία.....	66-67
-------------------	-------

“Εισαγωγικά”

Περίληψη

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία εκπονήθηκε ώστε να βρεθούν νέοι δρόμοι ανάλυσης , για ένα περίπλοκο φαινόμενο, όπως αυτό της “διασποράς μυαλών”. Σήμερα αρκετοί νέοι αναγκάζονται να αλλάξουν τόπο διαμονής, εξαιτίας των επιπτώσεων που επέφερε η οικονομική ύφεση. Η πλειοψηφία των μετακινούμενων αποτελεί μια γενιά , που χαρακτηρίζεται για την υψηλή εξειδίκευση και την τεχνογνωσία, αλλά και από υψηλές προσδοκίες για τη ζωή. Η μετακίνηση σε έναν άλλο τόπο, επιφέρει οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές, με απαρχή την εύρεση στέγης και την ανάπτυξη ισχυρών ανθρωπίνων δεσμών.

Πέρα από στατιστικά δεδομένα και τους αριθμούς, επιχειρείται μια διείσδυση στη νέα καθημερινότητα των νέων , χρησιμοποιώντας τα εργαλεία της ποιοτικής έρευνας. Αρχικά γίνεται μια αναφορά σε παλαιότερες μεταναστευτικές ροές, ανακαλύπτοντας κοινά στοιχεία και αποκλίσεις, για να καταλήξουμε στη μετάβαση στο σήμερα, με την εμφάνιση νέων όρων. Ένα από τα σημαντικότερα διακυβεύματα που καλούνται να διαχειριστούν οι κυβερνήσεις των κρατών, αποτελεί η άμεση ενσωμάτωση και αφομοίωση των μετακινούμενων πληθυσμών, προς επίτευξη της εσωτερικής αρμονίας στην κοινωνία. Η μετανάστευση τελικά καταφέρνει να επηρεάζει άμεσα και τον χώρο της πόλης, μέσα από την σχέση που κτίζει το άτομο με αυτήν ,θέτοντας νέες προκλήσεις για το μέλλον.

Abstract

This thesis has been prepared to find new ways of analysis, about a complex phenomenon, such as the "brains dispersion". Today many young people are forced to change their residence, because of the consequences of economic crisis. The majority of mobile is a generation that is characterized by its high specialization and expertise, but also high expectations for life. Moving to another place, brings economic and social changes to them (the young people), such as finding residence and developing strong human ties with other people.

Beyond statistics and numbers, we provide to get inside the routine of the new life of young people, by using the methods of qualitative research. First of all we make a reference to earlier migration, discovering similarities and divergences, to arrive at the changeover date, with new terms. One of the major challenges that the governments have to manage in order to achieve internal harmony in the society, is the direct integration and assimilation of displaced populations. Migration finally succeeds in affecting directly the space of the city, through the relationship built by the person with it, which sets new challenges for the future.

Αντί ευχαριστιών

Η συγκεκριμένη διπλωματική εργασία αποτέλεσε εκτός από μια νέα καταγραφή δεδομένων και μια παράθεση εμπειριών. Βασική έμπνευση για την επιλογή και ανάληψη θέματος, ήταν η απόφαση μου να μεταβώ στο εξωτερικό αναζητώντας νέους δρόμους, όχι ξεκάθαρα προδιεγραμμένους. Ακολουθώντας το παράδειγμα πολλών άλλων νέων της γενιάς μου, πήρα την απόφαση να αλλάξω τόπο διαμονής, συνήθειες, αλλά κυρίως τρόπο ζωής. Προσπάθησα συνεπώς μέσα από τις σελίδες που ακολουθούν να ξετυλίξω αυτό το περίπλοκο "κουβάρι" της μετανάστευσης που συμπεριλαμβάνει πολλά και διαφορετικά στοιχεία. Η λέξη μετανάστευση ίσως εμπεριέχει βαρύ εσωτερικό φορτίο, επομένως πολλές φορές επέλεξα να χρησιμοποιήσω τον όρο "αλλαγή τόπου διαμονής", ίσως γιατί εμφανίζει περισσότερη ελευθερία ως προς τη χρήση του.

Ξεκινώντας λοιπόν αυτό το "ταξίδι" συγγραφής της διπλωματικής, θα ήθελα να ευχαριστήσω ιδιαίτερος ορισμένα πρόσωπα, που χωρίς την συνδρομή τους δε θα είχα καταφέρει πολλά πράγματα. Αρχικά την οικογένεια μου, που πάντα αποτελεί πηγή έμπνευσης και αισιοδοξίας για το παρόν και το μέλλον. Από την άλλη πλευρά θα μου ήταν αδύνατον να παραβλέψω την πολύτιμη βοήθεια των φίλων, που αν και διασκορπισμένοι πλέον στην Ευρώπη, συμβάλλουν με τον ξεχωριστό και δικό τους τρόπο σε νέες περιπέτειες. Άλλωστε χωρίς τις δικές τους πληροφορίες θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να εκπονηθεί η παρούσα διπλωματική, καθώς μου μεταλαμπάδευσαν εμπειρίες και γνώσεις από την νέα καθημερινότητα.

Σημαντική εξέλιξη για εμένα υπήρξε η φοίτηση μου στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, δεδομένου ότι προέκυψε κάπως απρόσμενα, οπότε το "ξαφνικό" είναι πάντα και πιο ευχάριστο. Είχα τη δυνατότητα λοιπόν, να έρθω σε επαφή με εξαιρετικά ενδιαφέρουσες προσωπικότητες που όπως διαπιστώθηκε αργότερα θα μου άνοιγαν νέους ορίζοντες. Ευχαριστώ όλους τους διδάσκοντες και συμφοιτητές μου για όσα διαδραματίστηκαν τη χρονιά 2015-2016, καθώς έμαθα να ζω και να συνεργάζομαι με πολλές και διαφορετικές συλλογικότητες. Κυρίως όμως ας μου επιτραπεί να κάνω μια αναφορά στην κ. Μαρία Μάρκου, που αποτέλεσε πολύτιμη διδακτική και προσωπική βοήθεια, έπειτα από πολλές συζητήσεις στα κτίρια της όμορφης Αρχιτεκτονικής Σχολής.

Τέλος, θα ήθελα να αναφερθώ στους φίλους μου Sara και Manuele που γνώρισα στον νέο τόπο διαμονής μου στην Ιταλία, καθώς χωρίς αυτούς η προσαρμογή θα ήταν αρκετά δυσκολότερη. Με την αμέριστη ηθική τους υποστήριξη, κατάφερα να βρω τα νέα μου βήματα σε έναν άλλον τόπο, πράγμα πολύ σημαντικό αν θες να μείνεις στο εξωτερικό. Η αλλαγή τόπου διαμονής δεν είναι πάντα μια απόδραση από τη δύσκολη καθημερινότητα της Αθήνας, αντιθέτως παρουσιάζει περισσότερο δύσκολες εσωτερικές διεργασίες που κανείς δε γνωρίζει που θα οδηγήσουν. Αφιερώνω ως εκ τούτου αυτές τις σελίδες σε όσες και όσους τολμούν το νέο, αψηφώντας τα στερεότυπα.

Ιταλία, Φεβρουάριος 2016

Μεθοδολογικά ζητήματα

Για τις ανάγκες της διπλωματικής εργασίας , κρίθηκε εξ αρχής απαραίτητη η διεξαγωγή έρευνας. Καθώς το φαινόμενο που μελετάμε εμφανίζει δυσκολίες ως προς την εύρεση σύγχρονης βιβλιογραφίας, για την αναζήτηση ορισμένων δεδομένων έπρεπε να καταφύγουμε στην ποιοτική έρευνα. Ο λόγος που δεν επιλέχθηκε η ποσοτική μέθοδος, είναι το γεγονός ότι κατά την άποψη μας , δεν θα κατορθώναμε να αντλήσουμε τα δεδομένα που έχουμε σήμερα στη διάθεση μας. Επιπλέον η παράθεση αριθμών μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, με επιπτώσεις για το αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας.

Η επιλεκτική παράθεση των αποτελεσμάτων της έρευνας , εκτιμούμε ότι εμφανίζει τα πιο σημαντικά σημεία αυτού του “πειράματος”, με ενδιαφέρουσες οπτικές για το ζήτημα που εξετάζουμε. Τέλος, εστιάζουμε σε κάποια παράδοξα σημεία της, καθώς βάσει της μεθόδου που χρησιμοποιήσαμε παρατηρήθηκε μια έντονη εστίαση στην πόλη της Βαρκελώνης. Διερευνώντας τα αποτελέσματα των στατιστικών μελετών, δεν εντοπίζεται γενικά η κινητικότητα των νέων συστηματικά εντός της Μεσογείου, αντίθετα καταγράφεται περισσότερο στον ευρωπαϊκό βορρά. Η χρήση της μεθοδολογίας “από άτομο σε άτομο” (ή χιονοστιβάδα) ,σε κάθε περίπτωση μας οδήγησε σε ένα ενδιαφέρον αποτέλεσμα , άξιο ανάλυσης και προβληματισμού.

Εισαγωγή

Στην Ευρώπη σήμερα γίνεται συχνά λόγος για το πλαίσιο που έχει δημιουργήσει η οικονομική κρίση και τις ανάγκες που προκύπτουν. Ανάλογα με τη χωρική ενότητα που βρίσκεται κανείς, εντοπίζει διαφορετικές πτυχές της νέας οικονομικής συνθήκης. Η σημασία του χώρου για να ερμηνευθεί η επιλογή διακυβέρνησης εντός των κρατών- μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι μεγάλη και μας βοηθάει να κατανοήσουμε μια σειρά από εξελίξεις για το εσωτερικό των κοινωνιών.

Η σημερινή κρίση κατάφερε να κατακερματίσει ορισμένες οικονομίες, ενώ σε άλλες επιτρέπει να παραμένουν ανθεκτικές. Όπως αποδεικνύουν και τα εκάστοτε δευτερογενή δεδομένα των στατιστικών μελετών, υπάρχουν χώρες με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας, χαμηλούς μισθούς και αύξηση του αριθμού των πολιτών που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό. Από την άλλη πλευρά υπάρχουν και παραδείγματα οικονομιών που όπως προαναφέρθηκε, εφευρίσκουν ισορροπίες σε ένα παγκόσμια διαταρασόμενο οικονομικά σύστημα. Ωστόσο δεν αποδεικνύεται αυτομάτως ότι ακόμα και σε αυτές τις περιπτώσεις δεν συγκροτούνται ομάδες πολιτών που βρίσκονται σε δυσμενή κατάσταση.

Ένα πρώιμο ερώτημα που προκύπτει είναι γιατί συναντάμε αυτού του είδους τις διχοτομίες και πως θα μπορούσαμε θεωρητικά να τις ερμηνεύσουμε. Αν ανατρέξουμε στη σκέψη της D. Massey (που έχει εκτενώς καταγράψει τέτοιας εμβέλειας προβληματικές), θα διαπιστωθεί η έντονη σημασία του χωρικού ζητήματος, σε συνάρτηση με τον χρόνο. Συνοπτικά η Massey παρουσιάζει τον χώρο ως σημείο όπου δρουν παράλληλα ανεξάρτητες τροχιές, επομένως όλα είναι πιθανό να συμβούν. Ο χώρος δεν αποτελεί κάτι στατικό, αντιθέτως συγκροτεί ένα σχήμα ανοιχτό, δηλαδή "ένα διαρκές γίνεσθαι". Ως προϊόν αλληλεξαρτήσεων, ο χώρος, συνδέεται από το παγκόσμιο και καταλήγει στο πιο μικροσκοπικό¹.

Εάν επιλέξουμε να ακολουθήσουμε την συγκεκριμένη ανάλυση, θα οδηγηθούμε σε μια σειρά από παράγοντες που διαμορφώνουν την οικονομική και κοινωνική πολιτική των κρατών. Θα ήταν ίσως προβληματικό να χρησιμοποιήσουμε ένα απλουστευτικό σχήμα το οποίο θα αποδέχεται τη διχοτομία μεταξύ "Βορρά-Νότου", από την άποψη ότι για την σημερινή κατάσταση του Ευρωπαϊκού Νότου (που αποτελεί και την περίπτωση μελέτης), όλα οφείλονται στην "αργοπορημένη" πρόοδο των κρατών που ανήκουν εκεί. Με μια δεύτερη και πιο εκτενή ματιά, θα διαπιστωθεί ότι επειδή ακριβώς υπάρχει μια αλληλοσυσχέτιση πραγμάτων τίποτα δεν παραμένει ανέπαφο από τους όρους που θέτει η οικονομική ύφεση.

Στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι να διερευνηθούν πτυχές της οικονομικής κρίσης στον ευρωπαϊκό νότο, καταγράφοντας τις επιπτώσεις της, σε ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο περιβάλλον. Ένα από τα νέα δεδομένα που τίθενται προς διερεύνηση είναι το φαινόμενο της μετεγκατάστασης πολιτών εντός ή εκτός Ευρώπης, προς αναζήτηση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Η μετεγκατάσταση αυτή παρατηρείται γεωγραφικά κυρίως από τα νότια προς τα βόρεια και σπανιότερα το αντίστροφο.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα παράμετρος του ζητήματος είναι ότι οι πολίτες που επιλέγουν να αλλάξουν τόπο διαμονής είναι κυρίως ηλικιακά νέοι, ενώ αποτελούν το ποσοστό του εργατικού δυναμικού των χωρών τους με τη μεγαλύτερη εξειδίκευση ανά τομέα. Η μετανάστευση των νέων, "η διασπορά μυαλών", "το *brain drain*" ή όποιος άλλος ορισμός μπορεί να αποδοθεί στο φαινόμενο, θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα καθώς πέρα από την καταγραφή του, επιχειρείται και μια διεισδυτική οπτική στον χώρο κατοικίας των ατόμων και στην αλλαγή τρόπου διαβίωσης. Με μια πρώτη εκτίμηση, γίνεται σαφές πως η μετάβαση των νέων εκτός συνόρων μόλις ξεκίνησε, ενώ είναι δύσκολο να προβλέψει κανείς για την ώρα τις διαστάσεις που θα εκλάβει.

¹ Doreen Massey, "Philosophy and Politics of Spatiality", Αθήνα, ΕΜΠ, 2001.

Αυτό αποδεικνύεται και από την συλλογή δεδομένων που ακόμα βρίσκεται σε πρωτόλεια κατάσταση. Βασικοί γεωγραφικοί άξονες στους οποίους θα κινηθούμε είναι οι περιπτώσεις της Ελλάδας και της Ιταλίας, δεδομένου ότι εντοπίζεται η ένταση των μετακινήσεων. Θα πρέπει επίσης να τονιστεί η σημασία παρουσίασης ορισμένων στοιχείων για το παρελθόν των δυο χωρών στην μετανάστευση, καθώς εμφανίζουν μια μεγάλη παράδοση. Τέλος, σημαντικό είναι να πούμε ότι για τις ανάγκες της διπλωματικής πραγματοποιήθηκε μια σειρά από συνεντεύξεις με ανθρώπους που αυτή την στιγμή μένουν στο εξωτερικό, προερχόμενοι από τις δύο μεσογειακές χώρες. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση αυτής της έρευνας, σκιαγραφούν μια εικόνα για το μέλλον της έκβασης του φαινομένου.

Κεφάλαιο 1ο

“ Η κρίση στην Ευρώπη”

1. Η επιρροή της κρίσης στον ευρωπαϊκό κόσμο

Τα τελευταία χρόνια στην Ευρώπη συντελούνται σημαντικές μεταβολές σε πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, ως απόρροια του περάσματος από την κυβέρνηση, σε ένα πολυ-επίπεδο μοντέλο διακυβέρνησης. Ο νέος τύπος διακυβέρνησης παρουσιάζεται ως αρκετά περίπλοκος δεδομένου ότι ,οι κυβερνήσεις των κρατών βρίσκονται σε μια κατάσταση κατά την οποία οφείλουν να διαχειριστούν καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης (όπως για παράδειγμα τρομοκρατικές επιθέσεις σε μητροπολιτικά κέντρα τα τελευταία χρόνια),κατά τρόπο διαφορετικό από το πρόσφατο παρελθόν. Στην σύγχρονη πολιτική και οικονομική σκηνή εντοπίζεται η εμφάνιση ενός παγκόσμιου τρόπου διακυβέρνησης που συχνά διαπερνά τα σύνορα των κρατών και μεταλλάσσει τις σχέσεις εξουσίας μεταξύ των πολιτικών ηγετών.

Στην καθημερινή πρακτική των πολιτών εντοπίζονται οι επιπτώσεις των παραπάνω διεργασιών , ενώ παράλληλα παρατηρείται η επανεθεμελίωση παραδοσιακών χωρικών διπόλων όπως αυτό των αναπτυγμένων και αναπτυσσόμενων. Εάν επιλέξουμε να επικεντρωθούμε στον ευρωπαϊκό χώρο θα συναντήσουμε πληθώρα παραδειγμάτων που αναδεικνύουν τις μεταλλαγές του ρόλου του κράτους στο πεδίο άσκησης εξουσίας. Κάνοντας μια αναδρομή στο πρόσφατο παρελθόν, θα επιβεβαιωθεί αυτή η εκτίμηση υπό την έννοια ότι τον Ιούλιο του 2015, επανατοποθετήθηκε δυναμικά στην πολιτική ατζέντα, το δίπολο "βορράς-νότος". Η Ελλάδα κλήθηκε να διαπραγματευτεί έναντι των ευρωπαϊκών θεσμών το μέλλον της οικονομίας της. Ο ισχυρός οικονομικά βορράς έθεσε ως βασικό διακύβευμα την πειθαρχία για την εφαρμογή προγραμμάτων που θα οδηγούσαν σε ευνοϊκές μεταρρυθμίσεις, ακολουθώντας το μοντέλο άλλων κρατών.

Προοδευτικά έπειτα από αυτή την σειρά διαβουλεύσεων ,παρατηρείται η ενίσχυση του ιδιωτικού έναντι του δημοσίου σε μια προσπάθεια εξυγίανσης των εγχώριων συστημάτων, όπου η γραφειοκρατία περιπλέκει τα δεδομένα. Ο ρόλος των ιδιωτικών επενδύσεων φαντάζει ως σημαντικός παράγοντας για την εισροή νέων κεφαλαίων σε τομείς όπως η υγεία, η παιδεία και η εκπαίδευση. Από την άλλη πλευρά ένα μεγάλο ποσοστό της κοινωνίας των πολιτών επικρίνει έντονα τις συγκεκριμένες επιλογές , στον βαθμό που μεταλάσσουν ριζικά την καθημερινότητα τους. Δεν είναι λίγες οι φορές που ξεσπούν κινήματα των κατοίκων πόλεων, ενάντια σε αντιριζοσπαστικές πολιτικές, απαιτώντας τα κοινωνικά αγαθά να κατανέμονται ισάξια σε όλους.Οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σε συνδυασμό με την αλλαγή του τρόπου του "κυβερνάν"², δε λαμβάνουν χώρα μόνο στον ευρωπαϊκό νότο, αλλά και στις πιο ανθεκτικές οικονομίες του οργανωμένου βορρά.

Πρόσφατα καταγράφηκε μια μελέτη για το Ηνωμένο Βασίλειο και συγκεκριμένα στο Λονδίνο, κατά την οποία το ποσοστό των επισφαλώς εργαζόμενων αυξάνεται ραγδαία, με αποτέλεσμα αρκετοί από αυτούς να μένουν στον δρόμο³. Η στέγαση τους εξαρτάται από κοινωφελή ιδρύματα όπως το " *Shelter from the Storm*"⁴, το οποίο παρέχει και ορισμένα δωρεάν γεύματα. Σύμφωνα με τα στοιχεία της δομής υπολογίζεται ότι σήμερα ζουν περίπου 170.000 άστεγοι Λονδρέζοι⁵, ενώ ένας στους τρεις φιλοξενούμενους είναι εργαζόμενος. Οι περισσότεροι από τους άστεγους απασχολούνται κυρίως στην εστίαση. Το φαινόμενο παίρνει τέτοιες διαστάσεις σήμερα, με αποτέλεσμα να έχει δημιουργηθεί μια νέα τάξη εργαζομένων γνωστή ως "ο φτωχός εργάτης".

² Rod Hague & Martin Harrop, Comparative Government and Politics, 6th edition, 2004, Palgrave Macmillan

³ στοιχεία της μελέτης δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό *barikat* <https://barikat.gr/content/i-ntropi-tis-vretanias-astegoi-akomi-kai-doyleyoyin>

⁴ περισσότερες πληροφορίες για τη λειτουργία της δομής στο <http://sfts.org.uk/>

⁵ πηγή attack.org.gr

Επιπλέον τα τελευταία χρόνια σε χώρες όπως η Γερμανία εμφανίστηκε ένας νέος τύπος εργασίας , με την ονομασία “*One Euro Job*” , που στοιχειύει στη μαθητεία νέων σε διάφορες θέσεις εργασίας. Οι νέοι προέρχονται κυρίως από χώρες της Μέσης Ανατολής ή από οικογένειες προσφύγων που κατέφτασαν το τελευταίο διάστημα στην Ευρώπη ελπίζοντας σε ένα καλύτερο μέλλον. Το καθαρό μηνιαίο εισόδημα υπολογίζεται σε αυτές τις περιπτώσεις στα 83 ευρώ, ενώ το ανώτερο που μπορεί να φτάσει είναι μόλις τα 143 ευρώ τον μήνα. Οι θέσεις εργασίας που καλύπτονται είναι κυρίως στον χώρο της εστίασης⁶. Τα παραπάνω παραδείγματα αποτελούν ορισμένες πτυχές της σημερινής κρίσης που αρχίζουν να διευρύνονται χωρικά. Στη Γερμανία σήμερα η ανεργία αγγίζει μόλις το 4,2% για τον Μάιο του 2016,⁷ ενώ παράλληλα ενσωματώνονται στην τυπική οικονομία της χώρας πρακτικές όπως αυτές που αναφέρθηκαν, με εξαιρετικά χαμηλά ημερομίσθια στα πλαίσια απόκτησης επαγγελματικής εμπειρίας.

Μελετώντας διεξοδικά τα στατιστικά δεδομένα που δημοσιεύονται ανά τακτά χρονικά διαστήματα , θα λέγαμε ότι η ανεργία είναι ένα ζήτημα που απασχολεί έντονα τα κράτη -μέλη της Ευρωζώνης και δη αυτά της μεσογείου, ωστόσο μεγαλύτερη προβληματική αποτελεί η μη απασχόληση των νέων. Σε αυτό το πλαίσιο η υποενοότητα που ακολουθεί διαμορφώνει μια εικόνα για την κρίση της μεσογείου και τον ρόλο που διαδραματίζουν τα επιμέρους δίκτυα. Η αναφορά αυτή επιδιώκεται ώστε να διαπιστωθεί ο συσχετισμός με την οικονομική δραστηριότητα ορισμένων τόπων, θέτοντας τις βάσεις για περαιτέρω ανάλυση και σκέψη.

---

6 περισσότερες αναφορές στο άρθρο <https://www.thelocal.de/jobs/article/germany-puts-refugees-to-work-for-one-euro>

7 σύμφωνα με τα επίσημα δεδομένα της Eurostat <http://ec.europa.eu/eurostat>

1.1 Η διεύρυνση της ύφεσης στη Μεσόγειο

Η οικονομική ύφεση εκτός από το οικονομικό αντίκτυπο , αποτέλεσε και μια βαθιά πολιτική κρίση. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω , το πέρασμα στη διακυβέρνηση δεν υπήρξε μια ομαλή διαδικασία και ως εκ τούτου οι κυβερνήσεις, βρέθηκαν σε αμηχανία ως προς τον σχεδιασμό της κυβερνητικής πολιτικής. Το τελευταίο διάστημα συντελούνται σημαντικές πολιτικές μεταβολές, έπειτα από εκλογικές αναμετρήσεις και την εμφάνιση νέων κομματικών μορφωμάτων και δομών. Συνολικά καταγράφεται μια τάση των πολιτών να επιλέγουν είτε τη ψήφο διαμαρτυρίας έναντι στις υπάρχουσες κυβερνήσεις, είτε την αποχή από κάθε συμμετοχική διαδικασία, εξαιτίας της δυσαρέσκειας του παρελθόντος.

Ακόμα και η αποχή ωστόσο ενέχει την έννοια της πολιτικής επιλογής⁸, καθώς εκείνη τη χρονική στιγμή εμφανίζεται η άρνηση παροχής ψήφου εμπιστοσύνης σε κάποιον κομματικό μηχανισμό, εξαιτίας της απόστασης που διαμορφώνεται ανάμεσα στον ψηφοφόρο και το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα. Οι εξελίξεις αυτές επηρεάζουν κατά συνέπεια και τους κοινωνικούς συσχετισμούς. Σε κοινωνικό επίπεδο διαδραματίζονται σημαντικές μεταλλαγές, καθώς εμφανίζονται στον πυρήνα των πόλεων οργανώμενα κινήματα και συλλογικές δράσεις, που προσπαθούν να διαχειριστούν τις πολιτικές λιτότητας.

Ο ρόλος της αυτοργάνωσης κρίθηκε αναγκαίος, ως απάντηση στη μη εφαρμογή μέτρων για κοινωνική πολιτική, που τα τελευταία χρόνια απουσιάζει ιδίως σε κράτη όπως αυτά που εξετάζουμε και στην παρούσα διπλωματική. Στην περίπτωση της Αθήνας θα συναντήσουμε δίκτυα αλληλεγγύης που συστάθηκαν κυρίως στο κέντρο της πόλης, για να καλύψουν βασικές ανάγκες πολιτών που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας. Αντίστοιχα σε αρκετές ιταλικές πόλεις (κυρίως του κέντρου και του νότου), δημιουργούνται πρωτοβουλίες κατοίκων για τη διαφύλαξη της πρώτης κατοικίας, ενώ σε παρόμοια τροχιά κινούνται και οι πολίτες της Ισπανίας, με γνωστές κινηματικές διεργασίες σε Μαδρίτη και Βαρκελώνη. Ένα από τα ερωτήματα που ανακύπτουν σε αυτό το σημείο είναι : γιατί η σημερινή ύφεση επηρέασε τόσο έντονα τον νότο; Προϋπήρχαν τάσεις που προδιέγραφαν το μέλλον;

Αναζητώντας ένα θεωρητικό πλαίσιο για την ερμηνεία όσων συμβαίνουν στην Ευρώπη σήμερα , αναπόφευκτα βρισκόμαστε εκ νέου μπροστά σε ζητήματα του χώρου. Παράλληλα θα πρέπει να τονιστεί και ο ρόλος της συγκυρίας, καθώς ο χρόνος συμπορεύεται με τον χώρο, αναπαράγοντας τις υπάρχουσες κοινωνικές σχέσεις ή διαμορφώνοντας νέες⁹. Αναφερόμενοι στο πεδίο των κοινωνικών σχέσεων μέσα σε ορισμένες χωρικές ενότητες, επιδιώκεται η σύνδεση με τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου. Η απαρχή του όρου εντοπίζεται στις αρχές του εικοστού αιώνα, στους κόλπους της εκπαίδευσης. Οι εκπαιδευτές-μεταρρυθμιστές της εποχής , χρησιμοποίησαν το κοινωνικό κεφάλαιο προκειμένου να ενθαρρύνουν τη σχολική συμμετοχή των μαθητών.

Σύμφωνα με τον James Samuel Coleman, *"το κοινωνικό κεφάλαιο προσδιορίζεται από τη λειτουργία του. Δεν αποτελεί μια μονοδιάια οντότητα, αλλά μια ποικιλία διαφορετικών οντοτήτων, που εμπεριέχει δύο κοινά χαρακτηριστικά: όλες οι οντότητες αποτελούνται από κάποια πτυχή της κοινωνικής δομής , διευκολύνοντας παράλληλα τις δράσεις των ατόμων που βρίσκονται εντός της δόμης. Όπως και οι έτερες μορφές κεφαλαίου, το κοινωνικό κεφάλαιο είναι παραγωγικό καθιστώντας εφικτή την επίτευξη συγκεκριμένων σκοπών, που δεν θα ήταν δυνατόν να συντελεστούν επί την απουσία του"*.

⁸ για την έννοια της πολιτικής συμμετοχής έχει αναφερθεί εκτενώς η καθηγήτρια πολιτικής επιστήμης ,Μ. Παντελίδου -Μαλούτα στο βιβλίο της , πολιτική συμπεριφορά: θεωρία έρευνα και ελληνική πολιτική, Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας.

⁹ Σε αντίθεση με την Γαλλική σχολή των στρουκτουραλιστών που δίνει περισσότερη έμφαση στο θέμα του χώρου, έναντι του χρόνου, αναφερόμενη στον τρόπο ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων χωρών έναντι των αναπτυγμένων. Περισσότερες αναφορές στο δοκίμιο της D. Massey , *Philosophy and Spatiality* (βλ. παραπάνω).

Σε πιο πρόσφατες αναφορές , όπως αυτές των πολιτικών επιστημόνων Robert Putnam και Francis Fukuyama, παρουσιάζεται μια νέα οπτική για το κοινωνικό κεφάλαιο, καθώς εδράζεται στην έννοια του "συλλογικού". Πιο συγκεκριμένα κατά τον Putnam το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελείται από "τα δίκτυα, τις νόρμες και την κοινωνική εμπιστοσύνη , που διευκολύνουν την επίτευξη συλλογικών δράσεων για το κοινό όφελος". Βασικοί δείκτες του κοινωνικού κεφαλαίου είναι τα επίπεδα εμπιστοσύνης, η εκλαμβανόμενη αμοιβαιότητα (perceived reciprocity), η συμμετοχή σε οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών (civic associations). Η εμπιστοσύνη αποτελεί λέξη-κλειδί για τον όρο του κοινωνικού κεφαλαίου,διότι έχει την ικανότητα να μετασχηματίζει του ανθρώπους που επιδιώκουν αποκλειστικά δικά τους συμφέροντα. Ως εκ τούτου ο βαθμός εμπιστοσύνης σε μια σχέση αποτελεί αξιόπιστο μέτρο για τον βαθμό του υφιστάμενου κοινωνικού κεφαλαίου σε μια χωρική ενότητα.

Ο Putnam προκειμένου να ερμηνεύσει εις βάθος τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου¹⁰, επέλεξε να εντάξει τον ορισμό σε συγκεκριμένο χώρο, επιλέγοντας την Ιταλία¹¹. Το παράδειγμα της Ιταλίας έχει να αναδείξει ενδιαφέρουσες οπτικές για το ζήτημα, διότι εντοπίζονται σημαντικές αντίθεσεις στο εσωτερικό της. Ως χώρα παρουσιάζει δυνατές αντιφάσεις, καθώς το κέντρο και ο βορράς αναδεικνύουν υψηλά ποσοστά εμπιστοσύνης και παράλληλα είναι τόποι οικονομικής δραστηριότητας. Αντίθετα η Σικελία και η Νότια Ιταλία, είναι ιδιαίτερα προβληματικές περιοχές (από οικονομική άποψη) και χαρακτηρίζονται από πολύ χαμηλό βαθμό κοινωνικής συνοχής και εμπιστοσύνης.

Η απουσία της εμπιστοσύνης στο πεδίο διαμόρφωσης των δικτύων,οδηγεί σε ενίσχυση του κράτους κατά τον Fukuyama. Ωστόσο αυτό το σχήμα μπορεί να λειτουργήσει και αντίστροφα. Ο ενισχυμένος ρόλος του κράτους για τις περιπτώσεις χωρών της Νότιας Ευρώπης (που προϋπήρχε ισχυρό κράτος), καταλήγει στην έλλειψη διαμόρφωσης εμπιστοσύνης ανάμεσα στους πολίτες. Ένα παράδειγμα που αποδεικνύει την παραπάνω συλλογιστική πορεία, είναι αυτό της Γαλλίας , όπου το κράτος έγινε πολύ ισχυρό κατά το παρελθόν, αναλαμβάνοντας αρμοδιότητες που ανήκαν παραδοσιακά στην κοινωνία των πολιτών, όπως οι δήμοι και τα συνδικάτα.Ο ισχυρός ρόλος του κράτους μετατρέπεται σε φαύλο κύκλο καθώς στερεί την κοινωνία των πολιτών από τον φυσικό της ρόλο και επιτείνει την ανάγκη ρυθμίσεων, γραφειοκρατίας και άλλων ζητημάτων της καθημερινότητας.

Το κενό που προκύπτει από τη μη ανάπτυξη εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών, έρχεται να καλύψει η παράβαση των κανόνων ρύθμισης κοινωνικής συμπεριφοράς, από ομάδες με χαμηλό βαθμό κοινωνικού κεφαλαίου. Τέτοια μορφώματα συναντώνται σε μεγάλο ποσοστό στη νότια Ιταλία, όπως η *Μαφία* στην Σικελία ή η *Καμόρα* στη Νάπολη. Το κράτος σε αυτή την περίπτωση φαίνεται ανίκανο να προστατέψει τους πολίτες και τα δημόσια αγαθά, επομένως τη θέση αναλαμβάνει το οργανωμένο έγκλημα.

Σε αυτή την ενότητα έχουμε αναφερθεί εκτενώς στη χωρική ενότητα της Ιταλίας, υπό την έννοια ότι στην Ελλάδα για παράδειγμα ή στην Ισπανία, δεν συναντάται πρόδηλα το "παζλ" αντιθέσεων που παρατηρείται στο εσωτερικό της Ιταλίας. Επιστρέφοντας στην συζήτηση αναφορικά με τη διχοτομία του χώρου , στην παρούσα περίπτωση γίνεται συχνά λόγος για μια χώρα που συγκροτήθηκε στο δίπολο "βορράς-νότος", ωστόσο τελευταία με την ένταση της κρίσης , εμφανίζεται η τριχοτομία "βορράς-κέντρο-νότος".

---

10 για το κοινωνικό κεφάλαιο αναφορές γίνονται στο βιβλίο Hay,C. (2006) , The State : Theories and Issues , England [ελλ.εκδ. Το Κράτος , θεωρίες και προσεγγίσεις/ μετ. Γιώργος Αντωνίου, Αλέξανδρος Κουτσογιάννης, Αθήνα 2011.

11 χρησιμοποιεί τις περιοχές της Σικελίας και της Τοσκάνης, παρουσιάζοντας την αντίθεση.

Στην μια πλευρά έχουμε έναν βορρά με αναπτυγμένη την αίσθηση του κοινωνικού κεφαλαίου¹², το κέντρο που αποτελεί μια μεταβατική κατάσταση και τον νότο που πρόκειται πρακτικά για απουσία εμπιστοσύνης στην κοινωνία πολιτών. Κάνοντας μια αναγωγή στην Ελλάδα, είναι προφανές ότι δεν εντοπίζουμε της ίδιας τάξης δίπολα και διχοτομίες, ωστόσο καταγράφεται η διαφοροποίηση ανάμεσα στο αστικό κέντρο της Αθήνας και την περιφέρεια. Ειδικότερα πρόκειται για ένα δίπολο που δείχνει πως μέχρι σήμερα δεν έχει κατορθωθεί να ξεπεραστεί, με αποτέλεσμα η τωρινή οικονομική κρίση να μεγεθύνει την απόσταση.

Πιο συγκεκριμένα η κρίση "χτύπησε" τον τριτογενή τομέα στη χώρα, οπότε αυτό είχε αντίκτυπο στις θέσεις εργασίας που προσέφερε η ελληνική πρωτεύουσα. Αρκετοί νέοι και νέες που δεν είχαν πλέον κάποια θέση εργασίας, αναζήτησαν λύσεις επιβίωσης στην ύπαιθρο, επιστρέφοντας στον τόπο καταγωγής, με κύρια ενασχόληση τη φύση και την κτηνοτροφία. Επιπλέον ένα ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό επέλεξε τη διαφυγή στο εξωτερικό, φέρνοντας την Ελλάδα στην πρώτη θέση για τη "διασπορά μυαλών".

Ανακεφαλαιώνοντας, η χρήση της θεωρίας του κοινωνικού κεφαλαίου στην παρούσα περίπτωση δεν αποτελεί τη μοναδική επεξήγηση για όσα διαδραματίζονται στην Ευρώπη σήμερα. Ωστόσο αν και οι αναλύσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, προέρχονται από το παρελθόν, διαπιστώνεται εκ νέου η χρησιμότητα τους στο σήμερα. Μπορούμε να πούμε ότι η οικονομική κρίση εμβαθύνει στη Μεσόγειο λόγω απουσίας εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών; Η απάντηση δεν μπορεί να δοθεί εύκολα, αλλά ο ρόλος του κράτους για αυτές τις περιπτώσεις υπήρξε καταλυτικής σημασίας για τις μετέπειτα εξελίξεις, σε συνδυασμό με την επιλογή μοντέλου διακυβέρνησης.

---

¹² αν προσπαθήσουμε να δώσουμε παραδείγματα ισχυρής εμπιστοσύνης στην ανάπτυξη κοινωνικών σχέσεων, θα διαπιστώσουμε την άμεση εμπλοκή με την οικονομία της εκάστοτε περιοχής. Για παράδειγμα στην περιφέρεια του Φριούλι Βενέτσια Τζούλια, με χαμηλό σχετικά ποσοστό ανεργίας, διαμορφώνονται πρακτικές εμπιστοσύνης από τους πολίτες στην καθημερινότητα. Μια εικόνα από την καθημερινότητα είναι ότι ένας Τεργεστίνος θα αφήσει σε δημόσιο χώρο της πόλης το ποδήλατο ή το αμάξι του χωρίς να πάρει ιδιαίτερα μέτρα ασφαλείας, καθώς δεν αισθάνεται τον κίνδυνο κλοπής των αντικειμένων του. Αντίθετα στη Ρωμή, συχνά γίνονται συστάσεις για διαφύλαξη των προσωπικών αντικειμένων στο μητροπολιτικό κέντρο, καθώς είναι συχνά τα περιστατικά παραβατικής συμπεριφοράς.

1.2 Εντοπίζοντας τα διακυβεύματα στο σήμερα

Η εκτενής αναφορά στο κοινωνικό κεφάλαιο μας επιτρέπει να κατανοήσουμε σε έναν βαθμό τα επίπεδα εμπιστοσύνης που εμπεριέχονται στα κοινωνικά δίκτυα. Η αλληλεπίδραση αυτών των δικτύων σχετίζονται και με την οικονομική δραστηριότητα ενός τόπου, όπως διαπιστώθηκε και από τα παραδείγματα που παρατέθηκαν. Εάν πρέπει να εντοπίσουμε τα σημαντικά διακυβεύματα στο εσωτερικό της Ευρώπης, μέσα σε αυτά εμπεριέχεται η ανεργία και η αύξηση του ποσοστού των πολιτών που κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό.

Από άποψη μεθοδολογίας η δυσκολία που υφίσταται είναι το γεγονός ότι σε πολλές περιπτώσεις, ακόμα και αν είμαστε σε θέση να υπολογίσουμε την ανεργία, δεν καταφέρνουμε να διακρίνουμε την επισφάλεια. Ενδεχομένως τα ποσοστά που λαμβάνουμε από τις στατιστικές μελέτες να παρέχουν μια εικόνα για την σκιαγράφιση του μέλλοντος, ωστόσο δεν αναδεικνύουν πάντα όλες τις πτυχές ενός ζητήματος.

Όπως παρατηρήθηκε σε χώρες του ευρωπαϊκού βορρά, τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας συνυπάρχουν με πρακτικές επισφαλούς εργασίας ιδιαίτερα σε νέες ηλικιακές ομάδες. Η εργασιακή επισφάλεια επίσης συνδέεται άμεσα και με άλλους δείκτες, όπως το φύλο. Στις περισσότερες έρευνες¹³ υπογραμμίζεται μια σημαντική διαφορά ανάμεσα στα ποσοστά ανεργίας αντρών και γυναικών, προσθέτοντας και την έμφυλη διάσταση στο ζήτημα.

Η στεγαστική επισφάλεια, ως απότοκο της εργασιακής ανασφάλειας αποτελεί θέμα-ταμπού για την κοινωνική πολιτική των κρατών, καθώς περνάει στην σφαίρα διαχείρισης της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Το θέμα της στέγασης φαίνεται να λαμβάνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις, δεδομένου ότι έχει διερευνηθεί, αναδιαμορφώνοντας τη μέχρι τώρα συγκρότηση των κοινωνικών τάξεων.

Η σημερινή οικονομική κρίση επαναφέρει χωρικές διχοτομίες, ενώ παράλληλα σκιαγραφεί πεδία επισφάλειας για την επιβίωση των πολιτών. Η νέα πρόκληση με την οποία έρχεται αντιμέτωπη η Ευρώπη σήμερα είναι η μετανάστευση των νέων, κυρίως από κράτη της Μεσογείου, σε αυτά του βορρά. Ακόμα και η έκβαση που λαμβάνει η αλλαγή τόπου κατοικίας για χιλιάδες νέους, ενέχει την επαναθεμελίωση του διπόλου "βορράς-νότος".

Σε αυτό το σημείο ένα ερώτημα που ανακύπτει, είναι κατά πόσο μπορούμε να συνδέσουμε τη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου με την σύγχρονη μορφή μετανάστευσης. Οι πολίτες που επιλέγουν να αλλάξουν τόπο κατοικίας, προέρχονται κυρίως από περιοχές που όπως παραθέσαμε σε προηγούμενη ενότητα, εμφάνιζαν επί σειρά ετών προβληματική οικονομική ανάπτυξη και έλλειψη εμπιστοσύνης στην κοινωνία των πολιτών. Η σημερινή μετανάστευση ωστόσο γίνεται και σε ένα πλαίσιο κατά το οποίο το διεθνές περιβάλλον προωθεί την κατεύθυνση ενός τρόπου διαβίωσης περισσότερο ατομικού και λιγότερο συλλογικού. Η πορεία αυτή μπορεί να εμπεριέχει την σύνθεση ενός "ατομικού πρότζεκτ", ξεφεύγοντας από τη γραμμική πορεία των παλαιότερων ετών, που προδιέγραφε για το υποκείμενο ένα πιο κλειστό σχήμα προσωπικών επιδιώξεων και επιθυμιών¹⁴.

Η καταγραφή αυτών των τάσεων είναι χρήσιμη, ώστε να μπορέσουμε να δούμε ένα εύρύτερο φάσμα εξελίξεων, τοποθετώντας νέες προβληματικές για το παρόν και το μέλλον. Βασική επιδίωξη είναι η παρουσίαση των νέων προκλήσεων που θέτει η έντονη μετακίνηση πολιτών, εντός και εκτός ευρωπαϊκών συνόρων, σε μια σύνδεση και με τον τρόπο διαβίωσης. Η μετανάστευση βέβαια δεν αποτελεί μια νέα κατάσταση, αλλά η σημερινή συγκυρία της προσδίδει νέα μορφή και ένταση. Για τους λόγους αυτούς πρόκειται να γίνει μια αναφορά στο παρελθόν του φαινομένου, έτσι ώστε να εντοπιστούν κοινοί τόποι και διαφοροποιήσεις με το σήμερα. Οι περιπτώσεις που θα παρουσιαστούν είναι η Ελλάδα και η Ιταλία, που αναδεικνύουν τους βασικούς πυλώνες της μελέτης μας.

13 σύμφωνα με την ISTAT, σε πολλές ιταλικές περιφέρειες η γυναικεία ανεργία είναι υψηλότερη από την αντρική. http://dati.istat.it/Index.aspx?DataSetCode=DCCV_TAXDISOCCU

14 *Histoire de l'Etat providence: Les Origines de la solidarité* [History of the welfare state: the origins of solidarity], 1996.

Κεφάλαιο 2ο

“ Η μετανάστευση στο χθές”

2. Το φαινόμενο της μετανάστευσης: προσέγγιση των παραμέτρων του.

Η Ευρώπη αυτή την στιγμή βρίσκεται αντιμέτωπη με νέα διλήμματα και προκλήσεις, που φέρνουν μια σειρά από εξελίξεις, σε πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό πεδίο. Μια πτυχή των μεταλλαγών που παρουσιάζονται σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο, είναι η μεταβολή των συνόρων μεταξύ των κρατών, ως απόρροια της αλλαγής τρόπου διακυβέρνησης. Σε ένα διεθνές περιβάλλον, προσπαθώντας να κάνουμε και μια σύνδεση με τις τάσεις της παγκοσμιοποίησης, μια «αποτελεσματική διακυβέρνηση» αποτελεί προϋπόθεση για τη ροή των κεφαλαίων εντός των κρατών, γενικότερα για την ελευθερία της αγοράς.

Το κράτος εδώ μπορεί να λειτουργεί υποστηρικτικά ως διαμεσολαβητής των διακυβερνητικών αποφάσεων ή ως μέσο για την επίτευξη τους¹⁵. Ο μειωμένος ρόλος του κράτους όπως είδαμε, μπορεί να έχει επιπτώσεις ως προς τον βαθμό εμπιστοσύνης που αναπτύσσεται μεταξύ των πολιτών ή και το αντίστροφο. Η σχέση μεταξύ κράτους και κοινωνίας πολιτών, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο για την αλληλεπίδραση που έχουν τα κοινωνικά δίκτυα σε ορισμένο χώρο και υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Ακόμα περισσότερο στοιχειοθετεί την οικονομική ευμάρεια ενός τόπου, καθώς βάσει της παραπάνω διαδικασίας επηρεάζεται και η κατανομή του ανθρώπινου δυναμικού σε θέσεις εργασίας.

Δεδομένου ότι οι γεωγραφικοί περιορισμοί εκμηδενίζονται συνεχώς (Waters,2000), οι άνθρωποι που ζουν είτε στις αναπτυσσόμενες είτε στις αναπτυγμένες χώρες, έχουν επίγνωση της διαδικασίας αυτής και των απότοκων της σε κοινωνικό και πολιτισμικό επίπεδο¹⁶. Σε αυτό το σημείο η προβληματική που εντοπίζεται είναι πως θα μπορούσαμε να συνδέσουμε τα παραπάνω με το φαινόμενο της μετανάστευσης. Για να απαντηθεί επαρκώς το ερώτημα, θα πρέπει πρώτα να αποσαφηνιστεί το περιεχόμενο της έννοιας, δηλαδή τι πραγματικά γνωρίζουμε για την μετανάστευση και ποιες οι διαστάσεις που λαμβάνει.

Η παγκοσμιοποίηση έφερε μια νέα πρόκληση για την Ευρώπη:τη μετανάστευση.Η μετανάστευση ωστόσο χωρίζεται σε διάφορα σκέλη, εκ των οποίων ένα από αυτά αποτελεί η μετακίνηση ανειδίκευτων εργατών. Κατά τις περασμένες δεκαετίες υπερίσχυσε η μετακίνηση από τα ανατολικά προς στα δυτικά, έπειτα από τις εξελίξεις στην ΕΣΣΔ και την ευρύτερη ζώνη. Πολλοί από τους κατοίκους των περιοχών αυτών, επέλεξαν να στραφούν σε δυτικότερους προορισμούς, επιχειρώντας να καλυτερεύσουν την καθημερινότητα τους. Σε πολλές περιπτώσεις υπήρξε δυσκολία στην καταγραφή των μεταναστευτικών ρευμάτων, εξαιτίας του μέσου που χρησιμοποιούσαν οι μετακινούμενοι για να διεισδύσουν από τη μια χώρα στην άλλη. Σε μια περίοδο που η οικονομική ύφεση συμπαρέσυρε τις θέσεις απασχόλησης σε πρωτογενή και δευτερογενή τομέα, η εργασιακή επισφάλεια των ανειδίκευτων ή σε μικρό βαθμό ειδικευμένων εργατών, αυξάνεται συνεχώς.

15 περισσότερες αναφορές για την σύνδεση της παγκοσμιοποίησης με τον τρόπο διακυβέρνησης, στην μεταπτυχιακή εργασία "Η πορεία στην ασφάλεια: ο ρόλος της διακυβέρνησης στην Σιουδάδ Χουάρες", κεφ. 2.

16 Rod Hague & Martin Harrop, Comparative Government and Politics, βλ. Παραπάνω.

Η μετάβαση που συντελείται στον ευρωπαϊκό χώρο, πραγματεύεται και το ανθρώπινο κεφάλαιο που συνδέεται με την υψηλή εξειδίκευση του εργατικού δυναμικού. Η θεωρία για το ανθρώπινο κεφάλαιο ανάγεται στα εξής σημεία :

- Είναι ενσωματωμένο στον άνθρωπο και δεν μπορεί να αποσπαστεί από το άτομο που το κατέχει (Schultz , 1972:13).
- Αποτελεί πηγή μελλοντικών ικανοποιήσεων ή και μελλοντικών κερδών, όπως και οι άλλες μορφές κεφαλαίου.
- Όταν το άτομο αναβαθμίζει το ανθρώπινο κεφάλαιο με σκοπό να αυξήσει τα κέρδη του, τότε πραγματοποιεί υλική επένδυση.

Το απόθεμα του ανθρωπίνου κεφαλαίου προκύπτει βάσει των ακόλουθων παραγόντων: την αγωγή και παιδεία που προέρχονται από τους φορείς κοινωνικοποίησης του ατόμου (την οικογένεια και την κοινωνία), το εκπαιδευτικό σύστημα και την εκπαίδευση εντός και εκτός εργασίας. Οι δείκτες όπου μπορεί να υπολογιστεί το ανθρώπινο κεφάλαιο είναι η παιδεία, η υγεία , το εργατικό δυναμικό δια μέσω της εκπαίδευσης του και τέλος το κατάλληλα καταρτισμένο τεχνολογικό περιβάλλον.

Γίνεται σαφές βάσει των χαρακτηριστικών της θεωρίας , ότι η εξειδίκευση ταυτίζεται με τον υψηλό βαθμό ανθρωπίνου κεφαλαίου που διαθέτει το άτομο. Σε αντίθεση με το παρελθόν, η μετανάστευση που πραγματοποιείται τα τελευταία χρόνια, αφορά υψηλά εξειδικευμένους πολίτες, δηλαδή άτομα με ισχυρό ανθρώπινο κεφάλαιο. Συνάγεται βάσει των παραπάνω, ότι η εξειδίκευση αναζητά την αλλαγή τόπου κατοικίας από τα νότια προς τα βόρεια για την επίτευξη των προσωπικών ατομικών στόχων.

Ωστόσο, είναι η Ευρώπη σήμερα ικανή να προάγει την εξειδίκευση ή θα πρέπει να αναζητηθούν νέοι τόποι; Καθώς η σημερινή μετακίνηση ,ιδίως των νέων, αποτελεί κρίσιμη διαβούλευση, είναι σημαντικό να παρουσιαστεί το πλαίσιο που τελέστηκε στο παρελθόν η μαζική φυγή των ανθρώπων από τον τόπο προέλευσης , διακρίνοντας συγκλίσεις και αποκλίσεις με την νέα εποχή.

2.1 Η μετανάστευση στο παρελθόν- καταγραφή των τάσεων και μεθοδολογικά ζητήματα για τον ευρωπαϊκό χώρο.

Η μετανάστευση σήμερα έχει αλλάξει προσωπείο και γνωρίζει διαφορετικά χαρακτηριστικά, καθώς εξαρτάται από πολλούς παράγοντες. Προκειμένου να κατανοήσουμε σε βάθος την έννοια αυτή, κρίνεται αναγκαία η καταγραφή της πορείας παλαιότερων μεταναστευτικών ρευμάτων. Για να δούμε αναλυτικά το φάσμα του φαινομένου κρίνεται απαραίτητο να αναδείξουμε θέματα μεθοδολογίας που έθεσαν θεωρητικοί για το ζήτημα. Αρχικά οι βιβλιογραφικές αναφορές σχετικά με την προσέγγιση της μετανάστευσης, εμφανίζουν όρια. Σε πρώτη φάση είναι δύσκολο να εντοπιστούν με ακρίβεια οι προκλήσεις και τα διλλήματα που τίθενται στην επιστημονική ανάλυση. Σημαντικές αναφορές εντοπίζονται μέσα από τα κείμενα των Bauer και Zimmermann (1997), Bruckler et al. (2002), and Zimmermann (1994, 1995a, 1995b). Η έρευνα των δύο εστιάζεται στα εξής ζητήματα: τους παράγοντες που καθορίζουν τη μετανάστευση, την αφομοίωση των μεταναστών, τις επιδράσεις των ξένων στους γηγενείς και τέλος τη μεταναστευτική πολιτική των κρατών.

Καθώς το μεταναστευτικό αποτελούσε και αποτελεί μείζον διακύβευμα, η επιστημονική κοινότητα επιχειρεί να καλύψει "το κενό", εντάσσοντας στην ανάλυση τις εμπειρίες χωρών που εμφανίζουν μεγάλη παράδοση. Η έρευνα όπως συντελέστηκε από τον Klaus F. Zimmermann¹⁷, περιλαμβάνει φάσεις που αφορούν το πεδίο που διαμορφώθηκε για τη μετανάστευση μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, την προσπάθεια ενσωμάτωσης των μεταναστών και τις επιλογές που διέθεταν για εύρεση εργασίας.

Ξεκινώντας με αφετηρία τη μεταναστευτική πολιτική που υιοθετούν τα ευρωπαϊκά κράτη (τόσο κατά τις περασμένες δεκαετίες όσο και σήμερα) για τους μετανάστες, θα συναντήσουμε δύο κατηγορίες. Οι χώρες όπως η Γερμανία εφαρμόζουν την πολιτική κατά την οποία ισχύει το "δίκαιο του αίματος" (*Jus sanguinis principle*), δίνοντας το αξίωμα του πολίτη σε όλους όσους είναι απόγονοι της ίδιας εθνικότητας. Από την άλλη πλευρά η Γαλλία και η Μ. Βρετανία καθορίζουν την αρχή "*jus soli principle*", κατά την οποία θεωρούνται πολίτες της χώρας όλοι όσοι γεννιούνται εντός των εδαφών της.

Ως απόρροια αυτού του μέτρου, εκτιμάται ότι η δεύτερη γενιά μεταναστών, κινδυνεύει να χάσει την ταυτότητα καταγωγής της. Άλλη μια σημαντική προβληματική για το θέμα που εξετάζουμε, είναι ότι τα ευρωπαϊκά στατιστικά δεδομένα δεν επαρκούν για να υπολογίσουν τον αριθμό των παιδιών-μεταναστών, σε αντίθεση με τις Η.Π.Α που υπάρχει μια πιο πλήρης αποτύπωση. Η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να επηρεάσει το εσωτερικό των περιοχών που εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση μεταναστών.

Έπειτα από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η Ευρώπη έγινε τόπος συσπείρωσης μεταναστών από όλον τον κόσμο. Ακολουθώντας το σχήμα που σκιαγράφησε ο Zimmermann (1995 a), υπάρχουν τέσσερις φάσεις μεταπολεμικής μετανάστευσης, προς την Ευρώπη: αποικιοκρατική μετακίνηση, οικονομική μετανάστευση, "συγκρατημένη μετανάστευση" και μετανάστευση μετά την πτώση των σοσιαλιστικών καθεστώτων.

Η πρώτη περίοδος αναφέρεται μεταξύ 1945-1960, με αρχή τη Γερμανία που υποδέχθηκε περίπου είκοσι εκατομμύρια ανθρώπους, που μετακινήθηκαν λόγω του πολέμου. Άλλα κράτη όπως η Γαλλία, η Μ. Βρετανία και το Βέλγιο έγιναν υποδοχείς ατόμων από τις αποικίες της Αφρικής. Σημαντική εμπειρία ωστόσο έχει να καταθέσει και η Ολλανδία, η οποία δέχθηκε ισχυρά αποικιακά ρεύματα, με πιο πρόσφατο το 1950, όταν ανεξαρτητοποιήθηκε η Ινδονησία.

¹⁷ Bauer, T. and Zimmermann, K.F. (1997). 'Integrating the East: the labour market effects of immigration'.

Το δεύτερο κύμα εντοπίζεται την περίοδο λίγο πριν το ξέσπασμα της πετρελαϊκής κρίσης, τη χρονιά 1973/74. Η ισχυρή ανάπτυξη των δυτικών κρατών τη δεκαετία 1950-60, δημιούργησε ευνοϊκές προϋποθέσεις για την υποδοχή εργατικού δυναμικού. Τα βορειότερα κράτη όπως η Γερμανία, η Ελβετία και η Δανία άρχισαν να υποδέχονται ανειδίκευτους εργάτες από τη νότια Ευρώπη (π.χ Ελλάδα, Ιταλία κλπ). Σε αντίθεση με το προηγούμενο κύμα μετανάστευσης, εδώ εντοπίζεται η μετακίνηση Ευρωπαίων πολιτών προς κράτη με ισχυρότερες επαγγελματικές ευκαιρίες. Την περίοδο 1955-1973, καταγράφονται εκατομμύρια μετανάστες από τα κράτη του νότου σε αυτά του αναπτυγμένου βορρά, σκιαγραφώντας ισχυρές διχοτομίες για τον ευρωπαϊκό χώρο.

Η συζήτηση που διαδραματίζεται αφορά πλέον τα αναπτυγμένα και αναπτυσσόμενα ευρωπαϊκά κράτη, με σημαντικές μεταλλάξεις για το εσωτερικό των κρατών. Σε αυτή την συγκυρία δε γίνεται λόγος για εισροή μεταναστών από τις αποικίες, αλλά για διακίνηση Ευρωπαίων μεταξύ ευρωπαϊκών εδαφών. Η εξέλιξη αυτή αποτελεί σταθμό, για την πορεία των δεδομένων στο μέλλον, από την άποψη ότι έρχεται στην επιφάνεια μια σειρά από δίπολα. Όσοι κατόρθωναν να καταφτάσουν σε κράτη της βόρειας Ευρώπης, δεν σήμαινε αυτομάτως ότι θα μπορούσαν να παραμείνουν για μεγάλο χρονικό διάστημα, καθώς οι άδειες παραμονής ήταν προσωρινές, μέχρι τη λήξη σύμβασης έργου.

Στην τρίτη φάση, που χαρακτηρίζεται από μια πιο "συγκρατημένη μεταναστευτική κίνηση", κυριαρχούν η ανασφάλεια μαζί με την εργασιακή επισφάλεια. Το παγκόσμιο κραχ από την κρίση του πετρελαίου, στενεύει τα περιθώρια για τις διεθνείς αγορές και κατα συνέπεια και για τις ευρωπαϊκές. Οι πολιτικές για την μετανάστευση αλλάζουν κατεύθυνση, δεδομένου ότι οι χώρες δε δέχονται πλέον μεγάλο αριθμό μεταναστών, άρα η διαφυγή γίνεται ολοένα και δυσκολότερη υπόθεση.

Τέλος, η πιο πρόσφατη μεταναστευτική εμπειρία εντοπίζεται λίγο μετά την πτώση σοσιαλιστικών καθεστώτων, ορίζοντας την μετάβαση από τη διχοτομία "ανατολή-δύση". Αρκετοί πολίτες των κρατών αυτών ζήτησαν άσυλο κυρίως σε χώρες του βορρά, όπως τη Γερμανία. Μια άλλη σημαντική εξέλιξη υπήρξε οι διμερείς σχέσεις Τούρκων και Κούρδων, όπου ώθησε πολλούς κατοίκους προς γερμανικά εδάφη.

Αν επιχειρήσουμε να παραθέσουμε τα βασικά διακυβεύματα των περιόδων αυτών, τότε μέσα σε αυτά κατατάσσονται η ενσωμάτωση και η αφομοίωση των ξένων στο νέο περιβάλλον, τόσο κοινωνικά και θεσμικά, όσο και εργασιακά. Σε κάθε περίπτωση η διαδικασία αυτή πέρασε από διάφορα στάδια ανάλογα με τους κανόνες και τις νόρμες που έθετε το κράτος-υποδοχέας των μεταναστών. Τα άτομα που μεταναστεύουν για μεγάλο διάστημα, χωρίς πλάνο για άμεση επιστροφή προσδοκούν να ενταχθούν ταχύτερα στον νέο τόπο σε σχέση με τους μη-οικονομικούς μετανάστες. Ένα σημαντικό διακύβευμα λοιπόν που προκύπτει και χρήζει διαχείρισης είναι η διεθνής κινητικότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου¹⁸

Όπως επισημαίνει ο Zimmermann, η μεταφορά του ανθρώπινου κεφαλαίου δεν είναι πάντα εφικτή στον νέο τόπο διαμονής, με αποτέλεσμα να επικρατεί ένα χάσμα ανάμεσα στη μεταφορά του ανθρώπινου κεφαλαίου και τα προσδοκώμενα κέρδη. Η παράταση του χρόνου παραμονής των μεταναστών στη νέα χώρα, συνεπάγεται ως έναν βαθμό την ενσωμάτωση του ανθρώπινου κεφαλαίου των γηγενών στο ατομικό τους κεφάλαιο. Εάν δεχτούμε ότι η κινητικότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου αποτελεί μια δύσκολη διαδικασία, που μπορεί να οδηγήσει και στην απορρύθμιση του, τότε η μετανάστευση λειτουργεί με δυναμικό τρόπο;

¹⁸ για τον ορισμό του ανθρώπινου κεφαλαίου, βλ. Ενότητα 2, *το φαινόμενο της μετανάστευσης: προσέγγιση και καταγραφή των παραμέτρων του*.

Οι προσδοκίες των μετακινούμενων είναι η αύξηση των κερδών που αποκομίζουν από τις δεξιότητες και την εξειδίκευση τους, ωστόσο η μετακίνηση μπορεί να φτάσει μέχρι και στην απο-ειδίκευση; Τα συγκεκριμένα ερωτήματα επιχειρούνται να εξεταστούν μέσα από τα μεταναστευτικά κύματα χωρών της μεσογείου, προς αυτές του βορρά, με κομβικά παραδείγματα την Ιταλία και την Ελλάδα.

2.1.1 η παράδοση στη μετακίνηση : η ιταλική αφήγηση.

Η Ιταλία είναι μια χώρα με μεγάλη εμπειρία στη μετανάστευση. Η μαζική φυγή Ιταλών ορίζεται την περίοδο 1861-1976, κατά την οποία συντελέστηκαν σημαντικές διεργασίες σε τοπικό και παγκόσμιο επίπεδο. Περίπου 26.000.000 Ιταλοί υπήκοοι έφυγαν για το εξωτερικό, με τους μισούς να καταφεύγουν σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ οι υπόλοιποι επέλεξαν τις Η.Π.Α και τη Λατινική Αμερική (κυρίως την Αργεντινή). Το μεγαλύτερο ποσοστό των μετακινούμενων είχαν καταγωγή από τη Νότια Ιταλία.

Βασικές αιτίες της μαζικής φυγής αποτελούν η αργή οικονομική ανάπτυξη στο εσωτερικό της χώρας, κυρίως στον ιταλικό νότο. Η καταγραφή των μεταναστευτικών ιταλικών κυμάτων, έχει ως απαρχή το 1880, όπου κάτοικοι αναγκάζονται σε φυγή, εξαιτίας του χαμηλού ρυθμού ανάπτυξης στον πρωτογενή τομέα παραγωγής. Χαρακτηριστικό της περιόδου είναι η συνύπαρξη της εξωτερικής μετανάστευσης με την εσωτερική. Όσοι δεν επιλέγουν να διαφύγουν στο εξωτερικό, στρέφονται προς τα βορειοδυτικά τμήματα της χώρας με έντονη τη βιομηχανοποίηση αυτής της ζώνης. Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, οι Ιταλοί μεταναστεύουν εντός Ευρώπης, με κύρια κατεύθυνση τη Γερμανία. Και σε αυτή την περίπτωση παρατηρείται η διαφορετική στρατηγική που επιλέγουν οι Ιταλοί ανάλογα με τον τόπο καταγωγής τους. Ο πίνακας που ακολουθεί αποτελεί μια πρώτη απεικόνιση των συσχετισμών που επικρατούσαν στο εσωτερικό της κοινωνίας και τις στρατηγικές μετακίνησης του πληθυσμού.

Πίνακας 1. Μετανάστευση Ιταλών εντός και εκτός Ευρώπης (%)¹⁹.

Εντός Ευρώπης	Τόπος καταγωγής	1876-1886	1887-1900	1901-14	1915-18	1919-31	1931-42
	Βόρεια Ιταλία	87.4	88.4	76.8	76.6	79.0	66.00
	Κεντρική Ιταλία	8.3	6.4	15.5	15.1	12.2	11.7
	Νότια Ιταλία	4.3	5.2	7.7	8.3	8.8	22.03.00
Αλλαγή ηπείρου	Βόρεια Ιταλία	46.0	32.8	17.6	13.6	24.6	24.2
	Κεντρική Ιταλία	5.7	8.9	11.2	9.5	10.0	10.0
	Νότια Ιταλία	48.3	58.3	71.2	76.9	65.4	65.8

Από τα παραπάνω στοιχεία συμπεραίνονται τα ακόλουθα: ο ιταλικός βορράς σε αντίθεση με τον νότο, επιλέγει σε μεγαλύτερο βαθμό τη μετανάστευση εντός της ηπείρου. Αντίθετα οι κάτοικοι του Νότου μεταβαίνουν μαζικότερα εκτός Ευρώπης, με βασικούς προορισμούς την Αμερική και την Αυστραλία. Ενδιαφέροντα στοιχεία έχει να αναδείξει η μετακίνηση των Ιταλών του κέντρου, που όπως παρουσιάζεται από τον ανωτέρω πίνακα εμφανίζουν τα μικρότερα ποσοστά μετανάστευσης. Ποια ερμηνεία θα μπορούσε να δοθεί; Θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ενδεχομένως οι κάτοικοι της κεντρικής Ιταλίας, ήταν περισσότερο ανθεκτικοί να παραμείνουν στη γη τους, αφενός γιατί διατηρούσαν μικρές εκτάσεις γης, αφετέρου μπορούσαν να εργαστούν σε βιομηχανίες, χωρίς να αναγκαστούν να επωμιστούν το τεράστιο κόστος της μεταφοράς.

¹⁹ πηγή: Vitali (1974, 8-9) in Sori E.

Το κόστος της μετακίνησης εκείνη την περίοδο , αποτελούσε κομβικό σημείο για το πως επέλεξαν οι Ιταλοί να κινηθούν. Σε κάθε περίπτωση βρισκόμαστε εκ νέου αντιμέτωποι με ζητήματα που άπτονται της διχοτομίας του χώρου, καθώς ακόμη και το μέχρι που μπορούσε να φτάσει ο Ιταλός μετανάστης, ήταν ζήτημα προέλευσης. Τα χαρακτηριστικά των μετακινούμενων ήταν κυρίως ανειδίκευτοι εργάτες, συνήθως άντρες και έτοιμοι να αποδώσουν το μέγιστο στην αγορά εργασίας που θα κατέφταναν. Οι μετανάστες αυτής της εποχής είχαν υψηλή ειδίκευση στον τομέα της κατασκευής και των χειρονακτικών επαγγελμάτων εν γένει.

Η δεύτερη φάση μετανάστευσης των Ιταλών (1926-39) , καθορίζεται από σημαντικές εξελίξεις σε διεθνές και τοπικό επίπεδο. Ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος δημιούργησε ένα πιο ασφυκτικό πλαίσιο για την μετανάστευση, καθώς στην ιταλική επικράτεια με την κυριαρχία του φασιστικού καθεστώτος ήταν δύσκολη τόσο η εισροή ξένων όσο και η φυγή των γηγενών. Η ιταλική γραφειοκρατία είχε παρακωλύσει σε σημαντικό βαθμό την έκδοση βίζας για το εξωτερικό, οπότε αρκετοί Ιταλοί αναγκάστηκαν να παραμείνουν εντός συνόρων. Επιπλέον τα δίκτυα Ιταλών στο εξωτερικό, ενθάρρυναν τη διαδικασία επαναπατρισμού , προκειμένου να αυξηθεί ο πληθυσμός και να αντιμετωπιστεί το δημογραφικό πρόβλημα. Αρκετοί από τους επαναπατριζόμενους θα κατευθύνονταν και προς τις ιταλικές αποικίες της Αφρικής.

Η τρίτη περίοδος με απαρχή το 1946, παράλληλα με την αποτελεσματικότερη διαχείριση του μεταναστευτικού ζητήματος, θέτει και ένα άλλο κρίσιμο ζήτημα : την επανένωση των οικογενειών, και την προστασία του θεσμού . Δεδομένου ότι η Ιταλία από την σύσταση της, αποτελεί μια περίπτωση κράτους που σέβεται ρητά τις αξίες της οικογένειας και της θρησκείας, σε μια κρίσιμη για όλον τον πλανήτη περίοδο, αποφασίζει να διαφυλάξει τις κοινωνική της αρμονία.. Τελικά το 1960 , το ιταλικό κράτος ενισχύει τα αρμόδια γραφεία και τους φορείς για τη μετανάστευση, σε συνεργασία με τα αντίστοιχα δίκτυα του εξωτερικού.

Είναι εμφανές και σε αυτή την περίπτωση η σύνδεση της μετανάστευσης με τη λειτουργία των δικτύων και τον βαθμό εμπιστοσύνης που επιδεικνύει η κοινωνία πολιτών²⁰. Τη δεκαετία 1960-70, ως απόρροια των παραπάνω κατευθύνσεων, παρατηρείται μια έξαρση ανάπτυξης δικτύων πολιτισμού και ενημέρωσης σε μια προσπάθεια διατήρησης της ιταλικής ταυτότητας στο εξωτερικό²¹. Αναφορικά με τον ρόλο που διαδραμάτιζαν οι επίσημοι φορείς για τη μελέτη των μεταναστευτικών ροών, θα λέγαμε ότι επικρατεί μια ρευστή εικόνα. Από το 1926 μέχρι και το 1958 η Ιταλική Στατιστική Υπηρεσία (ISTAT), χρησιμοποιούσε ως μέθοδο καταγραφής των μεταναστών τα κουπόνια που επισυνάπτονταν στα διαβατήρια. Η μέθοδος ωστόσο χαρακτηρίστηκε ως ανεπαρκής, όταν ταυτόχρονα οι τοπικοί φορείς συγκέντρωναν πιο επαρκή στατιστικά δεδομένα, προσπαθώντας μάλιστα να σημειώσουν και τους λόγους μετακίνησης στο εξωτερικό.

Η ιταλική μετανάστευση φαίνεται να γνωρίζει μια στασιμότητα, τη δεκαετία 1970-80. Καθώς μεσολαβεί η πετρελαϊκή κρίση , που δημιουργεί πιο δύσκολες συνθήκες για την πρόσβαση σε άλλες χώρες, οι Ιταλοί επιλέγουν να παραμείνουν στον τόπο τους. Αν και συναντάται μια άνοδος της οικονομικής δραστηριότητας στον βορρά, στον ίδιο χρόνο παραμένουν υψηλά τα ποσοστά της νεανικής ανεργίας.

Το εισόδημα που διαθέτουν ωστόσο τα ιταλικά νοικοκυριά , κυρίως αναφερόμενοι στις περιοχές του κέντρου και του βορρά, επιτρέπουν στα άνεργα μέλη της οικογένειας να μοιραστούν τα έξοδα κατοικίας και συνολικά της διαβίωσης. Πλέον τη χώρα εγκαταλείπουν μόνο άτομα που παρουσιάζουν υψηλή εξειδίκευση και αναζητούν καλύτερες επαγγελματικές ευκαιρίες, προς αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου τους. Η Ιταλία εκτός από χώρα που εξήγαγε μαζικά ανθρώπινο δυναμικό, προοδευτικά γίνεται χώρα-υποδοχέας μεταναστών. Καθώς βρισκόμαστε σε μια περίοδο αλλαγής των πολιτικών και ιστορικών δεδομένων , αρκετές μεσογειακές χώρες όπως και η Ελλάδα, θα δεχτούν ένα μεγάλο ρεύμα μετακινούμενων από τα πρώην σοσιαλιστικά καθεστώτα. Οι εξελίξεις αυτές , δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο αναδόμησης του εσωτερικού της ιταλικής κοινωνίας, με σημαντικές επιπτώσεις για το μέλλον.

20

παραπέμπει στη θεωρία του κοινωνικού κεφαλαίου, που σχετίζεται με τα δίκτυα, τις νόρμες και την εμπιστοσύνη.
21 Colucci, M., "La risorsa emigrazione: tra percorsi sociali e flussi economici", 1945-2012 , Osservatorio della Politica Internazionale.

2.1.2 η ελληνική περίπτωση

Οι μεταναστευτικές ροές από και προς την Ελλάδα, δεν αποτελούν ένα νέο φαινόμενο. Καθώς βρίσκεται στο σταυροδρόμι Ευρώπης, Ασίας και Αφρικής, η Ελλάδα έγινε χώρα εξαγωγής ανθρωπίνου δυναμικού, παράλληλα όμως και χώρα υποδοχής. Κατά τη διάρκεια του 20ου αιώνα, οι Έλληνες μετανάστευαν κυρίως στις Η.Π.Α και την Αυστραλία, ενώ σε μικρότερο βαθμό εντός Ευρώπης. Τα πρώτα μεταναστευτικά ρεύματα επέλεξαν την εκτός Ευρώπης μετακίνηση, καθώς προέρχονταν από περιοχές με χαμηλό εισόδημα. Σε αντίθεση με τον αναπτυγμένο ιταλικό βορρά στην ελληνική περίπτωση, ο βορράς αποτελεί το πιο φτωχό μέρος της χώρας, με τα χαμηλότερα εισοδήματα να σημειώνονται σε Ήπειρο, Κεντρική και Δυτική Μακεδονία και Θράκη (όπως φαίνεται και στον πίνακα 2):

Πίνακας 2. Περιοχές της Ελλάδας με τα μεγαλύτερα ποσοστά μετανάστευσης και επαναπατρισμού²²

ΠΕΡΙΟΧΕΣ	Αριθμός μεταναστών 1955-77	Επαναπατριζόμενοι 1970-85	(Μ) ²³ %	(Ε)
ΑΝ.ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ΚΑΙ ΘΡΑΚΗ	168,929	56,07	14.8	8.9
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	219,921	140,626	19.3	22.4
ΔΥΤΙΚΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ	94,054	31,575	8.2	5.0
ΗΠΕΙΡΟΣ	71,769	22,805	6.3	3.6
ΘΕΣΣΑΛΙΑ	62,863	38,472	5.5	6.1

Σημαντική εξέλιξη αποτελεί το γεγονός ότι η Ελλάδα την ίδια περίοδο που έστελνε χιλιάδες Έλληνες στο εξωτερικό, κατέφταναν στο εσωτερικό της 1.2 εκατομμύρια πρόσφυγες από τη Μ. Ασία. Η υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάνης για ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, άνοιξε ένα σημαντικό κεφάλαιο για τις μετέπειτα εξελίξεις στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας. Η Ελλάδα από την μία πλευρά βρισκόταν αντιμέτωπη με τη φυγή ενός σημαντικού αριθμού ατόμων που αποτελούσαν την παραγωγική τάξη της χώρας και παράλληλα έπρεπε να διαχειριστεί την εγκατάσταση και ενσωμάτωση ενός μεγάλου όγκου προσφύγων. Την περίοδο 1910-40, η μετανάστευση συνοδευόταν με τον επαναπατρισμό Ελλήνων²⁴.

Λίγο μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, η κατεύθυνση της μετανάστευσης αλλάζει και εντοπίζεται πλέον σε σημαντικό βαθμό εντός Ευρώπης. Η μεταναστευτική ροή συναντά δύο φάσεις: η πρώτη έντονη περίοδος μετακινήσεων εντοπίζεται λίγο πριν το 1960 μέχρι και το 1970 και η δεύτερη από το 1970 μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '80. Μέχρι και το 1974, το δημογραφικό πρόβλημα στην Ελλάδα γνώριζε μεγάλες διαστάσεις, ενώ αργότερα η σταδιακή επιστροφή των μεταναστών βελτίωσε τα δεδομένα.

Το διάστημα 1959-1970, περίπου 1.2 εκατομμύρια Έλληνες εγκαταλείπουν τη χώρα²⁵. Η χρονιά-ορόσημο για τον επαναπατρισμό αρκετών Ελλήνων, ήταν το 1967 έπειτα από τις μεταβολές που δεχόταν η Δυτική Γερμανία, τόπος συγκέντρωσης μεταναστών. Η δεύτερη φάση επαναπατρισμού ορίζεται το 1974, με την πτώση της δικτατορίας στη χώρα και την επαναφορά του δημοκρατικού πολιτεύματος. Την περίοδο 1974-1979 για πρώτη φορά η επιστροφή των μεταναστών θα υπερβεί το ποσοστό της φυγής. Η ανάπτυξη και άλλων τομέων παραγωγής, εκτός του αγροτικού, θα συμβάλει σημαντικά στη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας, επομένως και νέων κινήτρων για την παραγωγική ανασυγκρότηση.

²² πηγή Elaboration from Glytsos 1991: 189-92 (for emigrants) and Petropoulos et al. (1992), vol. Β':72.

²³ Μ: μετανάστες, Ε:επαναπατριζόμενοι.

²⁴ Glytsos, N., Katseli, L., Greek Migration: The Two Faces of Janus, Athens, July 2006.

²⁵ Psychos, N., Katseli, L., The Greek Migration: The Two Faces of Janus, βλ. Παραπάνω.

Τα χαρακτηριστικά των μετακινούμενων όπως και στην ιταλική περίπτωση, είναι ανειδίκευτοι εργάτες που απασχολούνται σε χειρωνακτικά επαγγέλματα. Τη δεκαετία του '60 εμφανίζεται στη Γερμανία (τόπος συγκέντρωσης αρκετών Ελλήνων μεταναστών), ο όρος *Gastarbeiter*, για να προσδιορίσει τόσο την πρόλευση όσο και την εργασιακή ταυτότητα του ξένου. Ο χαρακτηρισμός αυτός στην πραγματικότητα εμφάνιζε κάτι παραπάνω από ένα " παρατσούκλι". Προσδιόρισε μια ολόκληρη γενιά μεταναστών, που επέλεξαν να αλλάξουν τρόπο διαβίωσης με τις προσδοκίες για το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα. Ωστόσο η διαδικασία αυτή έκρυβε αρκετά σκοτεινά σημεία όπως τον ρατσισμό, τις κακές συνθήκες εργασίας και το κακοπληρωμένο ημερομίσθιο.

Σύμφωνα με μαρτυρίες της εποχής, σε αντίθεση με άλλους μετανάστες που κατέφταναν από την τότε ΕΟΚ, οι Έλληνες έπρεπε να επωμιστούν ακόμη μεγαλύτερη γραφειοκρατία για την επίλυση των καθημερινών ζητημάτων. Ως προς το θέμα της στέγασης οι πηγές αναφέρουν κακές συνθήκες διαβίωσης, που προέρχονταν κατά κόρον από τις ανθυγιεινές δουλειές που αναλάμβαναν οι μετανάστες. Μέχρι και σήμερα καταφτάνουν αφηγήσεις που διηγούνται ότι εκείνη την περίοδο, δεν εξασφαλιζόνταν επαρκή καταλύματα διαμονής²⁶.

Συνοψίζοντας το προφίλ των Ελλήνων μεταναστών δημιουργήθηκε σε μια βάση που χαρακτηριζόταν από το "προσωρινό". Ένα μεγάλο ποσοστό όσων έφυγαν με τα πρώτα μεταναστευτικά ρεύματα, επέλεξαν την μετακίνηση εκτός της χώρας, με την προσδοκία του επαναπατρισμού. Άλλωστε όπως διακρίνεται και από τις φάσεις μετανάστευσης, υπήρχε μια συνεχόμενη εκροή και εισροή ανθρωπίνου δυναμικού για τον τόπο, με σημαντικές επιρροές για τη μετέπειτα οικονομική δραστηριότητα της Ελλάδας.

---

26 πηγή Κυριακάτικο Σχολείο Μεταναστών, www.ksm.gr

2.2 Συγκλίσεις και Αποκλίσεις των δύο ρευμάτων: η σύνδεση με το παρόν

Οι περιπτώσεις που παρουσιάστηκαν σε αυτό το κεφάλαιο, είχαν ως σκοπό να αναδείξουν βασικές συνισταμένες των δύο μεταναστευτικών ρευμάτων στο παρελθόν. Προκειμένου να κατανοηθεί η ιδέα της μετανάστευσης σήμερα, αλλά και να τεθούν νέοι προβληματισμοί, ήταν σημαντικό να γίνει μια αναδρομή στο παρελθόν των δύο χωρών, που γνώρισαν έντονα το φαινόμενο.

Ανάμεσα στις δύο χώρες εντοπίζονται κοινά σημεία αλλά και κάποιες διαφοροποιήσεις. Η ιταλική μετανάστευση προηγείται της ελληνικής, ωστόσο οι στρατηγικές επιλογής των προορισμών αποτελούν κοινή αφετηρία. Τα πρώτα χρόνια Έλληνες και Ιταλοί επιλέγουν την εκτός Ευρώπης μετακίνηση, αναζητώντας μεγαλύτερες ευκαιρίες διεξόδου από την οικονομική κρίση. Σημαντικό ρόλο διαδραματίζει το κόστος της μετακίνησης. Με την πάροδο του χρόνου, οι δύο λαοί προσανατολίζονται εντός Ευρώπης και κατευθύνονται κυρίως προς τις χώρες του βορρά, με αρχική προτίμηση τη Γερμανία. Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, υπήρξαν διάφορα κύματα επαναπατρισμού, δεδομένου ότι η μεγάλη φυγή του πληθυσμού προκάλεσε σοβαρό δημογραφικό πρόβλημα.

Η συγκρότηση των δικτύων την περίοδο της μετανάστευσης έπαιξε σημαντικό ρόλο για την ενσωμάτωση και αφομοίωση των μεταναστών στο νέο κοινωνικό περιβάλλον. Οι νόρμες και η εμπιστοσύνη αποτέλεσαν βασικά χαρακτηριστικά ομαλής λειτουργίας των εκάστοτε δομών, καθιστώντας σαφή την σύνδεση με το κοινωνικό κεφάλαιο. Η διαφοροποίηση που εντοπίζεται σε αυτό το σημείο είναι ότι τα ιταλικά μεταναστευτικά δίκτυα εμφανίστηκαν πιο ισχυρά και ανθεκτικά έναντι των ελληνικών, καθώς κατάφεραν να εντάξουν σε μεγαλύτερο βαθμό τα τοπικά χαρακτηριστικά στον νέο τόπο.

Οι διεργασίες που συντελέστηκαν στο εσωτερικό των κρατών ήταν ποικίλες και έδρασαν με διαφορετικό τρόπο στην κάθε περίπτωση μελέτης. Για παράδειγμα ο ιταλικός χώρος ήταν και παραμένει φορτισμένος με δίπολα, με πιο χαρακτηριστικό το "βορράς-νότος", γεγονός που αποδεικνύεται και από τις εσωτερικές μετακινήσεις που συντελούνται. Από την άλλη πλευρά στην Ελλάδα υφίσταται η διάκριση μεταξύ κέντρου-περιφέρειας, με γνώμονα την έντονη αστικοποίηση που γνώρισε η Αθήνα τη δεκαετία του '60, με την εισροή κατοίκων της ηπειρωτικής Ελλάδας.

Όπως διαπιστώνεται, πρόκειται για μια μετανάστευση που κινήθηκε σε δύο τροχιές, δηλαδή εσωτερικά και εξωτερικά δημιουργώντας νέους πυλώνες προβληματισμού. Παράλληλα προς τα τέλη της δεκαετίας του '80 και οι δύο μεσογειακές περιοχές, αρχίζουν να αποκτούν έντονα ρόλο "υποδοχέα" ανθρωπίνου δυναμικού. Είναι η απαρχή της περιόδου που πραγματοποιούνται διεθνείς συμβάσεις μεταξύ των κρατών για ενοικίαση φτηνού εργατικού δυναμικού για εποχιακή εργασία²⁷, κυρίως από κράτη της Ασιατικής ηπείρου, αλλάζοντας οριστικά τα δεδομένα των κανόνων της οικονομίας. Πιο συγκεκριμένα γίνεται η μετάβαση σε μια άλλη εποχή, κατά την οποία τα κράτη οφείλουν να προάγουν νέες πολιτικές κατευθύνσεις για το μεταναστευτικό ζήτημα, καθώς τα εργαλεία του παρελθόντος δεν επαρκούν.

Το θέμα της προσέγγισης του μεταναστευτικού αποτελεί μια νέα πρόκληση τόσο για τα παραδείγματα που εξετάζουμε, όσο και για την Ευρώπη συνολικά. Ένα μέρος της πολυπλοκότητας του ζητήματος εδράζεται στο γεγονός ότι η Στατιστική και οι εκάστοτε έρευνες που συντελούνται, δεν αναδεικνύουν πάντοτε την πραγματικότητα ή δεν είναι πάντα εφικτό να καταγράψουν κάθε πτυχή του.

Ερχόμενοι στο σήμερα διαπιστώνουμε ότι η μετανάστευση εξακολουθεί να αποτελεί "αγκάθι" για τις δύο χώρες, όπως επίσης και η ενσωμάτωση των προσφύγων που καταφτάνουν σε μεγάλο ποσοστό στα ελληνικά και ιταλικά εδάφη. Ωστόσο η μετανάστευση έχει αλλάξει προσωπείο, ξεπερνώντας το πεδίο των ανειδίκευτων εργατών του '60, για να αγγίξει τους υψηλά εξειδικευμένους νέους, που επενδύουν στην αύξηση των προσόντων τους, άρα και του εισοδήματός τους. Στις ενότητες που θα ακολουθήσουν επιχειρείται μια διεισδυτική ματιά στη μετάβαση που συντελείται, με αφετηρία την επανομηματοδότηση του ορισμού της μετανάστευσης.

²⁷ πρόκειται για τον όρο *guest-worker*, σύμφωνα με τη διεθνή ορολογία.

Κεφάλαιο 3ο

“Ζώντας στην εποχή του brain drain”

3. Η μετάβαση στο σήμερα: ανακαλύπτοντας τα νέα συνώνυμα για τη μετανάστευση.

Η μετανάστευση ανάλογα με την εποχή στην οποία αναφέρεται, εμπλουτίζεται με νέα χαρακτηριστικά και όρους. Στις προηγούμενες ενότητες διατυπώθηκαν πτυχές της μετανάστευσης στο παρελθόν, ενώ παράλληλα αποτυπώθηκαν και ορισμένες διαστάσεις που τέθηκαν από την επιστημονική ανάλυση και εμπειρία. Επαναφέροντας το αρχικό ερώτημα της παρούσας διπλωματικής, δηλαδή τις όψεις της σημερινής μετανάστευσης, θα πρέπει αρχικά να παρουσιαστεί η μετάβαση που συντελείται στο περιεχόμενο του ίδιου του ορισμού.

Στη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία, έχει ξεκινήσει ένας διάλογος για τις διαφοροποιήσεις ανάμεσα στα παλαιότερα μεταναστευτικά ρεύματα και τα σημερινά. Το πιο πρόσφατο δείγμα εισροής μεταναστών στην ιστορία των λαών της νότιας Ευρώπης, προήλθε από την αλλαγή των πολιτικών ιδεολογιών σε ορισμένους γεωγραφικούς χώρους (κατάρρευση σοσιαλιστικών καθεστώτων). Το τελευταίο διάστημα ωστόσο οι εξελίξεις στο μέτωπο της Συρίας και ευρύτερα της Μ. Ανατολής, οδηγούν χιλιάδες ανθρώπους στην εγκατάλειψη του τόπου τους. Σε κάθε περίπτωση οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών, επιφέρουν σημαντικές αλλαγές στον χώρο, καθώς τίθεται άμεσα το ζήτημα της στέγασης. Άλλωστε και το 1922 με την έλευση των προσφύγων στην Ελλάδα, το ζήτημα της στέγασης θα έβρισκε λύση μέσα από πολιτικές κατευθύνσεις.

Το ερώτημα που εντοπίζεται στην παρούσα φάση είναι τι πραγματικά έχει αλλάξει στο περιεχόμενο της σημερινής μετανάστευσης. Η απάντηση μπορεί να χωριστεί σε επιμέρους σκέλη, με απαρχή τα χαρακτηριστικά αυτών που μεταναστεύουν. Οι μετανάστες του παρελθόντος ήταν κατά κύριο λόγο κάτοικοι αγροτικών και κτηνοτροφικών περιοχών με χαμηλό εισόδημα, αλλά και χαμηλή εξειδίκευση²⁸. Η εργασία που αναλάμβαναν στο νέο πλέον χωρικό περιβάλλον, εντοπίζεται στο πεδίο των χειρονακτικών επαγγελμάτων (π.χ στον κατασκευαστικό κλάδο, την εστίαση κλπ). Ως προς το φύλο, ήταν σε μεγάλο ποσοστό νέοι άντρες, τουλάχιστον αναφορικά με τις πρώτες μεταναστευτικές ροές, με απώτερο σκοπό την μελλοντική επανένωση της οικογένειας²⁹. Η τάση που καταγράφηκε εκείνη την περίοδο, ήταν η μελλοντική επιστροφή στον τόπο καταγωγής, εφόσον ο μετανάστης είχε κατορθώσει να συγκεντρώσει ένα σημαντικό χρηματικό ποσό.

Ο ορισμός της μετανάστευσης εμφάνισε προοδευτικά ιδιαίτερα συναισθηματικά φορτισμένο περιεχόμενο, κυρίως λόγω της μεταλλαγής των παραδοσιακών δομών στην κοινωνία. Η μετανάστευση συνοδεύταν από απώλεια εργατικού δυναμικού, έντονο δημογραφικό ζήτημα και πτωτική πορεία για την αγορά των χωρών που εξήγαγαν ανθρώπινο κεφάλαιο. Εκτός από την οικονομική διάσταση του ζητήματος, οι προεκτάσεις του είχαν και κοινωνικό αντίκτυπο. Το γεγονός ότι η πατριαρχική οικογένεια “έχανε” το αντρικό πρότυπο, τη θέση του οποίου αναλάμβανε μια γυναίκα, δημιούργησε νέες προϋποθέσεις για τη δομή της οικογένειας. Η γυναίκα που απασχολούταν κυρίως με οικιακές εργασίες, τώρα έπρεπε και η ίδια να αναζητήσει από μόνης της οικονομικούς πόρους ώστε να συμβάλλει στο εισόδημα του νοικοκυριού. Αυτή η αλλαγή στις ταυτότητες των ατόμων, είχε αποτύπωση και στον χώρο, από την στιγμή που θα άλλαζε το περιεχόμενο των κοινωνικών σχέσεων.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό που προσδιόρισε τους μετανάστες των περασμένων δεκαετιών, ήταν η αντιμετώπιση από τους γηγενείς, που τους απέδιδαν τον χαρακτηρισμό του “προσωρινού”³⁰. Ως προς το στάδιο της ένταξης των εν δυνάμει απασχολούμενων στην αγορά εργασίας, οι διεργασίες που συντελέστηκαν ήταν ιδιαίτερα σημαντικές για τη μετέπειτα εξέλιξη των πραγμάτων. Μπορούμε να μιλήσουμε για αφομοίωση των Ελλήνων και Ιταλών στον νέο τόπο; Θα λέγαμε ότι παρά την ένταξη των ατόμων σε ένα νέο εργασιακό περιβάλλον (που θα απέφερε την προσδοκώμενη αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου), εν τέλει στο εσωτερικό της κοινωνίας, οι σχέσεις με τους γηγενείς εμφάνιζαν δυσκολίες για την καθημερινότητα. Οι χαρακτηρισμοί που απέδωσαν οι Γερμανοί στους εργάτες των βιομηχανιών τις δεκαετίες του '60-'70, αποδεικνύουν τους παραπάνω ισχυρισμούς.

28 βλ. Ενότητα 2.

29 οι πολιτικές του ιταλικού κράτους για την προστασία του θεσμού της οικογένειας υπήρξαν ιδιαίτερα σημαντικές κατά την περίοδο της έντονης φυγής (βλ. Εν. 2).

30 η λέξη *Gastarbeiter* αποτελείται από τα συνθετικά *gast* που σημαίνει φιλοξενούμενος και το *arbeiter* που προσδιορίζει τον εργάτη.

Καθώς η μετανάστευση των ατόμων αποτελεί ένα φαινόμενο που συντελείται μέχρι και σήμερα , οφείλουμε να το εξετάσουμε με διαφορετικούς όρους. Οι μετακινούμενοι πλέον δεν αποτελούν ανειδίκευτους εργάτες από την περιφέρεια, αλλά εξειδικευμένους εργαζόμενους από τα κέντρα των πόλεων. Πρόκειται για νέους με υψηλό μορφωτικό επίπεδο, αλλά και ισχυρό πολιτισμικό κεφάλαιο³¹ που επιδιώκουν την αύξηση των ατομικών τους δεξιοτήτων.

Η αναζήτηση του νέου τόπου κατοικίας γίνεται βάσει της ποιότητας των υπηρεσιών , του κρατικού μηχανισμού και του τεχνολογικού περιβάλλοντος που παρέχονται στον νέο τόπο διαμονής. Η αλλαγή που επήλθε ωστόσο , πραγματεύεται και την ίδια την έννοια της μετανάστευσης. Σταδιακά στις εκάστοτε μελέτες των επιστημονικών κύκλων ή στον ημερήσιο τύπο, παρουσιάζονται νέοι όροι, όπως “μετακίνηση”, “διασπορά μυαλών” ή “*brain drain*”, ως συνώνυμα της μετανάστευσης. Κοινή συνισταμένη των νέων ορισμών είναι να τονίσουν τα χαρακτηριστικά των ατόμων που μεταναστεύουν. Το περιεχόμενο στην έννοια της μετανάστευσης ταυτίστηκε με την απόκτηση ευκαιριών και εμπειριών , σε ένα νέο περιβάλλον. Ως εκ τούτου σήμερα δεν είναι προκαθορισμένο ότι η αλλαγή τόπου διαμονής γίνεται από τις αναπτυσσόμενες στις αναπτυγμένες χώρες, αλλά συντελείται και μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών.

---

31 Το πολιτισμικό κεφάλαιο (Pierre Bourdieu, 1973), συνδέεται άμεσα με το οικονομικό κεφάλαιο, καθώς τα άτομα με υψηλή εξειδίκευση στους τομείς της τέχνης και της τεχνολογίας , στοχεύουν στη μέγιστη απόδοση των ατομικών τους προσόντων. ο

3.1 Η σημασία των νέων όρων για την ανάλυση

Σημαντικό ρόλο σε αυτή τη νέα μορφή μετανάστευσης διαδραματίζει η συγκρότηση δικτύων. Σε αρκετές ευρωπαϊκές χώρες υπάρχει μια πληθώρα ομάδων υποστήριξης για νέους εργαζόμενους που προάγουν τη μετακίνηση και βοηθούν στο να πραγματοποιηθεί με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Τα τελευταία χρόνια η Ευρωπαϊκή Ένωση εντάσσει ολοένα και περισσότερα προγράμματα πρακτικής άσκησης που αφορούν νέους εξειδικευμένους επιστήμονες, ενώ παράλληλα υπερεθνικοί οργανισμοί δημιούργησαν ένα νέο "μανιφέστο" για το πως εκλαμβάνουν την σημερινή μετανάστευση.

Ο ΟΟΣΑ³² αναφέρει ως χαρακτηριστικό παράγοντα τη διαχείριση του θέματος από τις κυβερνήσεις των κρατών, καθώς αποτελεί ζήτημα διακυβέρνησης. Οι ανάγκες των χωρών για ειδικευμένο και ανειδίκευτο προσωπικό, επηρεάζουν και καθορίζουν τις πολιτικές κατευθύνσεις των κυβερνήσεων, κατά συνέπεια και τα τυπικά προσόντα των εργαζομένων. Σε αυτό το σημείο γεννώνται εύλογα ορισμένα ερωτήματα. Κατά πόσο μια πολιτική που ενθαρρύνει σε μεγάλο βαθμό τη μετακίνηση χιλιάδων πολιτών, εντός ή εκτός ευρωπαϊκών συνόρων, επιτρέπει τη δυνατότητα μακροπρόθεσμης διαμονής σε ένα σημείο ή αντιθέτως εντείνει την αλλαγή, ανάλογα με τις οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες.

Ο διαχωρισμός της μετανάστευσης κατά τον ΟΟΣΑ γίνεται μεταξύ αυτών που μετακινούνται για λόγους εκπαίδευσης ή εργασίας. Μέσα από αυτό το μοντέλο κινητικότητας ο καθένας έχει την ευκαιρία απόκτησης νέων εμπειριών. Οι νέοι είναι αυτοί που εμφανίζονται ως πιο ευέλικτοι, έτοιμοι να διαφύγουν από την καθημερινότητα που έχουν, για να δημιουργήσουν μια άλλη. Άλλωστε αυτό το στοιχείο ταυτίζεται με το μοντέλο διαβίωσης που κατασκευάζεται, παραπέμποντας στον ατομικό τρόπο ζωής. Τις παλαιότερες δεκαετίες οι άνθρωποι ακολουθούσαν μια γραμμική αφήγηση, κατά την οποία όλες οι δράσεις του ατόμου είχαν μια ορισμένη σειρά: αποφοίτηση από το πανεπιστήμιο, επιλογή θέσης εργασίας, δημιουργία οικογένειας³³. Ωστόσο σήμερα, εντοπίζεται το "ρήγμα" ανάμεσα σε αυτό το μοντέλο και την τωρινή καταναλωτική κοινωνία.

Βασικός παράγοντας υπήρξε η οικονομική ύφεση που άλλαξε τον τρόπο σκέψης των ατόμων, μέσα από την αλλαγή των καταναλωτικών προτύπων. Καθώς το κόστος μετακινήσεων την σημερινή εποχή έχει μειωθεί σε μεγάλο βαθμό σε σχέση με το παρελθόν, οι πολίτες των χωρών έχουν περισσότερες επιλογές στο που μπορούν να κινηθούν. Στα πρώτα μεταναστευτικά ρεύματα όπως είδαμε η μετανάστευση είχε έντονο ταξικό πρόσημο, καθώς προκαθοριζόταν από τον τόπο καταγωγής, όπως στην περίπτωση της Ιταλίας. Από την άλλη πλευρά σήμερα, διαπιστώνεται η χωρίς όρια μετακίνηση των πολιτών, λαμβάνοντας υπόψη και τις πολιτικές των κρατών για πιο ευέλικτα σύνορα. Σε αυτό το σημείο είναι πρόδηλος ο ρόλος της παγκοσμιοποίησης που καταφέρνει και διαπερνά τα κράτη, σε συνδυασμό με την ανάδυση νέων μοντέλων διακυβέρνησης.

Οι μεταλλαγές στο πεδίο των μεταφορών συνέβαλαν στο να επαναπροσδιοριστεί το περιεχόμενο της μετανάστευσης και να λάβει ένα πιο θετικό πρόσημο σε σχέση με το παρελθόν. Οι μεταναστευτικές ροές σήμερα εμφανίζονται ως πιο ευέλικτες, κυρίως γιατί η ιδέα για τις χιλιομετρικές αποστάσεις έχει αλλάξει σε μεγάλο βαθμό.

Η οικονομική κρίση σε ευρύτερο επίπεδο έχει επηρεάσει τα περισσότερα κοινωνικά στρώματα, φέρνοντας ακόμα πιο κοντά στο περιθώριο τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Για παράδειγμα τους χαμηλόμισθους, τους συνταξιούχους, τους νέους που βρίσκονται στο κατώφλι του κοινωνικού αποκλεισμού. Στην περίπτωση των κρατών της Μεσογείου, οι παλαιότερες γενιές βασίζονταν για την επαγγελματική τους ανέλιξη στα οικογενειακά δίκτυα, ενισχύοντας και την ύπαρξη τους. Προοδευτικά η αναζήτηση εργασίας σταμάτησε να προέρχεται από το οικογενειακό περιβάλλον (όπως στην περίπτωση της Ελλάδας) και ξεκίνησε να γίνεται υπόθεση του υποψηφίου εργαζομένου.

32 πηγή <http://www.oecd.org/insights/43568523.pdf>

33 σχετικές αναφορές για το ζήτημα, βλ. Παραπάνω, εν. 1-2.

Υπό το πρίσμα αυτών των εξελίξεων, η κάθε σκέψη και δράση του ατόμου εμπεριέχουν ως βασικό χαρακτηριστικό την πρόληψη. Η πρόληψη ουσιαστικά αναφέρεται στην προσπάθεια αναζήτησης εργασίας σε εύλογο χρονικό διάστημα. Σε περίπτωση όπου η διαδικασία αυτή επηρεαστεί από αρνητικούς παράγοντες (π.χ. ανεπαρκής μισθός βάσει τυπικών προσόντων του αιτούντα, χαμηλή προσφορά θέσεων εργασίας ανά κλάδο κλπ), τότε η πρόληψη λειτουργεί ως τακτική αναζήτησης νέων διεξόδων. Βασικό κριτήριο εδώ αποτελεί ο χρόνος, που δρα καταλυτικά για τις επιλογές του ατόμου. Ο πίνακας που ακολουθεί τοποθετεί ορισμένες σημαντικές έννοιες που αναλύονται περαιτέρω στην συνέχεια και προσδιορίζουν το περιεχόμενο της σύγχρονης μετακίνησης των νέων.

Πίνακας 3: συγκεντρώνοντας λέξεις-κλειδί για την καταγραφή του φαινομένου.

μετανάστευση	μετακίνηση	Διασπορά μυαλών	Επαναφορά διανοούμενων	EL
immigration	transfer	Brain drain	Brain gain/main	EN

Οι τελευταίες μελέτες θέτουν ως μείζον πρόβλημα τα ποσοστά ανεργίας των ατόμων που σπουδάζουν ή μόλις αποφοίτησαν από κάποιο εκπαιδευτικό ίδρυμα. Στην Ελλάδα και την Ισπανία η ανεργία στις ηλικίες 18-25, ξεπερνά το 40%, ενώ στην Ιταλία το 35%³⁴. Η ανεργία σε αυτές τις περιπτώσεις έγινε συνώνυμο της απαίτησης για εξειδίκευση ή σε ορισμένες καταστάσεις της υπερ-εξειδίκευσης. Ως απόρροια των παραπάνω, ο υποψήφιος εργαζόμενος καλείται να διαλέξει ένα νέο περιβάλλον για να αποκτήσει την απαιτούμενη μαθητεία που θα τον φέρει πιο κοντά σε μια καλή θέση εργασίας. Από την άλλη πλευρά, όσοι δεν κατορθώνουν την αναμενόμενη για τις ικανότητες τους εξέλιξη, επιλέγουν την μετακίνηση σε έναν πιο υγιές οικονομικά χώρο. Η οικονομική σταθερότητα του νέου τόπου εξαρτάται από τον βαθμό που προάγονται οι νέες τεχνολογίες, η έρευνα, καθώς επίσης και η ποιότητα των υπηρεσιών. Η διασπορά των μυαλών (brain drain), επιλέχθηκε ως νέος ικανός όρος για να προσδιορίσει την σύγχρονη μετανάστευση που φαίνεται να αφορά κυρίως τις νεαρότερες ηλικιακές ομάδες.

Καθώς η διεθνής αγορά προσφέρει την επιλογή θέσης εργασίας βάσει δεξιοτήτων του ατόμου, ένα διάστημα εκτός του βασικού τύπου διαμονής, εμφανίζεται ως μονόδρομος. Η ανταλλαγή άρτια εξειδικευμένου προσωπικού μεταξύ των αναπτυγμένων χωρών, είναι ένα ζήτημα που απασχολεί αρκετές οικονομίες, ενώ παράλληλα αποτελεί πλήγμα για τις ασταθείς αγορές της Μεσογείου. Η Ελλάδα σήμερα είναι η πρώτη χώρα στην Ευρωπαϊκή Ένωση που εξάγει έναν μεγάλο αριθμό ανθρωπίνου κεφαλαίου προς τον βορρά, επανατοποθετώντας στην συζήτηση τη διχοτομία του χώρου. Σύμφωνα με τα στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδος περίπου 427.000 νέοι επιστήμονες έχουν εγκαταλείψει τη χώρα από το 2008, ενώ οι αλλαγές δεδομένων βρίσκονται σε διαρκή εξέλιξη³⁵. Σε παρόμοια τροχιά κινείται και η Ιταλία όπου η ζημία από το brain drain³⁶, ανέρχεται στα 170 εκατομμύρια ευρώ για τον ιταλικό προϋπολογισμό ετησίως.

Το διακύβευμα που καλούνται να διαχειριστούν τα κράτη της Μεσογείου στην νέα εποχή διακυβέρνησης, είναι η μετατροπή του brain drain σε brain gain³⁷. Ουσιαστικά πρόκειται για τη δημιουργία και υιοθέτηση πολιτικών που θα επιτρέψουν στους νέους επιστήμονες να επιστρέψουν στον τόπο τους. Από την άλλη πλευρά, ο σχεδιασμός νέων ευνοϊκών πολιτικών, που θα συντελούσαν στον επαναπατρισμό, αποτελούν ένα πεδίο περίπλοκων διεργασιών εξαιτίας των πολιτικών λιτότητας που εφαρμόζονται στο εσωτερικό των χωρών.

34 πηγή <http://www.toutelurope.eu/actualite/le-taux-de-chomage-des-jeunes-octobre-2016.html>

35 <http://www.kathimerini.gr/868059/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-ellada-e3agei-an8rwpino-kefalαιο>

36 στην ιταλική ορολογία συχνά ο όρος brain drain αναφέρεται ως "fuga dei cervelli".

37 ως συνώνυμο του όρου υφίσταται και το brain main.

Το Brain gain εμφανίστηκε ως όρος που προσδιόρισε την ανάγκη επαναφοράς "των διανοούμενων" , προκειμένου να δημιουργηθούν οι προϋποθέσεις για ένα υγιές οικονομικά περιβάλλον. Αναζητώντας τα εργαλεία , πριν από λίγα χρόνια δημιουργήθηκε μια ομάδα υποστηρικτών του brain gain³⁸ , από Έλληνες που ζουν και εργάζονται στο εξωτερικό. Η ιδέα της σύστασης της ομάδας είναι η καταγραφή αρχικά όσο το δυνατόν περισσότερων ατόμων που δραστηριοποιούνται στο εξωτερικό , βάσει της επαγγελματικής τους ιδιότητας , ενώ στην συνέχεια εναποθέτουν προτάσεις και ιδέες ανάλογα με τον κλάδο. Η νέα δομή έχει ως στόχο την ανάδειξη των προβλημάτων που απασχολούν τους μετακινούμενους, ενώ παράλληλα προάγει τον διάλογο και την ανταλλαγή εμπειριών. Μέσα από αυτή την πλατφόρμα ο καθένας παραθέτει την προσωπική του βιωματική κατάσταση, σε ένα παιχνίδι επικοινωνίας με τον άλλον, που δε γνωρίζει αλλά εκφράζει τις ίδιες ανησυχίες με αυτόν.

Οι διεργασίες που συντελούνται στο πεδίο των μετακινήσεων ,συσχετίζονται και με τον χώρο των πόλεων που γνωρίζουν σημαντικές μεταβολές. Η εισροή νέου πληθυσμού σε έναν τόπο δημιουργεί μια νέα ανθρωπογεωγραφία , μέσα από τον επαναπροσδιορισμό των κοινωνικών σχέσεων. Στην υπο-ενότητα που ακολουθεί θα σχολιαστεί η σχέση ανάμεσα στην σύγχρονη μετανάστευση και τον δημόσιο αστικό χώρο.

---

38 πηγή <http://braingain.gr/>

3.2 οι διαστάσεις του φαινομένου στον χώρο της πόλης.

Οι μετακινήσεις πληθυσμών από ένα ορισμένο σημείο σε κάποιο άλλο, επιφέρουν και τις αντίστοιχες αλλαγές στον χώρο. Καθώς οι κοινωνικές σχέσεις αναδιαμορφώνονται, ο χώρος δεν μπορεί να παραμείνει αμετάβλητος, αντίθετα εμπεριέχει το απροσδόκητο και το πιθανό, όπου όλα μπορούν να συμβούν³⁹. Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τη σχέση του με την μετανάστευση, θα πρέπει να δούμε τι σημαίνει η ίδια η έννοια.

Σύμφωνα με τον Ι. Στεφάνου: *"ο χώρος είναι δεδομένος και προηγείται των αντικειμένων ως αυτοτελής οντότητα. Ο άνθρωπος σταδιακά αρχίζει να επενδύει πράγματα και σχέσεις, οπότε προοδευτικά πρόκειται για έναν σχεσιακό χώρο ως αποτέλεσμα των δομών. Ο σχεσιακός χώρος προσεγγίζει αυτό που ονομάζεται τόπος, καθώς ο άνθρωπος αναγνωρίζει οικεία στοιχεία εκεί όπου βρίσκεται"*⁴⁰. Από αυτή την προσέγγιση γίνεται αντιληπτή η σχέση που υφίσταται μεταξύ του υποκειμένου και του χώρου, τοποθετώντας στο κέντρο την επένδυση συναισθημάτων και δεσμών. Ο χώρος της εμπειρίας και του βιώματος δημιουργεί εμπειρίες αισθητηριακές όχι μόνο θετικές, αλλά και αρνητικές. Ο χώρος είναι δομημένος με ύλη και νοήματα ως αναπόσπαστο τμήμα της ύπαρξης, ενώ ο τόπος δημιουργείται κοινωνικά⁴¹.

Το υποκείμενο μέσα από τις μεταλλαγές που βιώνει, αναπτύσσει συλλογική μνήμη και συνείδηση. Σε αυτή τη διαδικασία ο άνθρωπος μπορεί να ανακαλύψει βαθύτερα νοήματα και αλήθειες για τον εαυτό του, αλλά ακόμα περισσότερο να εναρμονίσει στοιχεία του με χαρακτηριστικά του τοπίου. Το τοπίο αποτελεί την συνολική αντίληψη (θετική ή αρνητική) που αποκομίζει ο άνθρωπος με όλες του τις αισθήσεις, συγκροτώντας την προσωπική οπτική για τον χώρο. Σύμφωνα με την συγκεκριμένη προσέγγιση, αντλούνται δεδομένα για την έντονη αλληλεπίδραση του υποκειμένου σε έναν ορισμένο τόπο.

Η μετανάστευση προϋποθέτει την μετακίνηση του ατόμου από ένα σημείο σε ένα άλλο, όπου μπορεί να επενδύσει υλικά και συναισθηματικά στο χωρικό περιβάλλον. Στην σύγχρονη νεανική μετανάστευση, η σχέση με τον τόπο βιώνει εξίσου μια σημαντική μεταβολή. Όπως είδαμε στις εκάστοτε μεταναστευτικές ροές, οι μετανάστες επιχειρούσαν να αποκτήσουν μια οικειότητα με τον τόπο, μέσα από την εγκαθίδρυση της πολιτισμικής τους ταυτότητας.

Οι Έλληνες και οι Ιταλοί μετανάστες, επιχειρήσαν να δημιουργήσουν μια σειρά από κοινωνικά και πολιτισμικά δίκτυα όπου θα κατόρθωναν να μεταβιβάσουν την κουλτούρα και στις επόμενες γενιές⁴². Κάθε περιοχή που συγκέντρωνε μεγάλο αριθμό μεταναστών, αποκτούσε τον δικό της χαρακτήρα, όχι απαραίτητα με στοιχεία γκέτο, αλλά μετάδοσης της συλλογικής μνήμης στον νέο τόπο διαμονής. Οι μετακινούμενοι του παρελθόντος ακολουθώντας μια συγκεκριμένη πορεία, είχαν ως στόχο να παραμείνουν ορισμένο διάστημα στο εξωτερικό προκειμένου να αποκτήσουν μια αξιολογημένη ποιότητα διαβίωσης. Σημαντική μεταβλητή υπήρξε η ανάγκη για την εξασφάλιση του μέλλοντος των μεταναστών δεύτερης γενιάς, όπου θα μπορούσαν να ζήσουν καλύτερα σε σχέση με τους γονείς τους και δεν θα ήταν υποχρεωμένοι να μετακινηθούν εκ νέου στο μέλλον.

Η καθημερινότητα του μετανάστη εμπεριείχε μια μορφή ρουτίνας, κατά την οποία ο/η εργαζόμενος/η ακολουθούσε συγκεκριμένες διαδρομές στον χώρο της πόλης: εργοστάσιο-κατοικία-κοινότητα. Η κοινότητα αποτελούσε τον πυρήνα δραστηριοτήτων του μετανάστη και παράλληλα υβριδικό χώρο, καθώς από την μία πλευρά βρισκόταν σε ένα δημόσιο κτίριο, ωστόσο με ομοεθνείς του, παραπέμποντας σε ένα πιο "κλειστό σχήμα" (ιδιωτική σφαίρα). Ως εκ τούτου του παρουσιαζόταν η δυνατότητα να μοιραστεί κοινές εμπειρίες και βιώματα από την καθημερινότητα, σε έναν ξένο τόπο. Η παρουσία της κοινότητας είχε μεγάλη σημασία, καθώς ο μετανάστης μπορούσε να αισθανθεί οικεία στον νέο χώρο, ενώ ταυτόχρονα μετέφερε στοιχεία που προσδιόριζαν τον ίδιο και την πατρίδα του. Στην ιδιωτική σφαίρα της κατοικίας, συνέχιζε να μοιράζεται τα γεγονότα της κοινότητας και να αναπαράγει την παράδοση.

39 Doreen Massey, "Philosophy and Politics of Spatiality", Αθήνα, ΕΜΠ, 2001.

40 Στεφάνου Ι., Στεφάνου Ι., Περιγραφή της εικόνας της πόλης, τα περιγράμματα, ΕΜΠ, 1999.

41 Αγγελική Κωτσά, "ο τόπος ως μεταγραφή του εσωτερικού τοπίου", διάλεξη, Αθήνα 2015

42 Fondazione Migrantes, "Rapporto Italiani nel Mondo", Edizioni Idos, Roma, 2010.

Η οικογένεια διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο στην καθημερινότητα του μετανάστη , καθώς του παρείχε την αίσθηση της ασφάλειας. Δεδομένου ότι τα δίκτυα αποτελούσαν σημαντική δυναμική για την ενσωμάτωση και αφομοίωση των μεταναστών, μέσα από την εξωτερική των δράσεων τους, κατάφερναν να οικειοποιούνται τον δημόσιο χώρο της πόλης. Η οικειοποίηση κατά συνέπεια σήμαινε ότι οι μετανάστες πλέον έβλεπαν ένα μέρος του εαυτού τους να αντικατοπτρίζεται στον δημόσιο χώρο της πόλης.

Σήμερα , η μετανάστευση έχει αλλάξει περιεχόμενο αφού συχνά επιλέγονται διαφορετικές έννοιες για να την προσδιορίσουν, ενώ ταυτόχρονα άλλαξε και η σύνθεση του πληθυσμού που επιλέγει να μετακινηθεί. Όπως ήδη έχει αναφερθεί, πρόκειται για νέους προερχόμενους κυρίως από τη Μεσόγειο, που κινούνται προς τον ευρωπαϊκό βορρά. Ταυτόχρονα υπάρχει και ένα ποσοστό το οποίο δεν καταφέρνει να βρει συσχέτιση των ενδιαφερόντων του με τις αντίστοιχες υλικές απολαβές, επομένως κατευθύνεται εκτός ηπείρου. Ουσιαστικά πρόκειται για μια μετανάστευση χωρίς εδαφικά όρια, που αποσκοπεί στην υψηλότερη δυνατή αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου και την ατομική εξειδίκευση. Συχνά οι σημερινοί νέοι έχουν χαρακτηριστεί ως η "χαμένη γενιά"⁴³, έτοιμη να αλλάξει τόπο διαμονής για την αναζήτηση καλύτερου μέλλοντος.

Σε μια εποχή που προάγει την συχνή και ευέλικτη μετακίνηση, οι νέοι είναι η κατάλληλη ομάδα για να πειραματιστεί και να ζήσει νέες εμπειρίες. Καθώς ο τρόπος ζωής έχει αλλάξει, βασική προϋπόθεση είναι η αύξηση των επαγγελματικών αποδοχών , ως "απόσβεση" για τα χρόνια επιστημονικής επιμόρφωσης και κατάρτισης. Μέχρι να επιτευχθεί ο σκοπός, οι νέοι βρίσκονται σε μια διαρκή εναλλαγή τόπων, ενώ μοιράζουν τη ζωή τους σε περισσότερες από μια χώρες. Ως απόρροια των παραπάνω, εγείρονται ορισμένα ερωτήματα: κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε για ανάπτυξη οικειότητας ανάμεσα στον σύγχρονο μετανάστη και τον τόπο; Υπάρχει μεταβολή σε σχέση με το παρελθόν;

Η απάντηση μπορεί να δοθεί ξεκινώντας από το δεύτερο σκέλος. Ο τωρινός μετανάστης αρχικά αλλάζει συχνά θέσεις εργασίας, ανάλογα με τις ευκαιρίες που παρουσιάζονται. Σε αντίθεση με το παρελθόν, όπου η εύρεση εργασίας σε ένα εργοστάσιο ήταν μονόδρομος, πλέον ανάλογα με τις οικονομικές συνθήκες της χώρας, υπάρχει μια μεγαλύτερη ευελιξία στην επιλογή. Ωστόσο το δικαίωμα στην επιλογή εμφανίζει και όρια, όπως θα δούμε και στην επόμενη ενότητα μέσα από τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας που πραγματοποιήθηκε το περασμένο διάστημα. Οι μετακινούμενοι μπορούν να δεχτούν την εκάστοτε πρόκληση ως έναυσμα για τη δημιουργία ενός νέου "πρότζεκτ" διαβίωσης. Η εναλλαγή εργασιακού περιβάλλοντος σημαίνει και εναλλαγή κατοικίας, άρα και τόπου.

Υπό το πρίσμα αυτών των δεδομένων , είναι σαφής η μεταβολή που υφίσταται η σχέση του υποκειμένου με τον χώρο, καθώς η περιορισμένη διαμονή δεν επιτρέπει την ανάπτυξη συναισθημάτων που επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από τον τόπο. Η έννοια της κοινότητας έχει αρχίσει να φθείρεται και αντικαθίσταται από άλλες μορφές κοινοτικής οργάνωσης⁴⁴, όπου εκεί ο καθένας μπορεί να καταγράψει τις προσωπικές του βιοματικές καταστάσεις, χωρίς να δίνει το "παρών" σε συγκεκριμένο τόπο. Αντίθετα από τον προσωπικό ατομικό χώρο δημιουργούνται οι κατάλληλες προϋποθέσεις επικοινωνίας μέσω ηλεκτρονικών δομών. Η νέα οπτική για τις αποστάσεις , που σταδιακά καταρρίπτονται, μας φέρνουν αντιμέτωπους με τις προκλήσεις που έθεσε η παγκοσμιοποίηση. Ο μη περιορισμός των συνόρων και η ελευθερία της επιλογής, ανοίγουν ένα νέο κεφάλαιο για την σύγχρονη μετανάστευση. Καθώς το φαινόμενο βρίσκεται σε διαρκή εξέλιξη είναι δύσκολο να προβλεφθεί η έκβαση του , ωστόσο μπορεί να προσδιοριστούν τα συνθετικά του: νέοι με πολλαπλές ταυτότητες και πολλαπλούς τόπους.

43 Παντελίδου-Μαλούτα Μ. , πολιτική συμπεριφορά: θεωρία έρευνα και ελληνική πολιτική, Αθήνα: Αντ. Σάκκουλας

44 βλ. Παραπάνω, εν. 3.1, σχετικά με την πρωτοβουλία "brain gain".

Κεφάλαιο 4ο

“ Αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας”

4. Μεταξύ brain drain και brain gain: ανάλυση των αποτελεσμάτων της ποιοτικής έρευνας.

Το σημερινό μεσογειακό brain drain , έχει αλλάξει τους όρους με τους οποίους συνηθίζαμε να προσεγγίζουμε το φαινόμενο της μετανάστευσης. Σημαντική εξέλιξη αποτέλεσε η διεύθυνση νέων όρων που απασχολούν την καθημερινή ανάλυση και πρακτική, με αποτέλεσμα την ανάγκη για διερεύνηση νέων ερωτημάτων. Σε αυτή την κατεύθυνση επιχειρήσαμε την πραγματοποίηση μιας έρευνας με νέες και νέους που βρίσκονται στο εξωτερικό , έτσι ώστε να διαπιστώσουμε συγκλίσεις και αποκλίσεις από την πραγματικότητα που διαμορφώνουν οι αριθμοί. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν στους συμμετέχοντες, αφορούσαν το επίπεδο διαβίωσης τους πριν την μετακίνηση τους και μετά, ενώ σε δεύτερη φάση εξετάσαμε την κοινωνική ενσωμάτωση στον νέο τόπο.

Η μετανάστευση συνδέεται άμεσα με την στεγαστική πολιτική που ακολουθείται τα τελευταία χρόνια, δεδομένου ότι οι μαζικές μετακινήσεις πληθυσμών αποτυπώνονται και χωρικά. Ως εκ τούτου γίνεται λόγος για νέους που αλλάζουν συχνά τόπο διαμονής, ανάλογα με την εργασιακή τους κατάσταση και τις ευρύτερες κοινωνικές συνθήκες. Το ζήτημα της στέγασης επηρεάζει άμεσα και τον δημόσιο χώρο της πόλης, όπου εκφράζονται τα αποτελέσματα των ενεργειών που ακολουθούνται τα τελευταία χρόνια. Οι νέοι και ευέλικτοι στις μετακινήσεις τους , αναφέρονται ως αυτοί που μπορούν να αισθανθούν άνετα σε οποιοδήποτε αστικό περιβάλλον , σε μια προσπάθεια γνωριμίας με το καινούριο και απροσδόκητο.

Μια ακόμη ενδιαφέρουσα οπτική για το θέμα που εξετάζουμε είναι ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του "οικείου", που παρουσιάζει εξίσου μεταλλαγές σε συνάρτηση με το παρελθόν. Αυτό αποτελεί απόρροια της κατεύθυνσης και έντασης που λαμβάνει συνολικά το φαινόμενο ενώ παράλληλα μας οδηγεί στην αναζήτηση νέων εργαλείων και δεδομένων.

Καθώς η παρούσα διπλωματική εργασία εξετάζει τις περιπτώσεις μελέτης της Ελλάδας και της Ιταλίας, στους συνεντευξιαζόμενους συμπεριλαμβάνονται άτομα και των δυο εθνικοτήτων, ώστε να κατανοηθεί η πορεία που λαμβάνει το brain drain στη Μεσόγειο. Όπως θα αποσαφηνιστεί και στην συνέχεια του κεφαλαίου, οι δυο χώρες εμφανίζουν κοινές συνιστώσες , ως δείγματα τόπων με έντονη μεταναστευτική παράδοση, ωστόσο και σημαντικές αποκλίσεις.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί η μετανάστευση "μεταμορφώνεται", ανάλογα με το ποιοι είναι οι μετακινούμενοι, τις εξελίξεις που τους ωθούν για αλλαγή διαμονής και τις στρατηγικές που ακολουθούνται για την ενσωμάτωση τους. Η πολυπλοκότητα που συναντήσαμε σε όλη τη διάρκεια της μελέτης και ανάλυσης, αποτυπώνεται εν μέρει και μεθοδολογικά. Για παράδειγμα στην παρούσα χρονική συγκυρία δεν κατέστη εφικτό να καταγραφούν όλες οι περιπτώσεις μελέτης, ενώ ταυτόχρονα η αντίληψη της ιταλικής πραγματικότητας από κάποιον ξένο, εμφανίζει διαστάσεις από τον γηγενή και προβληματική διάσταση για την συγκρότηση ερωτημάτων.

Εφόσον αντικείμενο ανάλυσης αποτελεί η διασπορά μυαλών στο εξωτερικό, οι ερωτηθέντες εμφανίζουν υψηλή εξειδίκευση όπως θα διαπιστωθεί και από την παρουσίαση του προφίλ τους. Στόχος είναι να δούμε κατά πόσο η απόφαση για αλλαγή χώρας καταλήγει στην επίτευξη αύξησης του ανθρωπίνου κεφαλαίου ή αντίθετα δημιουργεί μια νέα περίοδο αποσταθεροποίησης και απο-ειδίκευσης. Για την καλύτερη καταγραφή των αποτελεσμάτων , οι συνεντεύξεις χωρίζονται σε επιμέρους σκέλη⁴⁵ : την κατάσταση τους πριν από τη μεταφορά , το διάστημα της μετάβασης στο νέο περιβάλλον, τις συνθήκες που επικρατούν τώρα και τις σκέψεις τους για το μέλλον.

45 Η συλλογή των συνεντεύξεων αποτέλεσε μια απαιτητική διαδικασία, κυρίως εξαιτίας της απόστασης. Η μέθοδος που χρησιμοποιήθηκε ήταν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το "skype".

4.1 Το προφίλ των μετακινούμενων

Ο Josef είναι κάτοικος της Βαρκελώνης από το 2013. Έχει σπουδάσει οικονομικά και εργάζεται σε startup επιχείρηση που ασχολείται με εναλλακτική διατροφή και βασίζεται σε τοπικά-βιώσιμα προϊόντα. Κατάγεται από την αυτόνομη περιοχή της Friuli Venezia Giulia και δείχνει να επιθυμεί να παρατείνει την παραμονή του στην Ισπανία.

Ο Αναστάσης απόφοιτος του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, με μεταπτυχιακές σπουδές στη Διεθνή Οικονομία, βρέθηκε στην Κύπρο πριν από μερικούς μήνες. Η μακροχρόνια περίοδος εργασιακής επισφάλειας τον οδήγησαν στο να κατευθυνθεί σε μια "αγορά με περισσότερες επιλογές", όπως δηλώνει ο ίδιος. Σήμερα εργάζεται σε εταιρεία επικοινωνίας και δημοσίων σχέσεων.

Ο Ermes κατά τη διάρκεια της έρευνας μεταφέρθηκε στη Βαρκελώνη, από τη βόρεια Ιταλία. Όπως είπε δεν μπορούσε να περιμένει πότε θα έβρισκε την κατάλληλη θέση εργασίας, οπότε μέσω ενός κοινοτικού προγράμματος, βρήκε την απαραίτητη χρηματοδότηση για να βρεθεί σε πρόγραμμα πρακτικής άσκησης. Τώρα είναι ασκούμενος σε ισπανική εταιρεία startup.

Ο Αντρέας είναι υποψήφιος διδάκτωρ σε πανεπιστήμιο των Η.Π.Α. Καθώς εργαζόταν σε ερευνητικό ινστιτούτο στην Ελλάδα, αποφάσισε ότι οι ευκαιρίες κοινωνικής και οικονομικής ανέλιξης ήταν λίγες, επομένως αναζήτησε τη διέξοδο στο εξωτερικό. Αποτελεί περίπτωση συνεντευξιαζόμενου που λόγω της υψηλής του εξειδίκευσης, δεν έβρισκε τις απαιτούμενες προϋποθέσεις εντός του ευρωπαϊκού χώρου.

Ο Κωνσταντίνος είναι φοιτητής στον τομέα της Χημείας στο πανεπιστήμιο του Μονάχου. Όντας ακόμη μαθητής, αποφάσισε πως το καλύτερο για το μέλλον του και τις επιδιώξεις του ήταν η μεταφορά του στη Γερμανία. Στην συγκεκριμένη περίπτωση συναντάμε έντονα την αίσθηση της "πρόληψης", όπως αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο.

Ο Jacopo βρίσκεται επίσης στη Βαρκελώνη και αποτελεί παράδειγμα νέου που έχει βρεθεί σε περισσότερες από μία πόλεις για σύντομα χρονικά διαστήματα. Έχει σπουδάσει περιβαλλοντολόγος στην Ολλανδία, όπου έμεινε για 2,5 χρόνια ενώ στην συνέχεια μεταφέρθηκε στην Ισπανία. Αρχικά συμμετείχε σε πρόγραμμα πρακτικής άσκησης και έκτοτε συμμετέχει σε συλλογικά πρότζεκτ για το περιβάλλον και τη διαχείριση αγαθών.

Η Λίνα είναι μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο πανεπιστήμιο του Warwick. Καθώς έχει ήδη ολοκληρώσει ένα μεταπτυχιακό πρόγραμμα σπουδών στην Ελλάδα, αποφάσισε πως για καλύτερη προσωπική εξέλιξη θα βοηθούσε η μετακόμιση της στην Αγγλία.

Τέλος η Μυρτώ, είναι κάτοικος του Βερολίνου από το 2014. Αρχικά βρέθηκε για μεταπτυχιακές σπουδές στον τομέα της μετανάστευσης, με ειδίκευση τα ασυνόδευτα παιδιά προσφύγων. Για ένα μικρό διάστημα βρέθηκε εκ νέου στην Αθήνα προκειμένου να εξετάσει τις επαγγελματικές δυνατότητες, ωστόσο δεν ανταποκρίνονταν στις επιδιώξεις της. Βρέθηκε για δεύτερη φορά στη Γερμανία πριν από λίγες μέρες.

4.2 Ο κύκλος της μετανάστευσης:σκέψεις για φυγή

Ο "κύκλος της μετανάστευσης"⁴⁶ , περιλαμβάνει τις εξής φάσεις από τις οποίες περνάει ο μετακινούμενος: σκέψεις για μετακόμιση, η στιγμή της φυγής, η ενσωμάτωση και αφομοίωση στο νέο περιβάλλον, επιστροφή ή παραμονή. Η νέα μορφή μετανάστευσης , απαιτεί περισσότερο αποτελεσματικές διακυβερνητικές κατευθύνσεις που θα οδηγούν στην ομαλή ενσωμάτωση των ατόμων στο νέο χωρικό και κοινωνικό περιβάλλον. Σήμερα υφίσταται μια σύγκρουση μεταναστευτικών ροών ανάμεσα στα χαμηλά αιτήματα του ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού και των υψηλών προσδοκιών των εξειδικευμένων επιστημόνων.

Η θέση των μη ειδικευμένων σε συγκεκριμένο αντικείμενο βρίσκεται σε δυσμενές σημείο εξαιτίας της υπεροχής της εξειδίκευσης. Το ζήτημα της εξειδίκευσης μας απασχολεί ιδιαίτερω, από την άποψη ότι το κράτος -υποδοχέας των μεταναστών θα πρέπει να εκμεταλλευτεί παραγωγικά την ειδίκευση των εν δυνάμει εργαζομένων. Από την άλλη πλευρά οι χώρες αποστολής,εμφανίζουν αδυναμία να διαχειριστούν την μεγάλη εργασιακή ζήτηση των ενδιαφερόμενων.

Η "διαρροή μυαλών" από τη Μεσόγειο προς πάσα κατεύθυνση, αποτελεί "πληγή" για τον χώρο του νότου, ενώ παράλληλα επωφελείται ο ευρωπαϊκός βορράς. Αναφορικά με την σύγκρουση πολιτικών και οικονομικών επιλογών, το χωρικό δίπολο επανατοποθετείται στην ανάλυση με νέους όρους , για να εκφράσει τις διχοτομίες των τόπων. Σε μια προσπάθεια καταγραφής των αιτιών που ωθούν στη μετανάστευση τους νέους των δύο χώρων που εξετάζουμε, είναι σημαντική η παράθεση ορισμένων στατιστικών δεδομένων. Η παρουσίαση στοχεύει στην κατανόηση των συνθηκών που επικρατούν ευρύτερα στο εσωτερικό των χωρών, ως προς τις επαγγελματικές δυνατότητες και τον τρόπο διαβίωσης.Κατά την Eurostat, περίπου 20,429 εκατομμύρια άντρες και γυναίκες αναζητούσαν εργασία το 2016 και είναι πολίτες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ένα μεγάλο ποσοστό, δηλαδή περίπου 15,898 εκατομμύρια, προέρχονται από κράτη που ανήκουν στην Νομισματική Ένωση.

---

46 Lofstrom, M., and Zimmermann, K.F. (2000). 'Immigration policy, assimilation of immigrants and natives'.

Πίνακας 4: ποσοστά νεανικής ανεργίας στην Ευρώπη των 28 ⁴⁷ 2013-2015.

	Youth unemployment rate				Youth unemployment ratio		
	2013	2014	2015	2015Q4*	2013	2014	2015
EU-28	23.7	22.2	20.3	19.6	9.9	9.2	8.4
Euro area	24.4	23.7	22.4	21.9	9.9	9.5	8.8
Belgium	23.7	23.2	22.1	25.4	7.3	7.0	6.6
Bulgaria	28.4	23.8	21.6	22.4	8.4	6.5	5.6
Czech Republic	18.9	15.9	12.6	11.4	6.0	5.1	4.1
Denmark	13.0	12.6	10.8	10.2	8.1	7.8	6.7
Germany	7.8	7.7	7.2	6.4	4.0	3.9	3.5
Estonia	18.7	15.0	13.1	16.2	7.4	5.9	5.5
Ireland	26.8	23.9	20.9	18.9	10.6	8.9	7.6
Greece	58.3	52.4	49.8	49.0	16.5	14.7	12.9
Spain	55.5	53.2	48.3	46.2	21.0	19.0	16.8
France	24.9	24.2	24.7	25.9	9.0	8.7	8.9
Croatia	50.0	45.5	43.0	43.8	14.9	15.3	14.3
Italy	40.0	42.7	40.3	39.9	10.9	11.6	10.6
Cyprus	38.9	36.0	32.8	29.5	14.9	14.5	12.4
Latvia	23.2	19.6	16.3	19.0	9.1	7.9	6.7
Lithuania	21.9	19.3	16.3	13.3	6.9	6.6	5.5
Luxembourg	16.9	22.3	16.6	19.7	4.0	6.0	6.1
Hungary	26.6	20.4	17.3	15.3	7.3	6.0	5.4
Malta	13.0	11.7	11.8	10.6	6.9	6.1	6.1
Netherlands	13.2	12.7	11.3	11.1	9.1	8.6	7.7
Austria	9.7	10.3	10.6	11.3	5.7	6.0	6.1
Poland	27.3	23.9	20.8	20.2	9.1	8.1	6.8
Portugal	38.1	34.7	32.0	32.8	13.3	11.9	10.7
Romania	23.7	24.0	21.7	:	7.1	7.1	6.8
Slovenia	21.6	20.2	16.3	18.1	7.3	6.8	5.8
Slovakia	33.7	29.7	26.5	26.2	10.4	9.2	8.4
Finland	19.9	20.5	22.4	18.2	10.3	10.7	11.7
Sweden	23.6	22.9	20.4	16.3	12.8	12.7	11.2
United Kingdom	20.7	16.9	14.6	13.1	12.1	9.8	8.6
Iceland	10.7	10.0	8.8	7.5	8.3	7.7	7.1
Norway	9.1	7.9	9.9	9.1	5.2	4.3	5.5
Switzerland	:	:	:	:	:	:	:
Turkey	17.1	18.0	18.6	19.2	6.6	7.3	7.7
United States	15.5	13.4	11.6	10.4	:	:	:
Japan	6.8	6.3	5.6	4.9	:	:	:

: data not available

* The quarterly youth unemployment rate is seasonally adjusted.

Σύμφωνα με τον παραπάνω πίνακα, διακρίνουμε τα υψηλά ποσοστά νεανικής ανεργίας κυρίως σε χώρες της Μεσογείου όπως την Ελλάδα, την Ισπανία, την Ιταλία, την Κύπρο και την Πορτογαλία. Αρκετά χαμηλά στην κατάταξη από την Ευρωζώνη βρίσκεται η Γερμανία με 3,5% για το 2015, καθώς επίσης και ορισμένες σκανδιναβικές χώρες. Τα υψηλότερα ποσοστά εμφανίζονται σε μεγάλο βαθμό σε χώρες όπου ανήκουν στην Ένωση του ευρώ, ενώ οι χώρες που διατήρησαν το εγχώριο νόμισμα παρουσιάζονται ως περισσότερο ανθεκτικές. Η νεανική ανεργία σε κάθε περίπτωση είναι ένα ζήτημα που απασχολεί την Ευρώπη, ενώ καθιστά ευάλωτη την σημερινή διακυβέρνηση που θα πρέπει να αναζητήσει νέες κατευθύνσεις για τη διαχείριση του ζητήματος.

47 πηγή [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Youth_unemployment_figures_2012-2015Q4_\(%25\)_TI.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Youth_unemployment_figures_2012-2015Q4_(%25)_TI.png)

Τα ποσοστά της νεανικής ανεργίας υπήρξαν ανέκαθεν υψηλότερα από τον συνολικό αριθμό ανέργων, εξαιτίας της απουσίας επαγγελματικής εμπειρίας ή της χαμηλής ειδίκευσης. Η οικονομική κρίση που ξέσπασε το 2008 ανέτρεψε τα δεδομένα, καθώς εκτός από τους νέους βρέθηκαν σε συνθήκες εργασιακής επισφάλειας και άλλες ηλικιακές ομάδες του πληθυσμού. Η σημερινή οικονομική και πολιτική συνθήκη έδωσε μια ένταση στο φαινόμενο, δημιουργώντας ελάχιστες ευκαιρίες για τους νέους, όπου η οικονομία ήδη εμφανιζόταν ευάλωτη όπως στις περιπτώσεις μελέτης μας. Επιπλέον άλλη βασική παράμετρος του θέματος αποτελεί το ότι οι νέοι κατά την περίοδο σπουδών τους, μπορεί να μην αναζητούν εργασία. Από την άλλη πλευρά η εργασιακή επισφάλεια δεν αποτελεί ζήτημα συζήτησης και προβληματισμού μόνο της Μεσογείου. Όπως προαναφέρθηκε η εργασιακή ανασφάλεια υφίσταται ακόμη και στο εσωτερικό χωρών όπως η Γερμανία ή το Ηνωμένο Βασίλειο, που παραδοσιακά αποτελούν προνομιακό πεδίο αύξησης του οικονομικού κεφαλαίου.

Το 2013 η Γερμανία εξαιτίας του παγώματος μεταρρυθμίσεων, βρέθηκε στη δυσμενή θέση όπου αυξανόταν η ανεργία, ενώ η χώρα γνώριζε οικονομική ανάπτυξη. Τα κίνητρα για πρόωρη συνταξιοδότηση ή οικογενειακά επιδόματα, δυσχεραίνουν τον γερμανικό προϋπολογισμό. Τα τελευταία χρόνια γίνεται λόγος για το "ξεθώριασμα" του γερμανικού οικονομικού θαύματος, καθώς μαζί με την ανάπτυξη υφίστανται πρακτικές προεκαριοποίησης ιδίως στους νέους εργαζόμενους⁴⁸. Η εργασιακή επισφάλεια που συνοδεύεται με στεγαστική ανασφάλεια, είναι επίσης ένα ζήτημα που καλείται να αντιμετωπίσει το Λονδίνο, καθώς εκεί λαμβάνει ολοένα και μεγαλύτερες διαστάσεις το φαινόμενο του "φτωχού εργαζόμενου", όπου δεν κατορθώνει να εξασφαλίσει ούτε τα είδη πρώτης ανάγκης.

Τα συγκεκριμένα παραδείγματα αποτελούν ψήγματα άτυπων πρακτικών, μέσα στην τυπική οικονομία και δεν θα μπορούσαν να αποκρυφθούν. Αντιθέτως μάλιστα δίνουν το έναυσμα για να σταθούμε περισσότερο κριτικοί στα εκάστοτε δεδομένα που λαμβάνουμε, καθώς η ποσοτική έρευνα δεν είναι πάντα σε θέση να καταγράψει τις λεπτές διαστάσεις ενός περίπλοκου θέματος, όπως η νεανική ανεργία. Όπως θα διαπιστωθεί και στην συνέχεια, η ανεργία ωθεί χιλιάδες νέους στο να αναζητήσουν καλύτερες προοπτικές. Το ερώτημα που εντοπίζεται σε αυτό το σημείο είναι: τελικά το brain drain μπορεί να οδηγήσει στην απο-ειδίκευση και περεταίρω εργασιακή επισφάλεια;

---

48 βλ. Παραπάνω "one euro job".

4.2.1 Το ιταλικό δίπολο : μετακίνηση δύο ταχυτήτων

“Έμαχνα δουλειά στο αντικείμενο σπουδών μου. Σύντομα κατάλαβα ότι η υλοποίηση του στόχου μου , ήταν ανέφικτη”. Ermes 28, Ισπανία.

Ο Ermes αποτελεί περίπτωση συνεντευξιαζόμενου που επιχείρησε να βρει αντικείμενο εργασίας βάσει των σπουδών του. Η πραγματοποίηση του στόχου του ήταν δύσκολη δεδομένου ότι η βορειοανατολική Ιταλία σήμερα προσφέρει ελάχιστες ευκαιρίες για το εξειδικευμένο προσωπικό της. Αρκετοί από τους συμμετέχοντες στην έρευνα που προέρχονται από την περιφέρεια της Friuli Venezia Giulia, αποφάσισαν να λειτουργήσουν δραστικά και να αναζητήσουν το κατάλληλο περιβάλλον για την οικονομική τους ανέλιξη. Ο χώρος της Ιταλίας εμφανίζει έντονες αντιθέσεις , ενώ συχνά γίνεται λόγος για την τριχοτομία του τόπου όπου αποτελείται από τον Νότο , το Κέντρο και τον Βορρά. Κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα εκφράζει διαφορετικές στάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές που αποτυπώνονται και χωρικά. Η οικονομική ύφεση πυροδότησε εκ νέου το δίπολο ανάμεσα στον αναπτυσσόμενο βορρά και τον φτωχό νότο, κάτι που δηλώνεται και από τις εκάστοτε στατιστικές μελέτες.

Πίνακας 5. Ποσοστά ανεργίας στη Βορειοανατολική Ιταλία (%)⁴⁹

B. ANATOLIKA	1ο τρίμηνο 2016	2ο τρίμηνο 2016	3ο τρίμηνο 2016
ΑΝΤΡΕΣ	8.0	7.0	6.2
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	9.4	9.0	8.7
ΣΥΝΟΛΟ	8,6	7,9	7,3

Πίνακας 6. Ποσοστά ανεργίας στη Νότια Ιταλία (%)⁵⁰

N. ΙΤΑΛΙΑ	1ο τρίμηνο 2016	2ο τρίμηνο	3ο τρίμηνο
ΑΝΤΡΕΣ	18.8	17.6	17.4
ΓΥΝΑΙΚΕΣ	22.2	22.1	20.7
ΣΥΝΟΛΟ	20.1	19.3	18.6

Η παράθεση των παραπάνω στοιχείων, ενισχύουν την αρχική μας τοποθέτηση ,για τη διαφοροποίηση του τόπου. Από την μία πλευρά διαπιστώνεται ένα σχετικά χαμηλό ποσοστό ανεργίας στη βορειοανατολική περιοχή της χώρας, ενώ νότια το ποσοστό αυτό είναι αρκετά πιο υψηλό. Όπως διαπιστώθηκε και σε άλλη ενότητα, ο τόπος καταγωγής των Ιταλών , διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο ως προς τις εργασιακές δυνατότητες που παρέχονται⁵¹. Όπως και στο παρελθόν έτσι και σήμερα το νότιο τμήμα της χώρας εξακολουθεί να βασίζεται στον πρωτογενή τομέα παραγωγής, σε αντίθεση με τον βορρά που διαθέτει ακόμα κάποιες βιομηχανικές μονάδες. Το ζήτημα της εργασίας συνδέεται άρρηκτα και με τις επιλογές κατοίκησης, όπου σύμφωνα με τις απαντήσεις των συμμετοχόντων στην έρευνα, οι περισσότεροι από αυτούς ήταν υποχρεωμένοι να μοιράζονται με άλλους τα έξοδα στέγασης. Η αυτονομία που παρουσιάζεται φαίνεται ως σχετική , αν όχι με όρια.

49 πηγή Istat , http://dati.istat.it/Index.aspx?DataSetCode=DCCV_TAXDISOCU

50 Istat, βλ. Παραπάνω.

51 ανατρέχοντας στο παρελθόν , διαπιστώνονται σημαντικές ομοιότητες , καθώς οι Ιταλοί μετανάστες επέλεξαν να κινηθούν είτε εσωτερικά είτε εξωτερικά, ανάλογα με τον τόπο προέλευσης. Βλ. Παραπάνω ενότητα 2.1.1.

Ένα άλλο θέμα που προκύπτει και από τα παραπάνω στατιστικά δεδομένα, είναι η διάσταση των αριθμών, ανάλογα με το φύλο. Ειδικά στην Νότια Ιταλία, η ψαλίδα μεγαλώνει περισσότερο, τοποθετώντας και την έμφυλη διάσταση της ανεργίας. Η θέση της γυναίκας στην ιταλική κοινωνία παραμένει σε έναν βαθμό στη διατήρηση συγκεκριμένων ταυτοτήτων που περιορίζονται στην ιδιωτική σφαίρα της κατοικίας. Η ιταλίδα γυναίκα καλείται να αναλάβει τον ρόλο ανατροφής της οικογένειας, ενώ ο άντρας παραμένει το παραδοσιακό αρσενικό που θα φέρει τα περισσότερα χρήματα στο σπίτι. Η συγκεκριμένη παρατήρηση ωστόσο δεν μπορεί να ισχύει για όλη τη χώρα, εξαιτίας των αντιθέσεων της.

Όσο πιο νότια βρισκόμαστε συναντάμε χαμηλότερα ποσοστά εμπιστοσύνης μεταξύ των πολιτών, αλλά και επικράτηση των παραδοσιακών δομών οργάνωσης της κοινωνίας. Άλλωστε όπου δεν είναι σε θέση να δράσει το κράτος, το κενό καλύπτεται από αυτόνομες ομάδες του οργανωμένου εγκλήματος, όπως στην περίπτωση της Σικελίας. Η Μαφία εγγυάται την ασφάλεια στον χώρο, ταυτόχρονα είναι αυτή που παρέχει θέσεις εργασίας σε νέους και νέες, συνήθως χαμηλού μορφωτικού επιπέδου.

Η εύρεση εργασίας σε αυτή την περίπτωση επενδύει στον φόβο και την ανέχεια. Σήμερα το 70% των Ιταλών δηλώνουν αναλφάβητοι, καθώς σύμφωνα με τελευταίες έρευνες, παρά το γεγονός ότι διαβάζουν και παρακολουθούν την καθημερινή ειδησεογραφία, ενώ δεν είναι σε θέση να αποδείξουν ότι κατανόησαν το περιεχόμενο⁵². Το μεγαλύτερο ποσοστό αναλφάβητων προέρχεται κυρίως από τον Νότο, καθώς αρκετοί νέοι δεν αναζητούν καν εργασία.

Ανακεφαλαιώνοντας η Ιταλία βρίσκεται σε μια κατάσταση κατά την οποία έχει να διαχειριστεί δύο σοβαρά ζητήματα: από την μία πλευρά τους ειδικευμένους απόφοιτους του βορρά που αναζητούν καλύτερες επαγγελματικές προοπτικές εκτός χώρας, ενώ από την άλλη νέους οι οποίοι δεν έχουν ειδικευτεί σε κανέναν τομέα και κινδυνεύουν με κοινωνικό αποκλεισμό. Στη δεύτερη περίπτωση οι νέοι επιλέγουν να μεταναστεύσουν εσωτερικά, κυρίως προς το κέντρο και τον βορρά, προκειμένου να αναλάβουν οποιαδήποτε θέση εργασίας. Η ευελιξία που εμφανίζουν αποτελεί και το εχέγγο διεξόδου από τη φτώχεια που βιώνουν.

Από την άλλη πλευρά το ειδικευμένο εν δυνάμει εργατικό δυναμικό, δε βρίσκει αντίκρισμα στις υλικές απολαβές και καταφεύγει στον ευρωπαϊκό βορρά. Η ανεργία συνδέεται και με την στεγαστική επισφάλεια καθώς το κόστος ζωής στην Ιταλία σε πολλές περιπτώσεις είναι υψηλότερο από τις χώρες που επέλεξαν να μετακομίσουν οι συνεντευξιζόμενοι. Ο Josef, ο Jacopo και ο Ermes επιβεβαιώνουν ότι υπήρξε στρατηγική επιλογή το να μεταβούν στη Βαρκελώνη, εξαιτίας του χαμηλότερου κόστους διαβίωσης και της υψηλής παροχής υπηρεσιών. Τέλος, σημαντική μεταβλητή υπήρξε το γεγονός ότι μόλις ο ένας από τους τρεις Ιταλούς που συνομιλήσαμε εργαζόταν σε θέση ανάλογη των σπουδών του, ενώ οι υπόλοιποι βρίσκονταν στο κατώφλι της ανεργίας.

Συνοψίζοντας, οι νέοι της Ιταλίας κινούνται σε πολλαπλές κατευθύνσεις ενώ δεν εμφανίζονται πάντα έτοιμοι να εργαστούν σε οποιοδήποτε εργασιακό περιβάλλον εάν αυτό δεν συνάδει με τις προσωπικές επιδιώξεις. Αντίθετα οι Ιταλοί του Νότου επιλέγουν την εσωτερική μετανάστευση, καθώς αισθάνονται μεγαλύτερη οικειότητα και ασφάλεια, ενώ παράλληλα δηλώνουν διατεθειμένοι να εργαστούν οπουδήποτε. Το ιταλικό brain drain βρίσκεται σε εξέλιξη, όπως και η εσωτερική μετανάστευση καθιστώντας την ανάλυση του φαινομένου ακόμα πιο περίπλοκη.

⁵² πηγή La Stampa, <http://www.lastampa.it/2017/01/10/blogs/il-villaggio-quasi-globale/il-per-cento-degli-italiani-analfabeta-legge-guarda-ascolta-ma-non-capisce-MDZVIPwxMmX7V4LOUuAEUO/pagina.html>

4.2.2 η διαφυγή των επισφαλώς εργαζομένων

Στην προηγούμενη ενότητα προσπαθήσαμε να καταγράψουμε τις παραμέτρους που οδηγούν στην απόφαση για αλλαγή χώρας, τους Ιταλούς νέους. Καθώς μελετάμε και την περίπτωση της Ελλάδας, θεωρήσαμε σημαντικό να δημιουργηθεί μια διαφορετική υπο-ενότητα, διότι παρά τις κοινές συνισταμένες, εντοπίζονται και σημαντικές διαφοροποιήσεις. Στόχος είναι σε αυτό το σημείο, να διακρίνουμε τις λεπτές αντιθέσεις, βάσει των απαντήσεων που έδωσαν οι Έλληνες συμμετέχοντες. Θα πρέπει επίσης να τονιστεί για μια ακόμη φορά, ότι η διαδικασία συλλογής του υλικού, υπήρξε πιο εύκολη διαδικασία, σε σχέση με την ιταλική περίπτωση, δεδομένου ότι βοήθησε σημαντικά τόσο η χρήση της μητρικής γλώσσας, όσο και η καλύτερη αντίληψη που διαθέτουμε για την ελληνική πραγματικότητα.

Στο ερώτημα που θέσαμε αναφορικά με την απασχόληση, οι απαντήσεις ήταν ποικίλες. Αρκετοί από αυτούς βρίσκονταν σε μια ενδιάμεση κατάσταση κατά την οποία εργάζονταν περιστασιακά, επομένως η καταγραφή ενός ενιαίου αποτελέσματος ήταν δύσκολη.

"Στην Ελλάδα εργαζόμουν και ήμουν μεταπτυχιακή φοιτήτρια". Λίνα 25, Αγγλία.

"εργαζόμουν σε δύο δουλειές, μερικής και πλήρους απασχόλησης. Όταν με απέλυσαν από τη μία δουλειά και η άλλη έδινε ως μισθό 600 ευρώ, αποφάσισα να φύγω". Αναστάσης 25, Κύπρος⁵³.

Τα παραπάνω παραδείγματα αποτελούν πτυχές της σημερινής πραγματικότητας που σκιαγραφείται για τους νέους της Ελλάδας. Η εξασφάλιση εργασίας δεν προϋποθέτει πάντα την επίλυση του οικονομικού ζητήματος αφενός, αφετέρου ο νέος εργαζόμενος κινείται προς την επισφάλεια καθώς δε γνωρίζει αν θα καταφέρει να έχει μακροπρόθεσμα απασχόληση.

Σύμφωνα με τις τελευταίες στατιστικές μελέτες, η ανεργία των νέων το τρίτο τρίμηνο του 2016, άγγιξε το 50,3%⁵⁴, δημιουργώντας μια δυσσίωνη αν όχι προβληματική εικόνα, για το μέλλον. Σε μια προσπάθεια ανάλυσης του αποτελέσματος, θα πρέπει να ξεκινήσουμε από την συμβολή του χώρου. Σε αντίθεση με την Ιταλία, η Ελλάδα δε χαρακτηρίζεται για την έντονη αντίθεση μεταξύ βορρά-νότου. Ωστόσο υφίσταται ένας άλλος τύπος διχοτομίας, που συγκροτεί το δίπολο περιφέρεια-πρωτεύουσα. Η απαρχή του ζητήματος εντοπίζεται ήδη από τη δεκαετία του '60, με τη μεγάλη ανοικοδόμηση των δύο αστικών κέντρων, της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης. Όσοι δεν επιθυμούσαν να διαφύγουν στο εξωτερικό, ακολουθώντας τη μεταναστευτική ροή προς τη Γερμανία, κατέφυγαν στην εσωτερική μετανάστευση. Τις δεκαετίες του '60-'70, εμφανίζεται το φαινόμενο της αστυφιλίας⁵⁵, κατά το οποίο πληθυσμοί της υπαίθρου εγκαθίστανται μαζικά στο αστικό κέντρο.

Η απασχόληση των νέων κατοίκων της πόλης διαμορφώθηκε κυρίως στην ύπαρξη μικρών βιοτεχνικών μονάδων και της ανοικοδόμησης κατοικιών, δεδομένου ότι η Αθήνα βρισκόταν σε εποχή μεταλλαγής των γειτονιών της. Το ελληνικό φαινόμενο υπερσυσσώρευσης πληθυσμού στην πρωτεύουσα θα εξέφραζε αργότερα τις επιπτώσεις του. Με απαρχή την ποιότητα διαβίωσης που χαρακτηριζόταν από αρκετές δυσκολίες, εξαιτίας τεχνικών δυσκολιών διαρρύθμισης της πόλης, σύντομα θα εμφανιζόταν και το ζήτημα της ανεργίας. Ήδη από το 1980, ξεκινά η διαδικασία αποκέντρωσης από τον αστικό ιστό με την επιστροφή στον τόπο καταγωγής. Η επιλογή αυτή είχε στρατηγική σημασία καθώς οι κάτοικοι της περιφέρειας θα επέστρεφαν στον τόπο τους με τις απαραίτητες δεξιότητες. Στην ελληνική πραγματικότητα αντικείμενο ανάλυσης αποτελεί η απόσταση που βιώνει (ή βιώνει), για χρόνια η ελληνική επαρχία έναντι του κέντρου.

⁵³ περισσότερα στοιχεία από τις συνεντεύξεις, βρίσκονται στο παράρτημα.

⁵⁴ πηγή εφημερίδα των Συντακτών, <http://www.efsyn.gr/arthro/sto-503-ayxithike-i-neaiki-nergia-ton-maio>

⁵⁵ Πολύζος Σ., "Περιφερειακή Ανάπτυξη", Κριτική 2011, Αθήνα.

Σε μια αναφορά της η Massey, τοποθετεί την αντίθεση που θέτει η νεωτερική αφήγηση ανάμεσα στους αναπτυγμένους και αναπτυσσόμενους, κατά την οποία κάποιες περιοχές του κόσμου υστερούν χρονικά στο να ακολουθήσουν τα προηγμένα κράτη (Massey, 2001). Σε μια προσπάθεια καταγραφής του ελληνικού προβλήματος, η αναφορά της Massey , συμβάλλει στο να δούμε την απόσταση που επικρατούσε για χρόνια ανάμεσα στην επαρχία και την πόλη. Τα αποτελέσματα αυτής της σχέσης εκφράζονται μέχρι σήμερα , μέσα από τις στάσεις και αντιλήψεις των ατόμων , αλλά και την εργασιακή εξειδίκευση.

Η αντίθεση του χώρου όπως την παρουσιάσαμε παραπάνω, συναντά τη χρονική συγκυρία στην οποία εντάσσεται η ελληνική κοινωνία , για να σκιαγραφήσει την εικόνα της σύγχρονης ελληνικής διαφυγής μυαλών. Τα τελευταία χρόνια η Ελλάδα εφαρμόζει πολιτικές λιτότητας μέσα από τις συμφωνίες με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, χωρίς ωστόσο να ξεφεύγει από την κρίση. Αντιθέτως μάλιστα η ύφεση γνωρίζει συνεχώς εντάσεις , που επηρεάζουν την ποιότητα της καθημερινότητας ενός μεγάλου ποσοστού των πολιτών. Το κόστος διαβίωσης προοδευτικά ανεβαίνει, πλησιάζοντας τις χώρες όπως η Γερμανία, ενώ ο μισθός παραμένει σε εξαιρετικά χαμηλά επίπεδα. Η Λίνα αποτελούσε παράδειγμα εργαζόμενης με μηναίο εισόδημα 700 ευρώ το μήνα, ενώ διέμενε σε διαμέρισμα που ανήκε στην οικογένεια της. Η Μύρτω ως άλλη μια περίπτωση του brain drain , δεν κατόρθωσε να εξασφαλίσει σταθερό εισόδημα , ενώ πολλές φορές στηριζόταν στην οικογενειακή οικονομική ενίσχυση.

Καθώς επιχειρούμε να αναδείξουμε τις διαστάσεις ενός περίπλοκου φαινομένου, θα πρέπει να μιλήσουμε για την ευέλικτη μορφή εργασίας που εμφανίστηκε την εποχή των μνημονίων στον ελληνικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα πρόκειται για τους ενοικιαζόμενους εργαζόμενους , στα πλαίσια μαθητείας στον ιδιωτικό και δημόσιο τομέα, με μισθό που καταβάλλεται με τη λήξη της σύμβασης εργασίας. Πρόκειται κυρίως για προγράμματα που σχεδιάζονται βάσει των κλάδων και δεξιοτήτων που εμφανίζουν οι ενδιαφερόμενοι, ενώ απευθύνονται κυρίως σε νέους άνεργους. Η διάρκεια μαθητείας ορίζεται από τους φορείς όπως ο ΟΑΕΔ, που διευθύνει και το πρόγραμμα. Σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες στην έρευνα είχαν εγγραφεί στα μητρώα ανεργίας του οργανισμού, ενώ παράλληλα είχαν περάσει από στάδια επιλογής για πρακτική άσκηση σε επιλεγμένους φορείς.

Η δημιουργία των προγραμμάτων μαθητείας , εντάχθηκαν σε μια κατεύθυνση κοινωνικής πολιτικής , όπου θα ενίσχυε την ειδίκευση των ατόμων, ενώ παράλληλα θα προσέφερε προσωρινή εργασία. Παρά τις επιδιώξεις για ένταξη των νέων ανέργων στην εγχώρια αγορά εργασίας, το πρόγραμμα δεν εμφανίζει μεγάλη επιτυχία. Αυτό συμβαίνει διότι συμβάλλει στην περεταίρω προεκαριοποίηση των προσωρινών εργαζόμενων, ενώ παράλληλα συγκροτεί μια τάξη επισφαλώς εργαζομένων πολιτών, με περιορισμένα εργασιακά δικαιώματα.

Η παρουσία των voucher , διεθνοποιείται συνεχώς καθώς εμφανίζεται σε ολοένα και περισσότερα κράτη, ιδίως της μεσογείου. Συνοψίζοντας η ελληνική διασπορά μυαλών, εμφανίζει αρκετά κοινά σημεία με την ιταλική κατάσταση, ωστόσο και σημαντικές διαφοροποιήσεις. Η παρουσία της λιτότητας στον ελληνικό χώρο μέσα από τη θέσπιση μεταρρυθμίσεων, εντείνει τις συγκρούσεις των κοινωνικών ομάδων. Η συσσώρευση του πληθυσμού στο μητροπολιτικό κέντρο της Αθήνας , αναζοπυρώνει την απόσταση με την περιφέρεια, ενώ παράλληλα αποτελεί σημείο συγκέντρωσης ανέργων. Σε αντίθεση με τις ιταλικές πόλεις που χαρακτηρίζονται από αυτονομία και αυτάρκεια, στην Ελλάδα το πολεοδομικό μοντέλο έχει διαφορετική σύσταση, με επιπτώσεις για το επίπεδο διαβίωσης των ανθρώπων. Η εργασιακή επισφάλεια σε συνδυασμό με το χαμηλό ημερομίσθιο είναι τα βασικά συστατικά του ελληνικού brain drain , που εξελίσσεται με ταχύτατους ρυθμούς.

4.3 Η στιγμή της φυγής

Στο στάδιο της φυγής, εφόσον οι υπονήφιοι μετακινούμενοι πήραν την απόφαση να αλλάξουν τόπο διαμονής, επιχειρούμε να δούμε τις κατευθύνσεις που παίρνουν. Τα κίνητρα επίσης παίζουν σημαντικό ρόλο στην επιλογή χώρας, καθώς όπως έχει ήδη αναφερθεί, σκοπός των ερευνώμενων αποτελεί η άμεση αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου. Ως αφετηρία λαμβάνεται το γεγονός ότι το νέο περιβάλλον θα πρέπει να εξασφαλίζει υψηλή παροχή υπηρεσιών, άρτια τεχνολογία και υποδομές.

"ήταν όνειρο ζωής να μετακινηθώ σε μια χώρα του εξωτερικού και να κάνω μια νέα αρχή".
Κωνσταντίνος 22, Γερμανία.

"(...)Πρωτίστως με ώθησε η επιθυμία μου να δω τον τρόπο λειτουργίας και το περιεχόμενο σπουδών της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε μια άλλη χώρα και να αποκτήσω καινούριες εμπειρίες μέσα από τις σπουδές μου εκεί. Επιπλέον η σκέψη για περαιτέρω επαγγελματική αποκατάσταση μετά τις σπουδές μου ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες μετάβασής μου εφόσον η οικονομική κρίση στη χώρα μείωσε τις δυνατότητες επαγγελματικής αποκατάστασης". Μυρτώ 26, Γερμανία.

Η στιγμή της φυγής αποτελεί μια ιδιαίτερη κατάσταση για τον μετακινούμενο, καθώς δε γνωρίζει ακόμα τον νέο τόπο που θα βρεθεί, ενώ παράλληλα έρχεται αντιμέτωπος με συναισθήματα όπως η προσμονή για κάτι καλύτερο. Ο δεσμός που έχει το άτομο με τον χώρο βιώνει μια σημαντική μεταλλαγή, καθώς τώρα θα πρέπει να προετοιμαστεί για ένα νέο κεφάλαιο στη ζωή του, που περιλαμβάνει διάφορα στάδια. Η επιθυμία για το "καινούριο", είναι η κινητήρια δύναμη και το έναυσμα για το βίωμα διαφορετικών εμπειριών. Ο ατομικός δρόμος και η σταδιακή απομάκρυνση από το συλλογικό μοντέλο ζωής του παρελθόντος, παρουσιάζει τους σύγχρονους μετανάστες περισσότερο ευέλικτους και προετοιμασμένους για κάθε ενδεχόμενη εξέλιξη.

Την στιγμή της μετακίνησης σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες δεν ήταν σε θέση να προσδιορίσουν το χρονικό διάστημα παραμονής τους στο εξωτερικό. Η παραμονή εξαρτάται από τις συνθήκες που θα βρουν στον νέο τόπο, τις επαγγελματικές ευκαιρίες και την ποιότητα διαβίωσης. Σε αντίθεση με τα παλαιότερα μεταναστευτικά ρεύματα, η γενιά του brain drain, είναι σε θέση να λαμβάνει περισσότερες πληροφορίες για τη νέα χώρα διαμονής. Αυτό οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην άμεση επικοινωνία που υφίσταται με άτομα που ήδη έχουν μετακομίσει, συγκροτώντας μορφές άτυπων ομάδων πληροφόρησης.

Στην σύγχρονη μετανάστευση το μοντέλο της κοινότητας αντικαθίσταται από πιο χαλαρούς δεσμούς ατόμων που βοηθούν στην ενσωμάτωση τους νέους κατοίκους. Βασική προϋπόθεση πλέον δεν αποτελεί αποκλειστικά η μετάδοση κουλτούρας και πολιτισμικών στοιχείων από γενιά σε γενιά, αλλά πρωτίστως η άμεση πρόσβαση του ατόμου στα εγχώρια αγαθά και ευκαιρίες που προσφέρονται. Η παραδοσιακή συνέλευση μεταναστών που συντελούταν σε ορισμένο τόπο και χρόνο, διασπάται σε επιμέρους ομάδες σε πολλαπλά σημεία, βάσει συγκεκριμένων αναγκών.

Η σημερινή μετακίνηση παρουσιάζει αισθητές διαφορές από το παρελθόν, καθώς όσοι διαφεύγουν γνωρίζουν αυτό που θα ήθελαν ιδανικά να κάνουν, οπότε αναζητούν και τα κατάλληλα μέσα για την υλοποίηση του στόχου. Η εξειδίκευση τους αποτελεί το διαπιστευτήριο για μια ανοδική πορεία, εκτός του τόπου τους. Στην επόμενη ενότητα θα επιχειρήσουμε να δούμε αν τελικά επιτυγχάνονται οι προσδοκίες των συνεντευξιζόμενων ή αντιθέτως παραμένουν σε μια κατάσταση αναμονής και συνεχόμενης μετάβασης.

4.4 Η ενσωμάτωση στον νέο χώρο : η αναζήτηση κατοικίας

Βασικό ζήτημα των μετακινούμενων αποτελεί η άμεση εύρεση κατοικίας. Ωστόσο πόσο εύκολη είναι η αναζήτηση; Όπως είδαμε και στις προηγούμενες ενότητες η στέγαση συνδέεται άμεσα με την οικονομική δυνατότητα του ενδιαφερόμενου και τις ανάγκες που εμφανίζει. Τα τελευταία χρόνια με την ένταση της οικονομικής κρίσης η κατοικία έχει πληγεί ιδιαίτερα , ενώ συχνά γίνεται αντικείμενο διαβούλευσης των πολιτικών κομμάτων και ηγετών.

Σε μια προσπάθεια σκιαγράφησης ενός πλαισίου που ορίζει την σημερινή κατοικία, θα πρέπει να εντάξουμε στην ανάλυση μας , ορισμένες χρονικές τομές. Το πέρασμα στην πολυεπίπεδη διακυβέρνηση , καθόρισε εκτός από τη διαφορετική αντίληψη για τη διαχείριση "του κυβερνάν" και μια σειρά από παράγοντες που διαμόρφωσαν τον τρόπο διαβίωσης των ατόμων. Οι βασικοί εκπρόσωποι του νεοφιλελευθερισμού , όπως η Thatcher τη δεκαετία του '80, εξειδανίκευσαν τον ατομικό τρόπο ζωής. Η μετάβαση που συντελέστηκε αφορούσε το πέρασμα από τον όρο υποκείμενο σε αυτό του ατόμου , όπου ο άνθρωπος μπορεί να βασιστεί στις προσωπικές του δυνατότητες και δεξιότητες ώστε να οδηγηθεί στην επιτυχία.

Αυτό το διάστημα συντελείται η σύμπραξη του δημοσίου με το ιδιωτικό , με σημαντικές επιπτώσεις για τον χώρο της πόλης. Ο Harvey έχει διατυπώσει μια ενδιαφέρουσα οπτική ,αναφορικά με την ιδιότυπη συνύπαρξη:"σε πολλές συμπράξεις δημοσίου-ιδιωτών, ιδίως σε επίπεδο δήμων, το κράτος αναλαμβάνει το περισσότερο ρίσκο, ενώ ο ιδιώτης παίρνει τα περισσότερα κέρδη" (Harvey , 2007:112). Ως εκ τούτου, αν δεχθούμε ότι η πόλη βάσει των κανόνων που επιδεικνύει το παγκόσμιο city branding , αντιμετωπίζει τον εαυτό της ως επιχείρηση τότε εντοπίζεται η απουσία κοινωνικών παροχών έναντι μεγιστοποίησης του κέρδους, ειδικά στο πεδίο της τοπικής αυτοδιοίκησης και των ιδιωτών-εμπόρων.

Η ιδιωτικοποίηση που λαμβάνει χώρα στον αστικό ιστό έχει ως αποτέλεσμα σύγχρονες μορφές κοινωνικού αποκλεισμού και περαιτέρω φτωχοποίησης των κοινωνικά ευάλωτων ομάδων. Το "άτυπο" και "τυπικό" συναντούν δισδιάκριτα όρια μεταξύ τους και συχνά αποτελούν πεδίο αντιμαχιών μέσα στον χώρο. Μέσα από την παρουσίαση της έρευνας , επιχειρούμε να δούμε τις αποχρώσεις που λαμβάνουν οι άτυπες πρακτικές, μέσα στις σύγχρονες κοινωνίες.

Για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε τις έννοιες του άτυπου και του τυπικού, ανατρέξαμε στην προσέγγιση της Sassen, όπου προσδιορίζει τους όρους μέσα στον χώρο της πόλης. Σύμφωνα με την ίδια, στα πλαίσια της τυπικής οικονομίας των κρατών οι "επιτελικές λειτουργίες" των πολυεθνικών συγκεντρώνονται στο κέντρο των μεγάλων χρηματοπιστωτικών πόλεων, προκαλώντας μια σειρά από δίπολα για την γεωγραφία και τον ρόλο που διαδραματίζει για τα σύγχρονα αστικά κέντρα. Ωστόσο στον αντίποδα του προσωπείου της τυπικής οικονομίας, παρατηρείται το "άτυπο" , μέσα από την καθημερινή πρακτική. Το χαμηλό ημερομίσθιο για τους νέους εργαζόμενους στον τριτογενή τομέα οικονομίας ,σε συνδυασμό με άτυπες πρακτικές στον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο της πόλης , δεν μπορεί να εξεταστεί απαραίτητα υπό το πρίσμα αδυναμίας άσκησης κυβερνητικής εξουσίας, ούτε μέσα από τις εκάστοτε ματαναστευτικές ροές(Sassen, 2006:43).

Καθώς οι τυπικές και άτυπες διαδικασίες συναντώνται στον δημόσιο χώρο της πόλης , ως απόρροια διαμόρφωσης των σύγχρονων κοινωνικών μετασχηματισμών, θα μπορούσαμε σε αυτό το σημείο να κάνουμε μια αναγωγή στον ιδιωτικό χώρο των συνεντευξιαζόμενων. Όπως διατυπώθηκε και παραπάνω αρκετοί Ευρωπαίοι πολίτες έρχονται αντιμέτωποι με την στεγαστική επισφάλεια, εξαιτίας της αδυναμίας εκπλήρωσης των πάγιων εξόδων της πρώτης κατοικίας. Το ζήτημα της κατοικίας συνδέεται άρρηκτα με την εργασιακή ανασφάλεια από την οποία βάλλονται πρωτίστως οι χώρες της νότιας Ευρώπης, διχοτομώντας τον χώρο σε πλούσιο βορρά και φτωχό νότο.

Οι συμμετέχοντες στην έρευνα, δήλωσαν ότι τα συνολικά έξοδα κατοικίας επιβαρύνουν κατά 70% τον προϋπολογισμό τους, δημιουργώντας σημαντικές δυσκολίες στη διαβίωση τους. Ο Αντρέας, η Λίνα και ο Josef , εκφράζουν τη δυσαρέσκεια τους σχετικά με τα χρήματα που πρέπει να διαθέσουν για την στέγαση τους, αναλογικά με την ποιότητα που παρέχεται. Ανατρέχοντας στην τοποθέτηση της Massey⁵⁶ σχετικά με τις διαφοροποιήσεις του χώρου, έχει συγκροτηθεί μια αφήγηση που περιστρέφεται γύρω από την οργανωτικότητα των δυτικών χωρών. Ωστόσο μήπως σήμερα συναντάμε σημαντικά θραύσματα;

Οι παρεκκλίσεις από το κανονιστικό μοντέλο οργάνωσης εντοπίζονται και συνυπάρχουν στην καθημερινότητα των πόλεων, μέσα από την εργασιακή επισφάλεια ή την υλική αποστέρηση με την οποία έρχονται αντιμέτωπα χιλιάδες νοικοκυριά στην Ευρώπη σήμερα. Η στέγαση αρχίζει να γίνεται δικαίωμα για λίγους, με σοβαρές επιπτώσεις για την ποιότητα διαβίωσης των πολιτών. Αρκετά είναι άλλωστε τα παραδείγματα των κακοσυντηρημένων κατοικιών σε διάφορα μέρη της Ευρώπης, για τις οποίες οι ενοικιαστές ή μελλοντικοί ιδιοκτήτες καλούνται να πληρώσουν εξωπραγματικά ποσά προκειμένου να αποκτήσουν στέγη.

Συχνές είναι και οι μαρτυρίες νέων του brain drain, οι οποίοι περνούν για μεγάλα χρονικά διαστήματα μια μεταβατική περίοδο στεγαστικής επισφάλειας, μέχρι να βρουν την κατάλληλη κατοικία . Τα εργαλεία αναζήτησης που χρησιμοποιούνται στηρίζονται κυρίως σε παραδοσιακές μεθόδους , όπως τη γνωριμία με ανθρώπους που γνωρίζουν την εγχώρια αγορά κατοικίας . Το τελευταίο διάστημα παρατηρείται η εισροή των κοινωνικών μέσων δικτύωσης μέσα από συνεχείς αναρτήσεις αγγελιών⁵⁷ , με πολλαπλές επιλογές, ανάλογα με τις ανάγκες του καθενός. Η αναζήτηση της ιδανικής κατοικίας γίνεται με κριτήρια τη λειτουργικότητα (την άμεση σύνδεση με την εργασία ή το πανεπιστήμιο) και το διαθέσιμο εισόδημα.

Η Μυρτώ αποτελεί περίπτωση όπου χρειάστηκε να αναζητήσει στέγη για περίπου 4 μήνες , από την στιγμή που έφτασε στο Βερολίνο. Το διάστημα που χρειάστηκε να μετακομίσει στην Αθήνα, είχε φροντίσει να υπενοικιάσει το δωμάτιο της σε έναν Ιταλό υπήκοο, προκειμένου να μη βρεθεί στη δυσάρεστη θέση εκ νέου, εύρεσης χώρου. Όπως μας είπε το Βερολίνο είναι μια πρωτεύουσα με μεγάλη ζήτηση κατοικίας και περιορισμένη προσφορά.

Ο Ermes μετακόμισε πριν 1,5 μήνα στη Βαρκελώνη και χρειάστηκε περίπου 1 μήνας για να βρει την κατάλληλη κατοικία. Το διάστημα που πέρασε βρισκόταν φιλοξενούμενος σε φιλικό σπίτι , χωρίς να πληρούνται οι βασικές προϋποθέσεις ιδιωτικότητας. Ο ίδιος βρέθηκε σε έναν υβριδικό χώρο , ενώ μοιραζόταν την καθημερινότητα του με πρόσωπα που δε γνώριζε. Σε αυτό το σημείο παρατηρούμε δύο στοιχεία: στην σύγχρονη μετακίνηση των νέων το ιδιωτικό επαναπροσδιορίζεται και επανοηματοδοτείται. Αυτό σημαίνει ότι ο σημερινός μετανάστης μπορεί να δηλώσει ικανοποιημένος ακόμα και με ένα δωμάτιο , αρκεί να αισθανθεί την απαραίτητη οικειότητα με τα πράγματα και τον χώρο.

Το δεύτερο σημείο αφορά την συνύπαρξη με τον άλλον. Σχεδόν κανένας ερευνώμενος δεν κατοικεί σε δικό του διαμέρισμα , αντιθέτως όλοι συγκατοικούν με πολλές και διαφορετικές προσωπικότητες. Στο ερώτημα μας για το ποια είναι τα αρνητικά στοιχεία της νέας στέγης, οι περισσότεροι παρουσίασαν ως κύρια αιτία "την συνύπαρξη με αγνώστους". Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση σε διαμέρισμα του Βερολίνου, όπου βασική προϋπόθεση για κάθε υποψήφιο ενοικιαστή αποτελεί η εναρμόνιση με τους βασικούς κανόνες κοινωνικής συμπεριφοράς, αλλά και ταύτιση ιδεολογιών μεταξύ των συγκατοίκων.

56 "Philosophy and Politics of Spatiality", βλ. Εισαγωγή.

57 Μία από τις πιο γνωστές μηχανές αναζήτησης για την εύρεση κατοικίας , είναι ο ιστότοπος <https://housinganywhere.com/it/>

Επόμενο βασικό μειονέκτημα όπως δηλώνει ο Αντρέας από τις Η.Π.Α, είναι η κακή συντήρηση των κτιρίων , σε συνδυασμό με την υψηλή καταβολή ενοικίου. Σε καλύτερη κατάσταση φαίνεται να βρίσκονται όσοι κατοικούν σε δωμάτια εστιών , όπως η Λίνα και ο Κωνσταντίνος , καθώς παρέχονται σημαντικές διευκολύνσεις, ωστόσο η ιδιωτικότητα γνωρίζει και εκεί σημαντικά όρια. Αν θέλουμε να εστιάσουμε στις πρακτικές που εφαρμόζει το κάθε κράτος για την απόκτηση κατοικίας σε τυπικό και άτυπο επίπεδο θα βρούμε σοβαρές αποκλίσεις. Για παράδειγμα στην Γαλλία για να αναζητήσει κάποιος πολίτης κατοικία θα πρέπει πρώτα να έχει εντοπίσει κάποιον Γάλλο υπήκοο που θα εγγυηθεί στον ιδιοκτήτη της υποψήφιας κατοικίας για την φερεγγυότητα του ατόμου , ενώ ο υποψήφιος ενοικιαστής μπορεί μόλις να μετακόμισε στην χώρα, οπότε επαρκώς να μην έχει αναπτύξει δίκτυο κοινωνικών σχέσεων.

Τα οξύμωρα των τυπικών πρακτικών συναντώνται και στην Ισπανία καθώς ένας πολίτης (γηγενής ή αλλοδαπός), για να βρει κατοικία θα πρέπει πρώτα από όλα να διαθέτει τον αντίστοιχο Αριθμό Φορολογικού Μητρώου ο οποίος βάσει ισπανικής νομοθεσίας αποκτάται μέσα από την εξέυρεση εργασίας. Η εύρεση εργασίας σε αυτή την περίπτωση συνδέεται με την στέγαση, καθιστώντας ακόμα πιο δυσχερή τη μετάβαση και ένταξη στην πόλη. Η τυπική νομοθεσία των κρατών ενσωματώνει πολλές φορές βραχύδιες πρακτικές γραφειοκρατίας που παρακωλύουν την διαδικασία απόκτησης κατοικίας, οπότε συχνά η πλειοψηφία των ενδιαφερόμενων καταφεύγει σε άτυπες πρακτικές διεκδίκησης στέγης.

Πολλά είναι τα διαμερίσματα στα οποία διέρχονται διάφοροι ένοικοι και εναλλάσσονται ανάλογα την συγκυρία χωρίς να καταγράφονται ως επίσημοι ενοικιαστές, ενώ ο ιδιοκτήτης της κατοικίας μπορεί να παραβλέπει όσα διαδραματίζονται προς όφελος του κέρδους. Συνθέτωντας το 'παζλ" των παρεκκλίσεων θα δούμε ότι σε αρκετές περιπτώσεις δεν χορηγούνται τα απαραίτητα επίσημα έγγραφα στους ενοικιαστές, κατά την σύναψη συμβολαίου , παρά μόνο κάποια άτυπα στοιχεία, τα οποία στην συνέχεια ο ενοικιαστής δεν μπορεί να επικαλεστεί πουθενά εάν προκύψει κάποιο ζήτημα.

Οι περιπτώσεις αυτές πάντως εντοπίζονται κυρίως σε χώρες με χαμηλά ποσοστά ιδιοκατοίκησης, που συχνά ο πληθυσμός αλλάζει συχνά κατοικία, όπως η Ιταλία. Στην Ελλάδα μπορεί να μην παρατηρούνται ακριβώς αυτές οι πρακτικές, αλλά εμφανίζονται διαφορετικά άτυπα θραύσματα , μέσα στην τυπικότητα της κοινωνικής οργάνωσης. Ανάμεσα σε αυτά μπορεί να ενσωματωθεί το όριο στην ιδιωτικότητα που τίθεται μεταξύ ενοικιαστή και ιδιοκτήτη και διαφύλαξης της προσωπικής ζωής του υποκειμένου. Από την άλλη πλευρά, εκτός από το ζήτημα της ενοικίασης και στην απόκτηση ιδιόκτητης κατοικίας παρατηρούνται άτυπες πρακτικές. Για παράδειγμα πολλά δάνεια πριν το 2008 παρέχονταν με χαλαρούς όρους σε νέους, μετανάστες ή χαμηλόμισθους πολίτες , παραβλέποντας "τυπικά κριτήρια" που έθετε ο τραπεζικός χώρος.

Ανακεφαλαιώνοντας ,η κατοικία γίνεται μια μορφή εμπορευματοποίησης και μεγιστοποίησης του κέρδους, αγνοώντας τις επιπτώσεις για το κοινωνικό γίνεσθαι. Συχνά η απόκτηση αξιοπρεπούς κατοικίας για όλες και όλους, ανήκει στις πολυτελείς δαπάνες του κράτους πρόνοιας και παραγκωνίζεται από τους πολιτικά δρώντες. Η σύνδεση της εργασίας με την κατοικία δημιουργεί ακόμα μεγαλύτερο εύρος αντιφάσεων και κοινωνικών αντιθέσεων εφόσον η στέγη αποκτά ταξικό πρόσημο και γίνεται υπόθεση των οικονομικά ανεξάρτητων ατόμων. Αντίθετα ενισχύονται οι "κάτοικοι δεσμώτες" που υπό τον φόβο έλλειψης κατοικίας καταφεύγουν σε ανεπαρκώς συντηρημένα κτίρια και συμβιβάζονται με ό,τι τους παρέχεται. Τελικά, μέσα από αυτή την οικονομική συνθήκη ενισχύονται τα κινήματα πόλης , με έντονη συσπείρωση των νέων που προασπίζονται ένα συλλογικό αίτημα : το δικαίωμα στην στέγη.

4.5 η διεκδίκηση επαγγελματικής αποκατάστασης: νέες προκλήσεις και δεδομένα

Καθώς είδαμε πως λειτουργεί το ζήτημα της στέγασης για τους νέους μετακινούμενους, είναι σημαντικό να διακρίνουμε τι επικρατεί και στο εργασιακό πεδίο. Όπως παρατηρήθηκε και παραπάνω, η στέγαση συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με το διαθέσιμο εισόδημα που παρουσιάζει ο καθένας και τις ανάγκες που προσδοκά να καλύψει. Καθώς μελετάμε περιπτώσεις χωρών που επικρατεί η εργασιακή επισφάλεια, ιδίως για τους νέους, έχει σημασία να διαπιστωθεί τι επικρατεί σε τελική ανάλυση στον νέο τόπο που επέλεξαν οι συνεντευξιαζόμενοι. Αρκετοί έχουν διαλέξει ως χώρες τη Γερμανία ή το Ηνωμένο Βασίλειο, ενώ άλλοι έχουν μετακινηθεί εντός Μεσογείου.

Η νεανική ανεργία δεν αποτελεί αντικείμενο προβληματισμού αποκλειστικά του νότου, αντίθετα μαστίζει και κοινωνίες που εμφανίζουν ανθεκτικότητα απέναντι στην οικονομική κρίση. Μέσα από τις συνεντεύξεις αποσκοπείται η καταγραφή των κατευθύνσεων για την αναζήτηση του κατάλληλου εργασιακού περιβάλλοντος, που θα αποφέρει και τις αντίστοιχες απολαβές. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα που λάβαμε, οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες, ακόμα και αν δεν εργάζονται, η επιλογή των σπουδών τους γίνεται με κριτήριο την επαγγελματική κατάρτιση.

Η Λίνα για παράδειγμα αν και είχε ήδη ολοκληρώσει τις μεταπτυχιακές τις σπουδές στην Ελλάδα, έκρινε απαραίτητο να βρεθεί στην Αγγλία προκειμένου να διεισδύσει και σε ένα άλλο εκπαιδευτικό σύστημα. Η γνώση και εξειδίκευση που θα λάβει, θεωρεί ότι θα τις προσφέρουν “το διαβατήριό” για αξιοπρεπή εργασία. Ο Κωνσταντίνος, φοιτητής στο Μόναχο, αποφάσισε από πολύ νωρίς να μεταβεί στο εξωτερικό. Το αντικείμενο σπουδών του (ο Κωνσταντίνος σπουδάζει χημεία), υποστηρίζει πως έχει μεγαλύτερη ανταπόκριση σε μια χώρα όπως η Γερμανία. Παρά τα προβλήματα κουλτούρας και συμπεριφοράς που εντοπίζει, εξαιτίας της διαφορετικότητας των ανθρώπων, αναγνωρίζει την υψηλή ποιότητα σπουδών που του παρέχεται.

Ο Αντρέας αποτελεί μια χαρακτηριστική περίπτωση υπερ-εξειδικευμένου επιστήμονα που δεν κατόρθωσε να βρει την απαραίτητη τεχνογνωσία εντός των ευρωπαϊκών συνόρων. Η απόφαση του να μετακομίσει στην Αμερική μπορεί να ήταν δύσκολη, ωστόσο η αλλαγή ηπείρου θα του αποφέρει μακροπρόθεσμα τα αντίστοιχα οικονομικά οφέλη.

Τα παραπάνω παραδείγματα αποτελούν μόνο ορισμένες περιπτώσεις ατόμων, που το αντικείμενο σπουδών τους αποσκοπεί στην σύνδεση με την αγορά εργασίας. Μια άλλη σημαντική οπτική για το ζήτημα, είναι η αναζήτηση εργαλείων για την εύρεση επαγγέλματος ή σπουδών. Παραδοσιακά στην Ελλάδα, πριν από την οικονομική κρίση, η εύρεση εργασίας αποτελούσε αντικείμενο διεργασιών του οικογενειακού περιβάλλοντος. Ο ρόλος των οικογενειακών δικτύων σε αυτή τη φάση διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο, καθώς τα άτομα βασίζονταν περισσότερο στους δεσμούς που είχε αναπτύξει η οικογένεια με την τοπική αγορά εργασίας και λιγότερο στις ατομικές δυνατότητες. Το πέρασμα που συντελέστηκε ωστόσο στην σκιαγράφιση “ενός ατομικού δρόμου”, σηματοδότησε και τη ρήξη με την μορφή των δικτύων του παρελθόντος.

Ο Αναστάσης είναι περίπτωση όπου η ελληνική αγορά εργασίας δεν του προσέφερε τις απαραίτητες δεσμεύσεις για το μέλλον του, επομένως βασίστηκε εξαρχής στις δεξιότητες και την ειδίκευση που κατείχε. Καθώς δεν είχε κάποιο σημείο αναφοράς από τον ευρύτερο κοινωνικό κύκλο, η αναζήτηση εργασίας σε άλλη χώρα έγινε το προσωπικό του στοίχημα.

Αντίστοιχες είναι και οι ιστορίες του Jacopo, του Josef και του Ermes όπου προέρχονται από τη βόρεια Ιταλία. Σε αντίθεση με τον ιταλικό νότο, οι συσχετισμοί του ατόμου με το οικογενειακό περιβάλλον, χαρακτηρίζονται από πιο χαλαρούς δεσμούς. Οι νέοι από μικρή ηλικία έρχονται σε επαφή με την έννοια της αυτονομίας και της αυτάρκειας. Ο σχεδιασμός του μέλλοντος τους χωρίς την σύμπραξη των γονέων, δεν αποτελούσε νέα κατάσταση για τους ίδιους. Η επαγγελματική τους εξέλιξη βασίστηκε στα δίκτυα επικοινωνίας που συγκροτούνται στο διαδίκτυο και λιγότερο στην παραδοσιακή μορφή πληροφόρησης η οποία εξαρτάται από τον κοινωνικό περίγυρο.

Η αναζήτηση εργασίας επιπλέον στην σημερινή εποχή συνδέεται άμεσα και με τον χώρο του πανεπιστημίου που βρίσκεται ο σύγχρονος μετανάστης. Για παράδειγμα τα πανεπιστημιακά δίκτυα εμφανίζονται ως αρκετά ισχυρά, καθώς εξοπλίζουν με γνώσεις και απαραίτητα δεδομένα τους ενδιαφερόμενους, ώστε η επαγγελματική αποκατάσταση να είναι πιο ομαλή. Ωστόσο και στον τομέα της εργασίας, παρατηρούνται “θραύσματα”, που είναι σημαντικό να τα εκθέσουμε. Μέσα στους ερευνώμενους, υπήρξαν δείγματα ατόμων όπου δεν καταφέρνουν να βρουν αντιστοιχία των σπουδών τους, με αποτέλεσμα το επάγγελμα που αναγκάζονται να κάνουν να μην αποτελεί την αρχική τους προσδοκία. Για παράδειγμα ο τομέας των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών εξαιτίας της ύφεσης γνωρίζει σοβαρές μεταλλαγές.

Η χρηματοδότηση που διαχέεται για την προαγωγή έρευνας στους συγκεκριμένους τομείς, είναι πενιχρή, όχι μόνο σε κράτη της Μεσογείου όπως θα αναμέναμε, αλλά ακόμη και σε αυτά του βορρά. Σύμφωνα με πληροφορίες που λάβαμε από τους συνεντευξιζόμενους για την εγχώρια αγορά εργασίας του Βερολίνου, υφίστανται παραδείγματα κατόχων διδακτορικού διπλώματος όπου στο μεταβατικό στάδιο προσαρμογής στο νέο περιβάλλον, εργάζονται σε οποιαδήποτε θέση. Αυτό συνεπάγεται την παράταση της επισφάλειας η οποία πλέον μεταφέρεται σε άλλη χώρα και γνωρίζει διαφορετικό προσωπείο.

Ένα ερώτημα που προκύπτει από τα παραπάνω, είναι μέχρι που είναι διατεθειμένη να φτάσει η γενιά του brain drain, προκειμένου να παραμείνει στο εξωτερικό. Από τα πρώτα δεδομένα που αντλούμε, η απάντηση χαρακτηρίζεται ως περίπλοκη, με αποτέλεσμα να μην μπορούμε να συγκροτήσουμε ασφαλή συμπεράσματα. Από τη μία πλευρά στο ζήτημα της κατοικίας παρατηρείται μια σχετική ευελιξία και ένας επαναπροσδιορισμός του ορισμού της οικειότητας. Η συνύπαρξη με τον άλλον, που δε γνωρίζουν αν και προβληματική πολλές φορές, καταλήγει σε πεδίο ανταλλαγής εναλλακτικών εμπειριών.

Διαφορετική ωστόσο φαίνεται να είναι η άποψη των νέων για το αντικείμενο εργασίας που είναι σε θέση να αναλάβουν. Μόλις ένας στους οκτώ ερευνώμενους, απάντησε πως είναι διαθέσιμος να εργαστεί οπουδήποτε, ακόμα και αν στην παρούσα φάση δεν εκπληρώνονται οι προσωπικές επιδιώξεις. Η ανάλυση αυτού του δεδομένου δεν είναι ξεκάθαρη αφενός διότι η εξειδίκευση των ατόμων δεν τους επιτρέπει βάσει κοινωνικού στάτους να ενταχθούν σε οποιοδήποτε επάγγελμα (σε αντίθεση με τους μετανάστες του παρελθόντος), αφετέρου το αντικείμενο σπουδών συνδέεται με την αύξηση του ανθρωπίνου κεφαλαίου. Κατά συνέπεια η έκπτωση από αυτόν τον στόχο, συνιστά και την αποτυχία του ατομικού πρότζεκτ για αξιοπρεπή διαβίωση.

4.6 Η επαφή με τον δημόσιο χώρο και την κοινωνία: μια παράξενη συνύπαρξη

Στις προηγούμενες ενότητες είδαμε την σύνδεση των ζητημάτων της στέγασης και της εργασίας, στον βαθμό που επηρεάζουν την καθημερινότητα των ερευνώμενων. Θεωρούμε σημαντικό με την ολοκλήρωση αυτού του κεφαλαίου, να καταθέσουμε τις εμπειρίες από το “ρίζωμα” των νέων στον καινούριο τόπο διαμονής. Τα ερωτήματα που τέθηκαν στους συμμετέχοντες, αφορούσαν την ύπαρξη των κοινωνικών σχέσεων, την συμβολή τους σε ομάδες (π.χ. Κοινότητα, τοπικές οργανώσεις), ενώ σε δεύτερη φάση θελήσαμε να δούμε, την ανάπτυξη συναισθημάτων με βάση τον δημόσιο χώρο της πόλης.

Ξεκινώντας από το σκέλος των κοινωνικών σχέσεων, είδαμε ότι στην ιδιωτική σφαίρα της κατοικίας, υφίστανται ζητήματα τριβής διαφορετικών κουλτούρων, συμπεριφορών και αντιλήψεων. Αυτό οφείλεται τόσο στη διαφορετική κοινωνικοποίηση που έχουν λάβει τα άτομα⁵⁸, όσο και στην εθνικότητα. Το κάθε έθνος εμφανίζει τα δικά του ήθη και έθιμα που μπορεί να παρουσιάζει κοινά σημεία με την πολιτισμική ταυτότητα των ερευνώμενων, ωστόσο δεν αποκλείονται και οι διαφοροποιήσεις. Ως εκ τούτου ζητήσαμε από τους συνεντευξιαζόμενους να μας απαντήσουν αν έχουν κατορθώσει ως τώρα να αποκτήσουν κοινωνικές επαφές στο νέο περιβάλλον όπου βρίσκονται. Οι απαντήσεις παρουσιάζουν αξιοσημείωτο ενδιαφέρον για πολλούς λόγους: αφενός η ανάπτυξη νέων δεσμών συνδέεται με τον χώρο στον οποίον κινείται το άτομο, αφετέρου υπογραμμίζεται και μια άλλη παράμετρο, όπως η γλώσσα επικοινωνίας που χρησιμοποιείται.

“ (...) έχω καταφέρει να αναπτύξω νέες κοινωνικές επαφές, χωρίς ιδιαίτερη δυσκολία”. Κωνσταντίνος, φοιτητής στο Μόναχο.

“ μέχρι στιγμής δεν έχω καταφέρει να αποκτήσω σημαντικές επαφές, εξαιτίας των πολλών ωρών εργασίας. Ωστόσο έχω εντοπίσει ενδιαφέρουσες προσωπικότητες”. Αναστάσης, εργαζόμενος στη Λευκωσία.

“ Η Βαρκελώνη είναι μια μητρόπολη με ιδιαίτερα ανοιχτή αντίληψη για τους ξένους. Αν και έχω έρθει εδώ και λίγο διάστημα, είμαι πολύ ικανοποιημένος”. Ermes, ασκούμενος στη Βαρκελώνη.

“Όντας φοιτήτρια δεν αντιμετώπισα ιδιαίτερη δυσκολία στο να δημιουργησω κοινωνικές σχέσεις ειδικά μέσα από το χώρο του πανεπιστημίου”. Μυρτώ, πρώην μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο Βερολίνο.

Η έκθεση των απαντήσεων μας επιτρέπει να σκιαγραφίσουμε μια εικόνα για την οπτική των ατόμων, απέναντι “στον άλλον”, που δε γνωρίζουν, αλλά επιθυμούν να μάθουν. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι το ποσοστό των ερωτηθέντων που επέλεξε να σπουδάσει στο εξωτερικό, δεν εμφάνισε σχεδόν καμία δυσκολία να δικτυωθεί κοινωνικά και να αποκτήσει νέους δεσμούς στην πανεπιστημιακή κοινότητα. Από την άλλη πλευρά οι αναζητούντες εργασία, όπως στην περίπτωση του Αναστάση, παρουσιάζουν ενδιαφέρον, καθώς ο ίδιος εκτιμά ότι ο φόρτος δουλειάς δεν επιτρέπει την επαρκή ανάπτυξη κοινωνικών συναναστροφών. Επιπλέον είναι σαφές ότι ο συγκεκριμένος χώρος αν και πεδίο τακτικής επικοινωνίας των ατόμων, δεν εμφανίζει τόσο μεγάλη ευελιξία για περαιτέρω επαφή, εκτός των ορίων που θέτει το περιβάλλον του γραφείου.

⁵⁸Παντελίδου-Μαλούτα,Μ., πολιτική συμπεριφορά: θεωρία έρευνα και ελληνική πολιτική, Αθήνα,2012: Αντ. Σάκκουλας.

Στην παρούσα συγκυρία διακρίνεται το δίπολο του ανοιχτού και ευέλικτου χώρου της πανεπιστημιακής κοινότητας, σε αντίθεση με ένα πιο κλειστό σχήμα ανθρώπων στον κόσμο της εργασίας. Αρκετές φορές άλλωστε υφίσταται η διάκριση της επαγγελματικής ζωής, από την προσωπική, η οποία καταλήγει και στην θεσμοθέτηση κανόνων συμπεριφοράς, για τους εργαζόμενους. Η παρέκλιση από το πλαίσιο που θα θέσει ο εργοδότης, μπορεί να έχει αρνητικές επιπτώσεις για το σύνολο των απασχολούμενων.

Η σημασία του χώρου λοιπόν, δηλαδή του πεδίου στο οποίο κοινωνικοποιείται ο καθένας στην καθημερινότητα του, διαδραματίζει σπουδαίο ρόλο για την ανάπτυξη ή μη κοινωνικών δεσμών. Η εξωστρέφεια του μετακινούμενου δεν αποτελεί προσωπική υπόθεση, με την έννοια της προσωπικότητας του ατόμου, αντιθέτως μάλιστα εξαρτάται άμεσα από την ύπαρξη του άλλου.

Σε δεύτερο επίπεδο επιχειρήσαμε να δούμε για το κατά πόσο οι νέοι μετανάστες, γνωρίζουν την ύπαρξη δικτύων της εθνικότητας τους στην πόλη διαμονής. Οι περισσότεροι είχαν πληροφορηθεί για την σύσταση κοινοτήτων, ενώ όσοι μετακόμισαν πρόσφατα, δεν είχαν καταφέρει να ενημερωθούν επαρκώς. Το παράδοξο αποτέλεσμα που αντλήσαμε είναι ότι τελικά δεν συμμετέχουν ενεργά στις δραστηριότητες που διενεργούνται, στο εσωτερικό αυτών των ομάδων. Όπως αναφέραμε και σε άλλο κεφάλαιο, πλέον η ύπαρξη αυτής της μορφής κοινωνικής και πολιτισμικής δικτύωσης, φθείρεται μέσα στον χρόνο και φαίνεται να αποτελεί αντικείμενο ενασχόλησης των παλαιότερων γενιών μεταναστών.

Η σημασία της κοινότητας για τον χώρο ήταν ιδιαίτερα σημαντική, διότι αναγνώριζαν τον εαυτό τους μέσα από την σύσταση της. Επιπλέον οι συνεχείς δράσεις στον δημόσιο χώρο της πόλης, μετέδιδαν την παράδοση της πατρίδας, τα ήθη και τα έθιμα σε μια προσπάθεια ενδυνάμωσης και διατήρησης τους. Σήμερα οι μετανάστες του brain drain, αρχίζουν να αποσχίζονται από τέτοιες μορφές κοινωνικής συνύπαρξης, δίνοντας άλλη διάσταση στον ορισμό του χώρου.

Ο κάθε μετακινούμενος μπορεί να αντλήσει πληροφορίες μέσα από διαδικτυακές πλατφόρμες ως προς την εύρεση κατοικίας και εργασίας, αλλά και κοινωνικών διοργανώσεων. Η επικοινωνία χαρακτηρίζεται από την ευελιξία των στενών ορίων της κατοικίας, μετατρέποντας το ιδιωτικό σε δημόσιο, μέσα στην ηλεκτρονική πραγματικότητα. Η νέα μορφή διαλόγου αναπτύσσει την αίσθηση του οικείου, μέσα από την αμέριστη ελευθερία κατάθεσης εμπειριών και των συλλογικών αναπαραστάσεων της καθημερινότητας. Η σύσταση των δικτύων ως εκ τούτου, αποτελούν μέρος της σημερινής μετανάστευσης, ωστόσο θα πρέπει να συνειδητοποιήσουμε τη μεταλλαγή στο πέρασμα του χρόνου, αναζητώντας νέα εργαλεία.

Αν δεχτούμε τον συσχετισμό ανάμεσα στον χώρο και το υποκείμενο, τότε η ανάπτυξη των κοινωνικών δεσμών είναι το βασικό σημείο ένταξης του σύγχρονου μετακινούμενου στον τόπο. Το ερώτημα που ανακύπτει ως απόρροια των παραπάνω είναι: πόσο “δεμένη” νιώθει τελικά η σύγχρονη γενιά μεταναστών με τη νέα του χώρα; Παρά την σχετικά εύκολη μετάβαση σε ένα άλλο σημείο εκτός του τόπου καταγωγής, δεν μπορούμε να κάνουμε λόγο για ένα πραγματικό “ρίζωμα” των ανθρώπων στον χώρο. Οι νέοι είναι έτοιμοι να μετακινηθούν ανά πάσα στιγμή, αποκόπτοντας ουσιαστικά την σύνδεση με το παλιό, αναζητώντας συνεχώς διέξοδο από την κρίση. Μια κρίση η οποία αφορά τόσο την οικονομική τους κατάσταση, όσο και την ατομική ταυτότητα που συνεχώς μεταβάλλεται.

Οι σημερινές πολιτικές στέγασης βασίζονται σε ένα μοντέλο ανάπτυξης “πόλεων-transit”, που προάγουν την ευελιξία και τη μετακίνηση, προς όφελος νέων εμπειριών. Μέσα στις πόλεις προσωρινής διαμονής, ο κάτοικος γαλουχείται με το εφήμερο. Ο νέος μετανάστης λοιπόν, μαθαίνει να ζει με την ιδέα ανάπτυξης ασθενών δεσμών, και να στηρίζεται στις προσωπικές του φιλοδοξίες. Αυτό δεν σημαίνει ότι βρισκόμαστε προ των πυλών δημιουργίας απρόσωπων σχέσεων. Αντιθέτως, πρόκειται για τον φόβο που βιώνουν οι σύγχρονοι μετανάστες, στο να επενδύσουν σε υλικά και μη πράγματα, δηλαδή στο να αφηθούν να ζήσουν σε βάθος αληθινές εμπειρίες που θα τους αλλάξουν τη ζωή.

Κλείνοντας αυτή την ενότητα, θα θέλαμε να επικεντρωθούμε στο πως βλέπουν τελικά τον νέο τόπο οι μετακινούμενοι. Ο καθένας και η καθεμία από τους ερευνώμενους παρουσιάζουν μια διαφορετική οπτική γωνία για τον χώρο. Όλοι συγκλίνουν ότι πλέον αισθάνονται περισσότερη ασφάλεια για την οικονομική πορεία της χώρας όπου σπουδάζουν ή εργάζονται, σε συνδυασμό με την ποιότητα διαβίωσης που παρέχεται σε επίπεδο πόλης. Βασικά κριτήρια αποτέλεσαν η ανάπτυξη υποδομών, το χαμηλότερο ενδεχομένως κόστος ζωής (με εξαίρεση ίσως τις περιπτώσεις της Ν. Γερμανίας και του Η.Βασιλείου) και φυσικά τα χαμηλά ποσοστά ανεργίας. Ωστόσο ποια είναι τα στοιχεία που τους δυσαρεστούν; Αρχικά το ζήτημα των καιρικών συνθηκών φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερος την επιτέλεση των καθημερινών δραστηριοτήτων των ατόμων.

Δεύτερο σημείο είναι το κόστος ζωής, σε συνδυασμό με τη μη αυτονομία στην κατοικία, καθώς λόγω του εισοδήματος που διαθέτουν στην παρούσα φάση, δεν τους επιτρέπει να αποκτήσουν δική τους στέγη. Παρά αυτές τις δυσκολίες, το πιο σημαντικό πρόβλημα είναι η απομάκρυνση από το προηγούμενο κοινωνικό περιβάλλον, που μπορεί να γίνει ακόμα και αιτία για τον επαναπατρισμό. Όλοι οι συμμετέχοντες έδωσαν μεγάλη έμφαση στους οικογενειακούς δεσμούς, τις φιλικές σχέσεις και την άνεση που αισθάνονται όταν επικοινωνούν στη μητρική τους γλώσσα. Τα τελευταία στοιχεία, στέκονται αρκετά για να προμηγύσουν το brain gain;

4.7 Σύντομη σύνοψη

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε είχε ως στόχο την ανάδειξη προβληματισμών και νέων κατευθύνσεων, για το φαινόμενο της διασποράς μυαλών. Οι ερωτήσεις που τέθηκαν είχαν ως σκοπό να εμφανίσουν μια νέα οπτική για το ζήτημα , ενώ παράλληλα να παρουσιαστούν δεδομένα για την καθημερινότητα των μετακινούμενων. Η διεξαγωγή αυτού του “πειράματος”, δεν αποτέλεσε εύκολη διαδικασία, κυρίως εξαιτίας των διαφορετικών προσεγγίσεων για το ζήτημα της κρίσης . Καθώς ζω και εργάζομαι στην Ιταλία (αυτή την στιγμή) , ένα σημαντικό διακύβευμα ήταν η διαχείριση της γλώσσας για την ανάπτυξη διαλόγου με τους Ιταλούς συμμετέχοντες.

Στη διάρκεια διεξαγωγής της έρευνας, έγινε διακριτή η απόσταση που υφίσταται ανάμεσα σε εμένα (ως ξένη) και των γηγενών, αναφορικά με τον προσδιορισμό της ιταλικής κουλτούρας. Αντίθετα η συνομιλία με τους Έλληνες , αποδείχθηκε πιο εύκολη διαδικασία δεδομένου ότι εμφανίσαμε σε μεγαλύτερο βαθμό κοινές στάσεις, αντιλήψεις και συμπεριφορές. Ως εκ τούτου ένα από τα πρώτα συμπεράσματα που μπορούν να καταγραφούν, είναι ότι τελικά βίωσα έντονα την συγκεκριμένη ερευνητική διαδικασία, καθώς κατάφερα να διαπιστώσω τη διαφορετική οπτική γωνία για τα πράγματα που συμβαίνουν σήμερα. Η επαφή μου με τους νέους μιας άλλης μεσογειακής χώρας, με βοήθησε στο να κατανοήσω τις ανησυχίες και τα προβλήματα που τους απασχολούν, αλλά και τις διαφοροποιήσεις που δημιουργούνται.

Η καθημερινότητα της γενιάς του brain drain κινείται σε δύο διαστάσεις, ανάμεσα στον νέο τόπο διαμονής και τον τόπο προέλευσης. Οι έντονοι συναισθηματικοί δεσμοί με τον κοινωνικό περίγυρο φαίνεται να απασχολούν σε μεγάλο βαθμό τους νέους μετανάστες, καθώς συχνά υποκύπτουν στην σύγκριση των σχέσεων του παρελθόντος με το σήμερα. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ο χώρος όπου κινούνται τα πρόσωπα, παίζει καθοριστικό ρόλο για το είδος των επαφών που θα αναπτυχθούν, αλλά ακόμα περισσότερο στο αν θα κατορθώσουν να συνάψουν την επικοινωνία που προσδοκούν με τον “άλλον”.

Αναφορικά με το ζήτημα της κατοικίας , διαπιστώθηκε ότι η στέγαση προοδευτικά αρχίζει να γίνεται ένα δικαίωμα για λίγους, ενώ παράλληλα συνδέεται άρρηκτα με την οικονομική κατάσταση του ατόμου. Οι νέοι του brain drain “δραπέτευσαν” από την καθημερινότητα της επισφάλειας, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και σταδιακή ανεξαρτητοποίηση από το οικογενειακό περιβάλλον. Ωστόσο επιτυγχάνεται ο στόχος ή η οικονομική ανασφάλεια μεταφέρεται σε άλλη χώρα; Το μεγαλύτερο ποσοστό των ερωτηθέντων δηλώνει ότι διαθέτει ένα επαρκές εισόδημα (υποτροφίες, εισόδημα από εργασία κλπ), αλλά τελικά δεν καταφέρνει να ανταπεξέλθει , χωρίς την οικονομική υποστήριξη του οικογενειακού κύκλου. Η οικογένεια συμβάλει σε μεγάλο βαθμό στα καθημερινά έξοδα του μετακινούμενου, καθώς καλύπτει μέρος του ποσού στέγασης ή τα είδη πρώτης ανάγκης.

Οι μετακινούμενοι καλούνται να επιλέξουν την κατοικία πρωτίστως βάσει οικονομικών κριτηρίων και δευτερευόντως διερευνούν τη λειτουργικότητα της. Τα εργαλεία αναζήτησης στέγης , εντοπίζονται μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα και από τις επαφές που έχει στη διάθεση του το άτομο⁵⁹. Δεν είναι λίγες οι φορές όπου οι ίδιοι βρίσκονται σε έναν υβριδικό χώρο, καθώς δεν καταφέρνουν να μείνουν εντελώς αυτόνομοι σε ένα μέρος, αντίθετα θα πρέπει να αποδεχθούν την συνύπαρξη με άλλους. Η επαφή με άγνωστους ανθρώπους, ιδίως όταν προέρχονται από άλλο πολιτισμικό πεδίο, γίνεται ένα ενδιαφέρον πείραμα κοινωνικής συναναστροφής και ανταλλαγής απόψεων.

59 Περισσότερες πληροφορίες για τη λειτουργία των δικτύων εύρεσης κατοικίας, στο παράρτημα κεφ.6.

Στην πορεία της έρευνας βρεθήκαμε αντιμέτωποι με νέα ερωτήματα για την ανάλυση του φαινομένου. Όπως διαπιστώσαμε από τις συνεντεύξεις, οι ερωτηθέντες έθεσαν τα προσωπικά τους όρια για το μέχρι που μπορούν να φτάσουν και τι είναι ικανοί να κάνουν, προκειμένου να παραμείνουν στο εξωτερικό. Δηλώνουν έτοιμοι να δοκιμάσουν την συγκατοίκηση, εμφανίζονται ανοικτοί στο να διαμένουν σε διαμερίσματα που μπορεί να μην τους ικανοποιούν απόλυτα, ωστόσο όλα εντάσσονται στο πλαίσιο της μεταβατικής περιόδου. Η σύγχρονη γενιά μεταναστών, με διαφορετικά χαρακτηριστικά από τους μετανάστες του παρελθόντος, θέτει ως βασική προϋπόθεση την αναβάθμιση της, μέσα από μια αξιόλογη επαγγελματική ευκαιρία που θα επιφέρει και την αντίστοιχη ποιότητα διαβίωσης.

Η ηλικία αποτελεί έναν σημαντικό δείκτη μελέτης της μετανάστευσης, καθώς δηλώνει τις κατευθύνσεις που θα πάρει ο καθένας και η καθεμία. Κατά συνέπεια ο νέος θα εμφανίσει διαφορετικά αντανακλαστικά απέναντι σε κάθε στάδιο της προσαρμογής του στον καινούριο χώρο.

Το γεγονός ότι δέχονται να βιώσουν τη μετάβαση στον νέο τόπο με όποια μειονεκτήματα εμφανίζονται, δεν τους απομακρύνει από την προσδοκία για ένα καλύτερο αύριο. Αυτό το διάστημα ενδεχομένως περιλαμβάνει οικονομική αστάθεια, επαναπροσδιορισμό της οικειότητας στην κατοικία και εργασιακή ανασφάλεια, ωστόσο η διέξοδος αποτελεί μονόδρομο. Σε περίπτωση που δε βρεθούν οι κατάλληλες συνθήκες ούτε στη νέα χώρα, θα αναζητήσουν εκ νέου μια ευκαιρία πιο κατάλληλη για τους ίδιους, χωρίς να υπολογίσουν το κόστος της επιλογής.

Η νέα διασπορά φαίνεται σαν να καθοδηγείται από ένα ευρύτερο σύστημα αξιών, πιο ανθεκτικό, πιο ευέλικτο και πιο προσαρμοστικό, παραγκωνίζοντας την συναισθηματική εμπλοκή με τα πρόσωπα και τα πράγματα, ως μέσο πρόληψης από αρνητικά βιώματα. Είναι οι νέοι που επιλέγουν να ζήσουν το εφήμερο, χωρίς μακροπρόθεσμα πλάνα, με βασικό σύνθημα “ζω το σήμερα”. Ακόμα περισσότερο είναι η γενιά που διαμαρτυρήθηκε έντονα απέναντι στις πολιτικές λιτότητας και ήρθε αντιμέτωπη με την επισφάλεια σε κάθε πτυχή της καθημερινότητας.

Τελικά οι νέοι του brain drain πιστεύουν σε ένα μελλοντικό brain gain; Από τη μία πλευρά η προοπτική του επαναπατρισμού έχει πάντα θετικά στοιχεία για τους μετακινούμενους, αλλά οι ίδιοι αξιολογούν πρωτίστως την οικονομική τους ανεξαρτησία. Όπως δήλωσαν και στις συνεντεύξεις, αν και θα επιθυμούσαν να επιστρέψουν στη χώρα τους, η οικονομική αστάθεια και ο μη σχεδιασμός αποτελεσματικών μεταρρυθμίσεων, τους αποτρέπουν από οποιοδήποτε σχέδιο επαναφοράς τους.

Η διαμονή σε ένα περιβάλλον μακριά από την οικειότητα του γνωστού, είναι μεγάλη πρόκληση και δίνει την αυτονομία στους νέους να σχεδιάσουν το μέλλον τους, χωρίς την συμμετοχή άλλων προσώπων. Η σύγχρονη μετανάστευση κατά συνέπεια, καταλήγει να συνδέεται με την αμέριστη ελευθερία της επιλογής. Η διαχείριση αυτής της ελευθερίας είναι αυτή που θα καθοδηγήσει την πορεία του φαινομένου στο μέλλον.

Κεφάλαιο 5ο

“ Αντί επιλόγου”

5. Νέα ερωτήματα για το μέλλον

Η παρούσα διπλωματική εργασία, αποτέλεσε μια ανάμειξη συναισθημάτων και εμπειριών από τη διεθνή πραγματικότητα των νέων της διασποράς. Στόχος δεν ήταν να δοθούν απαντήσεις, αντιθέτως μάλιστα, επιχειρήθηκε να ανοίξει ένα νέο κεφάλαιο. Η καταγραφή του φαινομένου ξεκίνησε με απαρχή τα παλαιότερα μεταναστευτικά ρεύματα, προκειμένου να διαπιστωθεί η μεταλλαγή του όρου στο σήμερα.

Μια πρώτη εκτίμηση αποτελεί το γεγονός, ότι είναι λάθος σήμερα να κάνουμε αναγωγές του νεανικού brain drain, με τη μετανάστευση των περασμένων δεκαετιών. Αρχικά οι μετακινούμενοι του παρελθόντος αποτελούσαν στην πλειοψηφία τους φτωχούς εργάτες από αγροτικές περιοχές του νότου, όπου έβλεπαν τη διαφυγή σε μια άλλη χώρα ή ήπειρο ως αληθινό στόχο ζωής. Οι περισσότεροι μετανάστες στις αρχές του 20ου αιώνα, κατέφευγαν προς υπερατλαντικούς προορισμούς, ανιχνεύοντας την ιδέα του “ονείρου”. Στην πραγματικότητα ήταν άνθρωποι οι οποίοι δεν είχαν άλλη επιλογή από τη μετανάστευση.

Όσοι κατέφταναν στην Αμερική άρχισαν να ανιχνεύουν το “αμερικάνικο όνειρο”. Ο όρος βασίστηκε πάνω στην αντίληψη των ατόμων ότι πλέον είχαν φτάσει σε μια γη επαγγελίας, όπου θα μπορούσαν να ζήσουν μακριά από τη φτώχεια της πατρίδας τους. Η ελπίδα γινόταν ακόμα πιο ισχυρή όταν σκέφτονταν ότι η μετανάστευση αποτελούσε μονόδρομο τόσο για τους ίδιους, όσο και για τα παιδιά τους. Η αλλαγή τόπου διαμονής, σήμαινε και κάτι ακόμη: την υπόσχεση στην επόμενη γενιά ότι θα ζήσει καλύτερες μέρες, χωρίς να χρειαστεί να ζήσει και αυτή την εμπειρία του ξεριζωμού από τον τόπο και τους ανθρώπινους δεσμούς.

Η εγκατάσταση και ενσωμάτωση των περασμένων μεταναστευτικών ροών, εμφάνιζε αρκετές δυσκολίες για δύο λόγους: αρχικά οι μετακινούμενοι ήταν χαμηλού μορφωτικού επιπέδου, επομένως σε πολλές περιπτώσεις δε γνώριζαν τη γλώσσα επικοινωνίας. Οι καθημερινές συναλλαγές με την κοινωνία συναντούσαν εμπόδια. Επιπλέον το εισόδημα τους μέχρι να βρουν κάποια θέση εργασίας, ήταν χαμηλό, άρα αντιμετώπιζαν την στεγαστική επισφάλεια. Σταδιακά η ένταξη σε κάποιον τομέα εργασίας (κατά πλειονότητα χειρωνακτικά επαγγέλματα), απέφεραν και τα ανάλογα οικονομικά οφέλη, κατά συνέπεια και το δικαίωμα στην επιλογή για καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Η ενσωμάτωση ξεκίνησε να γίνεται ευκολότερη υπόθεση για τους μετανάστες, ενώ η αφομοίωση βρισκόταν προ των πυλών. Οι σκέψεις για επιστροφή υπήρχαν πάντα, ωστόσο η ανασφάλεια που κυριαρχούσε στον τόπο τους δεν τους επέτρεπε να κάνουν μεγάλονα σχέδια. Σε ορισμένες περιπτώσεις και ανά χρονικά διαστήματα, προωθήθηκαν πολιτικές επαναπατρισμού, από τα κράτη-αποστολείς ανθρώπινου δυναμικού στο εξωτερικό, προκειμένου να δοθεί νέα πνοή ανάπτυξης. Οι ανειδίκευτοι εργάτες πλέον είχαν εφαρμόσει κάποιου είδους τεχνογνωσία, οπότε μπορούσαν να διοχετεύσουν την εμπειρία τους επιστρέφοντας στην πατρίδα.

Οι δεκαετίες του '60-'70, χαρακτηρίστηκαν επίσης από μια έντονη μεταναστευτική κινητικότητα, αλλά αυτή τη φορά εντός της ευρωπαϊκής ηπείρου. Ο πληθυσμός που είχε επιλέξει να μετακινηθεί ήταν κυρίως ανειδίκευτο προσωπικό, όπου η πετρελαϊκή κρίση είχε αποδυναμώσει οικονομικά τις δραστηριότητες του. Ο τόπος προέλευσης για τα μεταναστευτικά ρεύματα διαδραμάτιζε σπουδαίο ρόλο, καθώς οι υποδομές τότε σε σχέση με σήμερα, δεν ήταν τόσο αναπτυγμένες επομένως το κόστος μετακίνησης λαμβανόταν σοβαρά υπόψη.

Η ενσωμάτωση και σε αυτή την περίοδο παρουσίαζε δυσκολίες , εξαιτίας και της στάσης των ντόπιων απέναντι στον εισερχόμενο ξένο. Απέναντι στα προβλήματα που είχαν να διαχειριστούν οι μετανάστες στον νέο τόπο, μοναδική τους διέξοδος αποτελούσε η σύσταση δικτύων επικοινωνίας , με τη μορφή της κοινότητας. Η συνάθροιση ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα και αξίες , έγινε η έμπνευση για τη διαμόρφωση ομάδων που θα μετέφεραν το πνεύμα και την παράδοση της πατρίδας στον νέο τόπο διαμονής. Η κοινότητα ήταν σημαντική επίσης, διότι μετέδιδε την κουλτούρα , τη γλώσσα και ιδεολογία της εθνικότητας στα παιδιά των μεταναστών, που γεννήθηκαν εκτός της χώρας καταγωγής τους.

Η επιθυμία για την ανακάλυψη του νέου και απρόσμενου, αποτελεί κοινό σημείο επαφής με το σύγχρονο κύμα μετανάστευσης. Ακόμα και σε αυτό το σημείο υπάρχει μια ειδοποιός διαφορά. Οι μετανάστες παλιότερα μέσα από την άγνοια που είχαν για τον νέο τόπο που θα τους φιλοξενούσε, συγκροτούσαν μια ρομαντική αφήγηση για το μέλλον τους. Σήμερα οι σύγχρονοι "ταξιδιώτες" γνωρίζουν σε ένα ευρύτερο επίπεδο αυτό που θα συναντήσουν και ως εκ τούτου σχηματίζουν και μια εικόνα για αυτό που περιμένουν. Η σημερινή μεταναστευτική ροή δοκιμάζει την αλλαγή που θα τη φέρει πιο κοντά στην επιτυχία. Οι μετανάστες του 20ου αιώνα αποζητούσαν μια διέξοδο για τς ίδιους, αλλά ακόμα περισσότερο για τις γενιές που θα ακολουθούσαν . Οι σημερινοί μετακινούμενοι μπορεί να μη φεύγουν επειδή γενικά δε βρίσκουν εργασία, αλλά γιατί αυτή η εργασία δεν εκπληρώνει την προσδοκία. Καθώς ζούμε σε μια εποχή όπου η εξειδίκευση είναι το διαβατήριο όχι μόνο για την οικονομική αποκατάσταση , αλλά και για την απόκτηση κοινωνικού στάτους, οι νέοι αποφασίζουν να εστιάσουν στην αλλαγή.

Ωστόσο πρέπει να σταθούμε επιφυλακτικοί απέναντι σε αυτό το δεδομένο. Το δικαίωμα της επιλογής που εμφανίζει η σημερινή πραγματικότητα, δεν σημαίνει απαραίτητα και την επίλυση των προβλημάτων. Η ελευθερία , μπορεί να οδηγήσει σε ακόμα πιο περίπλοκα αποτελέσματα. Αρκετοί νέοι την σημερινή εποχή, αλλάζουν ταυτότητες μέχρι να καταλήξουν σε αυτή που τους προσδιορίζει περισσότερο. Πρόκειται για μια αυτόνομη επιλογή ή αδυναμία να διακρίνουν αυτό που χρειάζονται;

Οι νέοι "της διασποράς μυαλών", καταλήγουν εγκλωβισμένοι σε μια θεωρία που αναπτύχθηκε για αυτούς, χωρίς αυτούς. Το πλαίσιο που δημιουργήθηκε θέτει το πρότυπο ενός μορφωμένου νέου, που εμφανίζει υψηλή επιστημονική κατάρτιση , ωστόσο δε γνωρίζει τους νόμους της αγοράς. Αυτό μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι το άτομο αποκτά μια εμμονή με την υιοθέτηση γνώσεων, μέχρι να γίνει άρτια εξειδικευμένος. Η σημερινή αγορά εργασίας προωθεί ένα μοντέλο ανάπτυξης που βασίζεται στην άνευ όρων μαθητεία, προσφέροντας επαγγελματική εμπειρία και κατάλληλες κοινωνικές γνωριμίες. Σε τελική ανάλυση, η συζήτηση γύρω από την εξειδίκευση μπορεί να εμφανίσει κινδύνους, καθώς ο όρος έχει ταυτιστεί με τις φυσικές επιστήμες και λιγότερο με τις ανθρωπολογικές ή κοινωνιολογικές σπουδές.

Επομένως, ποιος ορίζεται ως εξειδικευμένος στην σημερινή εποχή; Αυτός που σπουδάζει ή αυτός που εργάζεται; Η συνεχής διεκδίκηση της γνώσης, προκειμένου να βρεθεί μια αξιόλογη θέση εργασίας, δημιουργεί ένα πλαίσιο όπου ο υποψήφιος εργαζόμενος βρίσκεται σε μια ατελείωτη διαδικασία μαθητείας. Ακόμα και όταν καταφέρει να σταθεί επαγγελματικά σε ένα περιβάλλον, η φοιτητική ιδιότητα φαίνεται να μην απομακρύνεται σύντομα.

Σε αυτή την εκτίμηση, αν όχι αλήθεια, προστίθεται το γεγονός ότι ακόμα και οι συμβάσεις εργασίας που συνάπτονται είναι για σχετικά μικρά χρονικά διαστήματα, μέχρι να αποδείξει ο υποψήφιος την εξειδίκευση του. Η "ιδιότητα του φοιτητή", εκτός από τον εργασιακό χώρο , έχει επιρροή και σε άλλους τομείς της καθημερινότητας των μετακινούμενων. Η επιλογή κατοικίας, ταυτίζεται με την ευελιξία και προσαρμοστικότητα και λιγότερο με τις αληθινές ατομικές ανάγκες. Το δωμάτιο στην οικογενειακή εστία , τώρα γίνεται ένας χώρος απομόνωσης από τους υπόλοιπους συγκατοίκους του διαμερίσματος. Η ιδέα της συγκατοίκησης δημιουργήθηκε στην αντίληψη της ανταλλαγής απόψεων και του μοιράσματος κοινών εμπειριών. Ωστόσο μήπως πρόκειται για μια αναγκαστική συνύπαρξη που στενεύει τα όρια της προσωπικής ελευθερίας;

Κατά τη διάρκεια της παρούσας διπλωματικής εργασίας κάναμε λόγο για το εξειδικευμένο ανθρώπινο δυναμικό, όπου διακατέχεται από υψηλή μόρφωση και αποφασίζει να μετακινηθεί στο εξωτερικό. Σε κάθε περίπτωση, θα ήταν σημαντική παράλειψη να θεωρήσουμε ότι η μετανάστευση αποτελεί συνθήκη μιας συγκεκριμένης ομάδας ατόμων. Παράλληλα με το επιστημονικό προσωπικό των χωρών που εξετάσαμε, διαφεύγει και ένα σημαντικό ποσοστό νέων, που απασχολούνταν σε πιο χειρωνακτικά επαγγέλματα. Η οικονομική κρίση δεν έπληξε μόνο όσους αναζητούσαν υψηλές χρηματικές απολαβές σε ορισμένους χώρους, αντιθέτως μάλιστα εκτίναξε την επισφάλεια σε ένα σύνολο επαγγελμάτων. Η μετανάστευση αποτελεί φαινόμενο που επηρεάζει και προβληματίζει όλους τους νέους, ανεξαρτήτως της επαγγελματικής τους πορείας.

Το γεγονός ότι έχουν αποδοθεί όροι όπως "η διασπορά μυαλών", για να περιγράψουν την σημερινή μετανάστευση, εμπεριέχει μια σοβαρή διχοτομία: προκαλούνται δίπολα ανάμεσα στους περισσότερο ή λιγότερο εξειδικευμένους, στους υψηλού ή χαμηλού μορφωτικού επιπέδου εργαζόμενους, σκιαγραφώντας δύο παράλληλες τροχιές. Στην πραγματικότητα ακόμη και οι ειδικευμένοι, μπορεί να οδηγηθούν στην απο-ειδίκευση, στο στάδιο της μετάβασης. Όπως είδαμε και προηγουμένως, δεν είναι απαραίτητο ότι ο μετακινούμενος στο νέο περιβάλλον, έχει καταφέρει να ξεφύγει από την εργασιακή επισφάλεια ή ότι έχει καταφέρει να βρει το επάγγελμα που του αρμόζει.

Η γενιά του brain drain είναι "υποχρεωμένη" να δέχεται τις αλλαγές στην καθημερινότητα και να μην επηρεάζεται συναισθηματικά από αυτές. Συχνά για να καταφέρει την απαιτούμενη αύξηση του ανθρώπινου κεφαλαίου, περνάει από διάφορα στάδια επαγγελματικού προσανατολισμού. Σύμφωνα και με τις αναφορές του Zimmerman⁶⁰, η μεταφορά του ανθρώπινου κεφαλαίου από χώρα σε χώρα δεν είναι πάντοτε εφικτή. Ο μετακινούμενος θα βαδίσει εκ νέου στα φοιτητικά μονοπάτια, καθώς γνωρίζει καλά πως να κινηθεί και τι να αναζητήσει. Η επιλογή αυτή γίνεται εξαιτίας της οικειότητας που αισθάνεται ο νέος με αυτό το περιβάλλον, ενώ ταυτόχρονα έχει πρόσφατες μνήμες από την εποχή που σπούδαζε.

Όπως είδαμε και από τα αποτελέσματα των συνεντεύξεων, οι μετακινούμενοι εκφράζουν τα προσωπικά τους όρια, τόσο για το που θα εργαστούν, όσο και για το μέρος διαμονής, καθώς στην αντίληψη τους κυριαρχεί το εφήμερο. Πλέον είναι προσωπικό στοίχημα η οικονομική και κοινωνική ανέλιξη, τόσο ως "απόσβεση" για τα χρόνια σπουδών, όσο και για την εικόνα της επιτυχίας στην κοινωνία. Παρά τα προβλήματα που υφίστανται, δηλώνουν ότι η καθημερινότητα τους βιώνει σταδιακά μια ποιοτική αναβάθμιση⁶¹.

Ανακεφαλαιώνοντας η μετανάστευση όπως και τότε έτσι και σήμερα, είναι ένα φαινόμενο που απασχολεί τους χώρους των πόλεων, ενώ γνωρίζει διαφορετικές εντάσεις ανάλογα με τον τόπο που διερευνούμε. Σε αντίθεση με το παρελθόν, η μετανάστευση γνωρίζει ηλικία και εντοπίζεται κυρίως στους νέους. Η οικονομική ύφεση των τελευταίων χρόνων, έφερε τους νέους αντιμέτωπους με πολιτικές λιτότητας, με αποτέλεσμα να μη διακρίνουν το αδιέξοδο στις χώρες τους. Το brain gain, δηλαδή ο επαναπατρισμός τους, για την ώρα φαντάζει μια μακρινή σκέψη, καθώς έχουν ήδη μπει στο "παιχνίδι" της αλλαγής.

Οι σύγχρονοι μετανάστες γνωρίζουν από πριν για τις ενδεχόμενες δυσκολίες που θα κληθούν να αντιμετωπίσουν, επομένως λειτουργούν εκ νέου με το αίσθημα της πρόληψης. Οι περισσότεροι διακατέχονται από το αίσθημα της ελπίδας, καθώς δηλώνουν "καταδικασμένοι" να πετύχουν στη ζωή τους, όπως έπραξαν και οι παλαιότερες γενιές. Το δικαίωμα στην επιλογή των κατευθύνσεων που θα ακολουθήσουν, ωθεί άλλωστε τους ίδιους στο να πειραματιστούν, μέχρι να αποφασίσουν τον ιδανικό σκοπό για αυτούς. Τα ερωτήματα που διατυπώνονται εκ νέου, κλείνοντας αυτή την περίπλοκη μελέτη είναι: τελικά η ελευθερία χάραξης του ατομικού δρόμου, καταλήγει να εγκλωβίζει τα άτομα μέσα στα ίδια τους τα όνειρα; Αν υποθέσουμε πως ναι, τότε η γενιά του brain drain συγκροτήθηκε εξαιτίας της μη οικοδόμησης ισχυρού κοινωνικού κεφαλαίου σε συγκεκριμένους τόπους;

60 βλ. κεφάλαιο 2ο.

61 οι απαντήσεις βρίσκονται στο παράρτημα, ενότητα 6.

Κεφάλαιο 6ο
“Παράρτημα”

6. Καταγραφή απαντήσεων

Η διαδικασία των συνεντεύξεων αποτέλεσε μια σημαντική εμπειρία , διότι αντλήσαμε ενδιαφέροντα δεδομένα για την ανάλυση του θέματος μας. Σε αυτή την ενότητα θέτουμε τις απαντήσεις των ατόμων που συμμετείχαν σε αυτό το "νέο πείραμα". Προς οικονομία του χρόνου επιλέξαμε συγκεκριμένο υλικό , που ανοίγει νέα ερωτήματα για το μέλλον.

Ερώτηση : πιστεύετε ότι η ζωή σας άλλαξε ή θα αλλάξει προς το καλύτερο, από όταν μετακομίσατε σε άλλη χώρα;

Απαντήσεις ερευνώμενων:

" Το γεγονός ότι έχω ζήσει σε δύο διαφορετικές χώρες, όπως την Ολλανδία και την Ισπανία, με βοηθάει πολύ στο να ανακαλύψω νέες περιπέτειες. Αισθάνομαι πως αυτό το ταξίδι της ανακάλυψης θα συνεχίσει να με οδηγεί σε νέα μονοπάτια". **Jacoro, Ισπανία.**

"Για εμένα ισχύουν και τα δύο". **Josef, Ισπανία.**

" Βελτιώνεται από μέρα σε μέρα. Η επιτυχία είναι μονόδρομος". **Ermes, Ισπανία.**

"Θα έλεγα ότι υπήρξαν θετικές και αρνητικές συνέπειες, καθώς πλέον βρίσκομαι πιο πολύ στη φύση, με πιο χαλαρούς ρυθμούς, αλλά την ίδια στιγμή μου λείπουν σημαντικά κομμάτια της προηγούμενης καθημερινότητας μου, όπως η διασκέδαση". **Λίνα, Η. Βασίλειο.**

"Η αλλαγή περιβάλλοντος σίγουρα μου έδωσε κίνητρα να ασχοληθώ με καινούρια πράγματα και μου δόθηκαν περισσότερες επιλογές και ευκαιρίες. Κατά τ'άλλα θεωρώ ότι υπάρχουν θετικά και αρνητικά και για τις 2 χώρες οπότε δεν μπορώ ακόμα να απαντήσω με σιγουριά". **Μυρτώ, Γερμανία.**

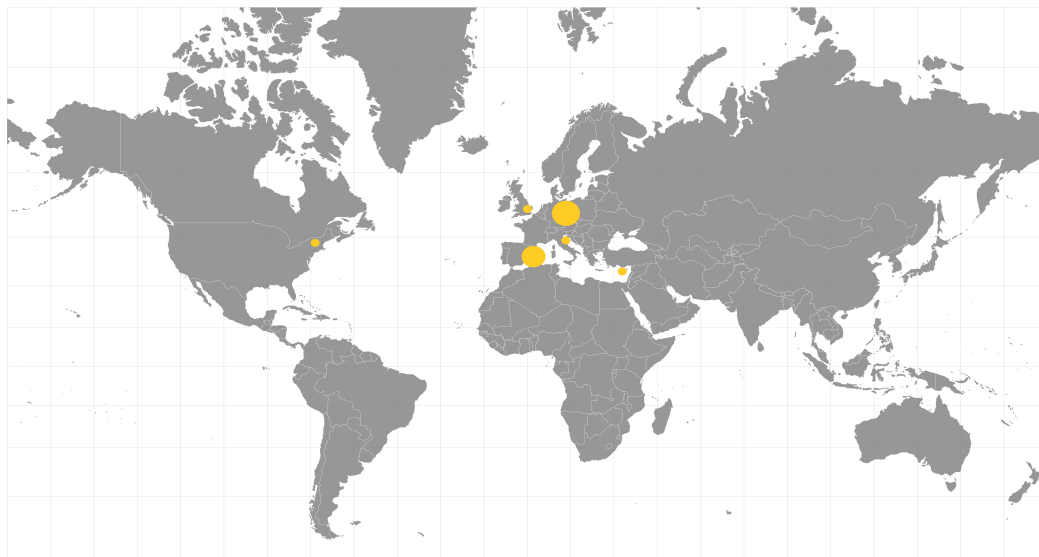
" Σίγουρα έχει αλλάξει και θα πάει ακόμα καλύτερα". **Αναστάσης, Κύπρος.**

"Ναι, έχει υπάρξει βελτίωση". **Αντρέας, Η.Π.Α.**

"Ζώντας σε μια χώρα με υψηλό βιοτικό επίπεδο, πιστεύω πως ναι". **Κωνσταντίνος, Γερμανία.**

6.1 Σκιαγραφώντας τις μετακινήσεις (χαρτογράφηση περιοχών).

Χάρτης 1 : η εικόνα του σημερινού “brain drain”⁶².

- με κίτρινο χρώμα εντοπίζονται τα σημεία όπου βρίσκονται σήμερα οι ερευνώμενοι. Το γεγονός ότι έχουμε μια μεγαλύτερη εστίαση σε Γερμανία και Ισπανία (στην περιοχή της Καταλονίας), είναι απόρροια της μεθόδου που χρησιμοποιήθηκε. Συγκεκριμένα επιλέξαμε τη μέθοδο “της χιονοστιβάδας”, εξαιτίας του δικτύου επικοινωνίας που είχαμε στη διάθεση μας.

⁶² προσωπική επεξεργασία, συμβολή Χριστίνα Μητσέλου.

Χάρτης 2 : μια παγκόσμια μηχανή αναζήτησης στέγης⁶³.

- Η νέα πλατφόρμα αναζήτησης κατοικίας ονομάζεται “Housing Anywhere”, δηλαδή στέγη παντού. Όπως φαίνεται και από τον χάρτη ο συγκεκριμένος ιστότοπος γνωρίζει μεγάλη απήχηση σε αρκετά μέρη του κόσμου, αναδεικνύοντας τον ρόλο που διαδραματίζει η παγκοσμιοποίηση. Αυτή η μορφή κοινότητας , αποτελεί μια ένδειξη για την σύνδεση του παγκόσμιου με το τοπικό, θέτωντας νέες προκλήσεις για την αγορά κατοικίας.
- Η αναζήτηση στέγης είναι απλή : σε συγκεκριμένο πεδίο του ιστότοπου, καταγράφεται η πόλη που ενδιαφέρει τον υποψήφιο ενοικιαστή-αγοραστή. Στην συνέχεια, ανάλογα με τα πεδία που έχει θέσει ο χρήστης, βγαίνουν και τα αντίστοιχα αποτελέσματα. Η ενοικιασή ή αγορά κατοικίας, απλοποιείται μέσα από αυτές τις ηλεκτρονικές δομές , καθώς δεν επεμβαίνει κάποιο μεσιτικό γραφείο, αλλά ιδιώτες.

63 Πηγή <https://housinganywhere.com/it/>

Βιβλιογραφία

Bauer, T. and Zimmermann K.F. (1997). *"Integrating the East: the labour market effects of immigration"*.

Boeri,T., Hanson, G., and McCormick,B.(2000). "Immigration policy, assimilation of immigrants and natives" sentiments towards immigrants:evidence from 12 OECD Countries', *Swedish Economic Policy Review*, 7: 11-53.

Bourdieu P., *Le sens pratique*, Minuit, Paris, 1980.

Burgel G., *Αθήνα, η ανάπτυξη μιας μεσογειακής πρωτεύουσας*, Εξάντας, Αθήνα, 1978.

Γλυτσός Ν.Π., *Περιφερειακές ανισότητες στην Ελλάδα: Δημογραφικά και Οικονομικά χαρακτηριστικά*, ΚΕΠΕ, Αθήνα, 1988.

Colucci, M., *"La risorsa emigrazione:tra percorsi sociali e flussi economici"*, 1945-2012, Osservatorio della Politica Internazionale.

Faini, R., de Melo, J., and Zimmermann, K.F.(1999). *Migration. The Controversies and the Evidence* (Cambridge:Cambridge University Press).

Fondazione Migrantes, *"Rapporto Italiani nel Mondo"* , Edizioni Idos, Roma, 2010.

Glytsos, N. , Katseli, L. , *Greek Migration: The Two Faces of Janus*, Athens, July 2006.

Harvey, D., (2006). *"Neoliberalism and the city"* , 22nd Annual University of Pennsylvania Urban Studies Public Lecture. November 2, 2006.

Massey D., *"Philosophy and Politics of Spatiality"*, Αθήνα ,2001,ΕΜΠ.

Παντελίδου-Μαλούτα,Μ., *πολιτική συμπεριφορά: θεωρία έρευνα και ελληνική πολιτική*, Αθήνα,2012:Αντ.Σάκκουλας.

Πολύζος Σ., *“Περιφερειακή Ανάπτυξη”*, Κριτική 2011, Αθήνα.

Rod Hague & Martin Harrop, *Comparative Government and Politics*, 6th edition, 2004, Palgrave Macmillan

Schultz T., *"Investment in human capital : the role of education and of research"*, New York, Free Press, 1971.

Στεφάνου Ι., Στεφάνου Ι., *Περιγραφή της εικόνας της πόλης, τα περιγράμματα*, ΕΜΠ, 1999.

Διαδικτυακές πηγές

Brain Gain , διαθέσιμο στο <http://www.braingain.co> [accessed 15 Δεκεμβρίου 2016].

Candito M., (2017), 'Il villaggio quasi globale' *La Stampa*, [online], διαθέσιμο στο www.lastampa.it/2017/01/10/blogs/il-villaggio-quasi-globale/il-per-cento-degli-italiani-analfabeta-legge-guarda-ascolta-ma-non-capisce-MDZVIPwxMmX7V4LOUuAEUO/pagina.html [accessed 10 Ιανουαρίου 2017].

Chacraborty A., (μετάφραση -επιμέλεια Μπάμπης Χατζηγιαννάκος, Ελίνα Σαουσοπούλου), 'Η ντροπή της Βρετανίας:άστεγοι ακόμη και όταν δουλεύουν', *Barikat*, [online] , διαθέσιμο στο <https://barikat.gr/content/i-ntropi-tis-vretanias-astegoi-akomi-kai-doyleyoyn> [accessed 2 Δεκεμβρίου 2016].

Elstat, διαθέσιμο στο <http://www.statistics.gr/en/home/> [accessed 12 Δεκεμβρίου 2016].

Eurostat, διαθέσιμο στο <http://ec.europa.eu/eurostat> [accessed 12 Δεκεμβρίου 2016].

Housing Anywhere , διαθέσιμο στο <https://housinganywhere.com/it/>, [accessed 10 Δεκεμβρίου 2016].

Il fatto quotidiano , διαθέσιμο στο <http://www.ilmattoquotidiano.it/2016/10/17/renzi-insifugadi-cervelli-basta-retorica-ma-litalia-e-sempre-meno-attrattiva/3104214/> [accessed 4 Δεκεμβρίου 2016].

Μανιφάβα Α., 'Η Ελλάδα εξάγει ανθρώπινο κεφάλαιο', *Καθημερινή*, [online], διαθέσιμο στο <http://www.kathimerini.gr/868059/article/oikonomia/ellhnikh-oikonomia/h-ellada-e3agei-an8rwpino-kefalaiο> [accessed 2 Δεκεμβρίου 2016].

Oecd , διαθέσιμο στο <http://www.oecd.org/insights/43568523.pdf> [accessed 5 Ιανουαρίου 2017]

Shelter From The Storm , διαθέσιμο στο <http://sfts.org.uk/>, [accessed 5 Ιανουαρίου 2017].

The Local De, 'Germany puts refugees to work for one euro' , διαθέσιμο στο <https://www.thelocal.de/jobs/article/germany-puts-refugees-to-work-for-one-euro> , [accessed 5 Ιανουαρίου 2017].

*Διαφημιστικό σποτ σε ελληνικό ραδιόφωνο
“Η Ελλάδα έχει ταλέντα, η Γαλλία δίνει ευκαιρίες”.*

“(…)Non continuiamo con la retorica della **fuga dei cervelli**. Il punto centrale è che bisogna **aprirsi**, bisogna trovare il modo di essere **attraattivi**, a me interessa quanto attraiamo altri talenti, aprendosi alla competizione internazionale”⁶⁴.

“ (...)δεν συνεχίζουμε με τη ρητορία της διασποράς μυαλών. Το κεντρικό ζήτημα είναι οτι χρειάζεται να ανοιχτούμε και να βρούμε τον τρόπο να γίνουμε ελκυστικοί, εμένα με ενδιαφέρει να γίνουμε ελκυστικοί και για άλλα ταλέντα , όπου θα συμμετέχουν στον διεθνή ανταγωνισμό”.

Ομιλία Ματέο Ρέντσι, Οκτώβριος 2016.

---

⁶⁴ Πηγή <http://www.ilfattoquotidiano.it/2016/10/17/renzi-insiste-fuga-di-cervelli-basta-retorica-ma-litalia-e-sempre-meno-attrattiva/3104214/>

